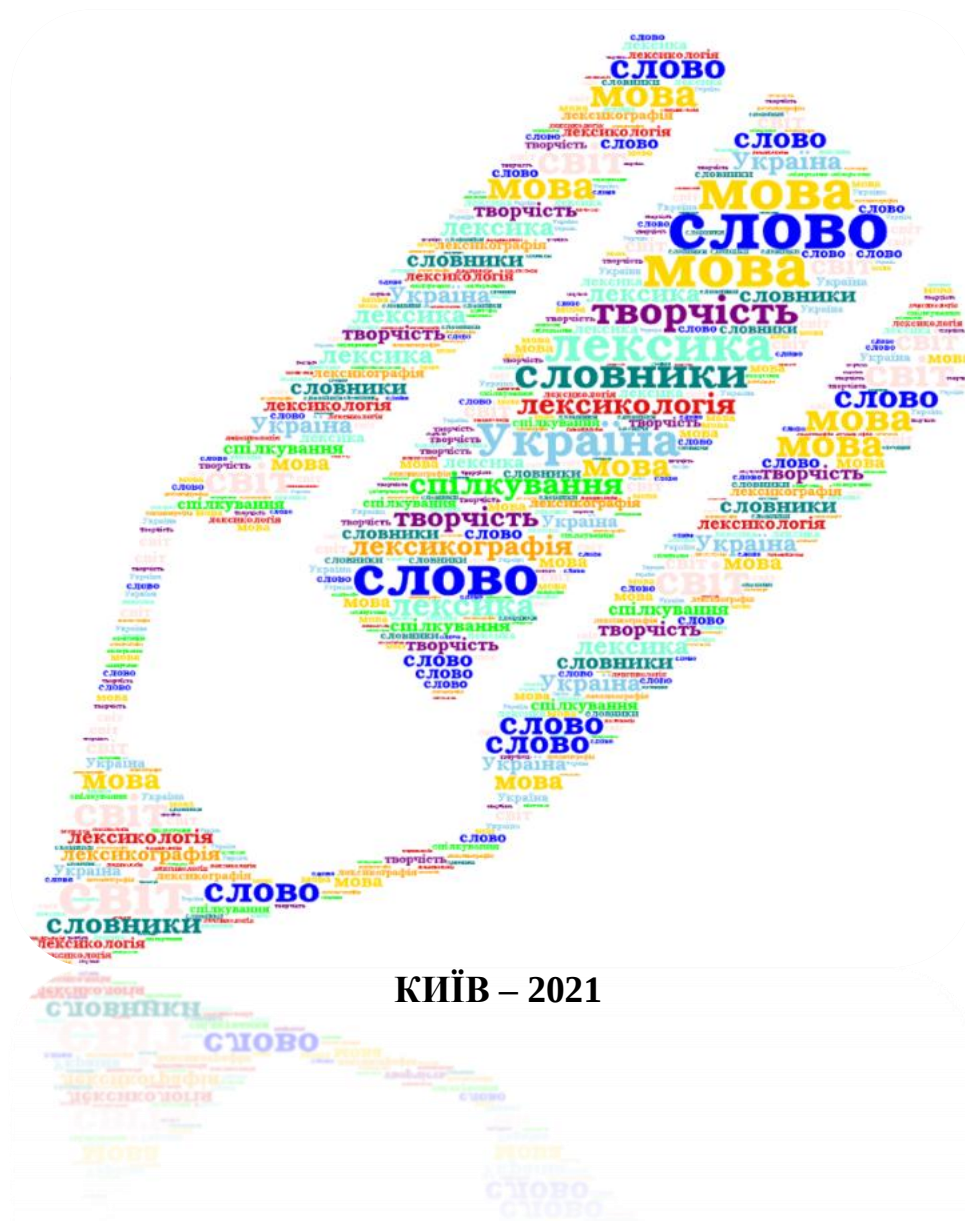

Національна академія наук України
Інститут української мови

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 30

КИЇВ – 2021

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць
Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. А. Карпіловська (*відповідальний редактор*),
О. О. Лукашанець (Білорусь), Р. Драгічевич (Сербія),
С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, С. О. Соколова, Л. П. Кислюк,
З. Г. Козирєва, О. М. Тищенко, Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова,
Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун (*відповідальний секретар*)

Рецензенти

Л.В. Рябець, кандидат філологічних наук
(Інститут української мови НАН України);

А.А. Таран, кандидат філологічних наук
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

*До друку схвалила вчена рада
Інституту української мови НАН України
(протокол № 9 від 23 грудня 2021 р.)*

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ.** 36. наук. праць /
Відпов. ред. Є. А. Карпіловська. – Вип. 30. – К., 2021. – 180 с.

ISSN 2786-4987 Online

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику. Зокрема у рубриці «Лексикологія, фразеологія та лексикографія: теорія й практика» подані статті за матеріалами Міжнародного наукового семінару «Поняття цінності в суспільному житті і в мові» (8 – 9 червня 2021 р.). Рубрику «Словникові матеріали» представляють напрацювання співробітників відділу зі «Словника мови творчої особистості XX – початку XXI ст.».

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Paweł Kowalski

Нієрархія і вартоściованіє а постєп в опісах јєзика
(perspektywa słowotwórcza).....7

Зінаїда Козирєва

До питання лексикографічного відтворення релігійної сфери
сучасної української літературної мови.....17

Лариса Мовчун

Лексема *місто*: римові константи і маркери епохи.....33

Ірина Самойлова

Лінгвокультурно марковані одиниці на позначення традицій у
життєдіяльності етногрупи литвинів (за матеріалами
ж. «Пам'ятки України: історія і культура»).....43

Наталія Сніжко

Українські цінності й чесноти в інтегральному
лексикографічному відтворенні.....53

Оксана Тищенко

Мова як цінність і цінності в мові: що «*на хліб не намастиш*»?.....64

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Інтенційна потужність українських прокльонів.....76

Лілія Дідун

Національно-культурні особливості фразеологізмів із творів
Григора Тютюнника.....89

Олена Боярчук

«Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станіславського,
В. Страшкевича – цінна пам'ятка української офіційно-ділової
лексикографії.....99

Юлія Цигвінцева

Роль нових омонімів у розвитку поняттєвої системи
української мови.....110

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Зінаїда Козирєва

Лексикографічне відтворення опозиційності в публіцистиці
Є. Сверстюка.....123

Наталія Сніжко

Краса й гармонія Божого світу в художньо-образній системі
Олеся Гончара (словникові матеріали).....136

Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Матеріали до «словника фразеологічних синонімів перекладів
Миколи Лукаша» (продовження).....146

Лілія Дідун

Лексикографічна репрезентація творчості Григора Тютюнника.....156

ХРОНІКА***Лілія Дідун***

Міжнародний науковий семінар «Поняття цінності в
суспільному житті і в мові» (8 – 9 червня 2021 р.).....167

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ***Оксана Тищенко***

Інвалід чи особа з інвалідністю?171

Оксана Тищенко

Підгрудні відносини – труднощі перекладу.....173

Оксана Тищенко

Смерть, смуток, сміття – чи є сполука “см” носієм
негативного значення?.....174

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Paul Kowalski

Hierarchy and valuation in the descriptions of the language
(wordformation perspective).....7

Zinaida Kozyrieva

On the question of lexicographic reproduction of the religious sphere
of the modern Ukrainian literary language.....17

Larysa Movchun

Lexeme *city*: rhyme constants and markers of the epoch.....33

Iryna Samoilova

Linguoculturally marked units to designate traditions in the life
of the Litvin ethnogroup (based on materials from J. “Memoirs of
Ukraine: history and culture”).....43

Nataliia Snizhko

Ukrainian values and virtues in integrated lexicographic
reproduction.....53

Oksana Tyshchenko

Language as a value and values in language
what «do you not anoint with bread»?.....64

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Intentional power of ukrainian curses.....76

Liliia Didun

National and cultural features of phraseology from the works
of Hryhir Tiutiunnyk.....89

Olena Boiarchuk

The Official-Business Language Dictionary by M. Doroshenko,
M. Stanyslavskyj, V. Strashkevych as valuable heritage
of the Ukrainian official-business lexicography.....99

Yuliia Tsyhvintseva

The role of new homonyms in development conceptual system
of the Ukrainian language.....110

DICTIONARY MATERIALS

Zinaida Kozyrieva

Lexicographic reproduction of opposition in E. Sverstyuk’s
journalism.....123

Nataliia Snizhko

Beauty and harmony of the God's world in Oles Honchar's
artistic and figurative system (dictionary materials).....136

Oleksandr Skopnenko, Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Materials for the "Dictionary of phraseological synonyms of
translations by Mykola Lukash" (continuation).....146

Liliia Didun

Lexicographic representation of Hryhir Tiutiunnyk works.....156

CHRONICLE**Liliia Didun**

International scientific seminar «The concept of value in public
life and language» (June 8 – 9, 2021).....167

LEXICOGRAPHIC CONSULTATIONS**Oksana Tyshchenko**

Disabled or disabled?171

Oksana Tyshchenko

Underlying relationships – translation difficulties173

Oksana Tyshchenko

Death, sorrow, garbage – is the compound "cm" a carrier
of negative meaning?.....174

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА¹

Paweł Kowalski

Hierarchia i wartościowanie a postęp w opisach języka (perspektywa słowotwórcza)

Artykuł poświęcony jest ukazaniu roli hierarchii w polskich opisach słowotwórczych w kontekście postępu i otwartości tej przestrzeni badań językoznawczych. Uwagę koncentruję na pokazaniu wycinka polskiego dyskursu słowotwórczego poświęconego różnym koncepcjom opisu derywatów. Pozwala to wskazać toczące się dyskusje, negocjacje oraz argumentacje, które prowadzą do stawiania nowych pytań, wyznaczania nowych obszarów badawczych i nowych interpretacji. Wszystko to można wiązać z postęпом i otwartością słowotwórstwa polskiego.

Słowa kluczowe: hierarchia, otwartość, postęp, słowotwórstwo, wartościowanie

1. Wprowadzenie

W polu moich zainteresowań w niniejszym tekście znajduje się refleksja nad otwartością i postęпом we współczesnym polskim słowotwórstwie, które łączę z kategorią hierarchiczności i pojęciem wartości w obrębie polskiego dyskursu słowotwórczego². Taki zakres tematyczny nawiązuje do wspólnego tematu projektu między Instytutem Slawistyki PAN i Instytutem Języka Ukraińskiego NANU, który zatytułowany jest „Nowe jakości, nowe wartości we współczesnych językach słowiańskich”, z drugiej zaś dotyczy tematu przewodniego sesji „Leksykografia, leksykologia, frazeologia: teoria i praktyka”. Hierarchia bowiem łączy się z włączaniem w ramy aksjologiczne różnych elementów w jakimś wydzielonym systemie lub zbiorze; jako jednostka języka odnotowywana jest w słownikach, aktywnie używana we współczesnym

¹Статті підготовлено за матеріалами доповідей, виголошених на Міжнародному науковому семінарі «Поняття цінності в суспільному житті і в мові», який відбувся в онлайн-режимі 8-9 червня 2021 р. в Інституті української мови НАН України за програмою дослідницьких проєктів, що їх колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики виконує в координації з Інститутом славістики Польської Академії наук за Угодою про наукове співробітництво між НАН України і ПАН.

²Концентрую тут на площині словотвірчій, ponieważ słowotwórstwo wydaje mi się interesujące z kilku względów. Może być postrzegane jako obszar przejściowy w opisie języka, przestrzeń między poziomem morfologicznym, leksykalnym i składniowym, mającym także zastosowanie w badaniach tekstowych, dyskursywnych, czy szerzej także komunikacyjnych. Obrazują to dobrze coroczne konferencje Komisji Słowotwórczej przy MKS i tomy wydawane przez Komisję stanowiące świadectwo słowotwórczego dyskursu slawistycznego.

słownictwie polszczyzny, frazeologii, wchodząc w rozmaite relacje z innymi wyrazami w tym języku.

Koncepcja otwartości językoznawstwa w polskim językoznawstwie zaproponowana została ponad pół wieku temu przez polskiego slawistę Antoniego Furdal. W swojej monografii otwartość powiązał z postępowaniem badań i przekraczaniem tradycyjnie ustalanych granic danej dyscypliny:

„Dlaczego językoznawstwo otwarte? Po prostu otwarte na głosy z zewnątrz, z innych dziedzin humanistyki. Zatem nie odcinające się od innych nauk, ale dążące do współpracy z nimi i zawsze oczekujące ich opinii na temat własnego przedmiotu badań – języka. [...] Językoznawstwo otwarte jeszcze z innej przyczyny. Stoimy na stanowisku, że przedmiot badań naszej nauki nie może być zamknięty w tradycyjnych granicach. [...] Rozszerzanie się zainteresowań na obszary sąsiednie jest naturalnym przejawem i wynikiem postępu badań materiałowych i metodologicznych. A spotkanie się na takich obszarach przedstawicieli różnych dyscyplin może wyjść nauce tylko na dobre” [3: 6].

W powyższym fragmencie pojęcie postępu Antoni Furdal przytacza w kontekście badań materiałowych i metodologicznych. W literaturze językoznawczej pod pojęciem postępu rozumie się również m.in. zmianę sposobu stawiania problemów badawczych, precyzowanie adekwatnych punktów widzenia rzeczywistości, wzbogacanie dotychczasowych perspektyw i opisów materiału o nowe, wykorzystujące nowe metody opisu [por. 13]. Piotr Stalmaszczyk uwypukla także dyskursywno-argumentacyjne uwarunkowanie postępu [13: 26].

Przy tak rozumianym postępie kategoria hierarchii, którą postrzegam tutaj jako wieloaspektową kategorię, stanowiącą formę poznawania pewnych fragmentów rzeczywistości, odgrywa rolę istotną. Przede wszystkim kategoria ta w perspektywie metajęzykoznawczej wyznacza uporządkowanie podejmowanych wątków badawczych. Przejawia się w doborze poszczególnych tematów, w opisie języka, jako instrument wykorzystywany w badaniach słowotwórczych, a jednocześnie realizowana jest także w samym języku. Odzwierciedla nasze jednostkowe postrzeganie przedmiotu badań, wartościowanie pewnych wątków i metod opisu, ale także wskazuje na pewne kolektywne trendy w obrębie danej dyscypliny. Hierarchia jest więc narzędziem opisu, charakterystyki wybranych elementów w ramach wydzielonych modeli, wzorców, czy paradygmatów, rozumianych jako dostarczających w danym okresie modelowych problemów i rozwiązań. Tezę, którą chciałbym postawić w tym tekście, jest więc sformułowanie, że hierarchia może być postrzegana jako środek postępu w słowotwórstwie, ale i otwartości tej przestrzeni opisu języka na inne obszary badań językoznawczych. Zagadnienie to, jak mi się wydaje, dotąd nie było szczegółowo opisywane w polskiej literaturze językoznawczej.

W celu pokazania postępu i otwartości polskiego słowotwórstwa odwołuję się do analizy wycinka polskiego dyskursu słowotwórczego. Perspektywa taka pozwala na powiązanie tej problematyki z realizacją kategorii hierarchii jako formy negocjowania sensów, przekraczania dotychczasowych granic opisów toczących się w dyskursie naukowym w obrębie poszczególnych różnorodnych propozycji teoretyczno-praktycznych. Jest to więc nieco inne, szersze rozumienie hierarchii niż w codziennej polszczyźnie mówionej. Sam bowiem wyraz w Wielkim słowniku języka polskiego (WSJP) przypisany jest do dwóch pól semantycznych: 'układ' i 'ludzie'. W klasie 'układ' pod pojęciem hierarchii rozumie się „układ jakichś elementów uporządkowany według określonego kryterium w ten sposób, że elementy ważniejsze są wyżej usytuowane, a elementy mniej ważne są im podporządkowane”. W polu 'ludzie' hierarchia to „ludzie którzy zajmują wyższe stanowiska w instytucji, która ma władzę” (WSJP). W niniejszym tekście rezygnuję z metaforyzacji hierarchii na osi pionowej góra-dół, lecz ściśle łączą ją z wartościowaniem, a więc włączaniem w ramy aksjologiczne przez określone jednostki pewnych elementów w obrębie danego systemu (w tym wypadku polskiego dyskursu słowotwórczego).

O zwrocie dyskursywnym w naukach humanistycznych mówi się już od jakiegoś czasu także w kontekście językoznawstwa, komunikacji [por. np. 5]. Zwrot ten wiązany jest z takimi filozofami, jak m.in. Foucault, Derrida, Barthes, Habermas i inni. W interesujący sposób pisze o tym Stanisław Gajda, który zwraca uwagę, że rzeczywistość językowa może być przedstawiana jako złożona z kilku etapów opisu. Pierwsza to konkretna działalność językowa i teksty jako jej wytwory (opisuje to zaimkowo jako TO językowe); druga to system znaków (jako TEN językowy/TE językowe). Kolejne to jednostkowa świadomość językowa (czyli JA językowe) oraz zbiorowa świadomość językowa (czyli MY językowe). Rzeczywistość i nasza wiedza konstruowane są w dyskursach, zwłaszcza tych publicznych. Dyskursy te wchodzą w zakres świata społecznego. Istotna jest więc świadomość dyskursywna pozwalająca odróżnić rzeczywistość od jej dyskursywnych ujęć [4: 17].

2. Słowotwórstwo operacyjne jako propozycja opisu derywatów

Refleksja nad rolą i charakterem słowotwórstwa stanowi element ontologii tej dyscypliny w świetle relacji z innymi dyscyplinami. Interesującą interpretację derywatów synchronicznych na gruncie polszczyzny inspirowaną badaniami nie tylko płaszczyzny słowotwórczej zaproponował Sebastian Żurowski w swojej propozycji słowotwórstwa operacyjnego. Model takiego słowotwórstwa wywodzi z konceptu modelu opisu języka określanego terminem gramatyki operacyjnej zaproponowanej przez Andrzeja Bogusławskiego. Z punktu widzenia opisu słowotwórstwa synchronicznego problematyczne dla tego badacza jest interpretowanie takich derywatów, jak *malarz*, *parostatek*, *superszybki*, *arcywesoly*, *irracjonalny*, *podbiegać*, które, można traktować albo

jako jednostki języka, albo też jako „rezultat doraźnego, tekstowego łączenia dwóch lub więcej jednostek przy wykorzystaniu reguł gramatyki” [17: 43]. Słowotwórstwo ich różny status wyjaśnia, wykorzystując mechanizm przesunięcia znaczenia, wykorzystując różnicę między znaczeniem strukturalnym a realnym derywatu [17: 43]. To w takim momencie przesunięcia badacz dostrzega punkt styczny między synchronią a diachronią. Słowotwórstwo operacyjne odpowiada więc doraźnemu łączeniu jednostek w większe całości w konkretnych wypowiedziach, w którym to działaniu (procesie) można by uchwycić równość (tożsamość) znaczenia słowotwórczego a realnego całej derywowanej konstrukcji. Nadawca komunikatu, tworzący derywat, korzysta z konwencjonalnych, przypisanych znaczeń konkretnym jednostkom języka: podstawie oraz formantowi i przy wykorzystaniu reguł konstrukcyjnych tworzy derywat. Na poparcie swojego wywodu Żurowski podaje nieistniejący w polszczyźnie przykład *grązeliciel* (a więc strukturę sufiksalną z charakterystycznym polskim sufiksem wykonawcy czynności w postaci *-iciel*) ze znaczeniem w postaci parafrazy słowotwórczej ‘ten, który grązeli’, wskazując, że każdy użytkownik polszczyzny bez trudu odszyfruje znaczenie takiej konstrukcji. Takie słowotwórstwo badacz określa systemowym [17: 43]. Przeciwstawia mu słowotwórstwo, którego przedmiotem badania są derywaty, w których znaczenie słowotwórcze nie równa się realnemu. Nazywa je roboczo, inspirując się myślą Stanisława Karolaka, etymologicznym. Obejmuje ono większość obszaru tradycyjnie wydzielanego słowotwórstwa. Znaczenie realne jednostki *malarz* ‘osoba, która zawodowo maluje obrazy’ musiało powstać w jakimś momencie przeszłości. Użytkownik polszczyzny, który współcześnie używa tego wyrazu przywołuje konkretny znak językowy. W momencie wypowiedzania go w akcie komunikacji nie tworzy go z odrębnych elementów, nota bene traktowanych jako jednostki języka, *mal* i *arz* [17: 44]. Jak więc można zauważyć, przesunięcie punktu ciężkości w słowotwórstwie operacyjnym następuje na pojęcie produktywności.

Pozostawiając na boku fakt, czy rzeczywiście użytkownicy polszczyzny bez problemu odszyfrują taką strukturę, jak *grązeliciel*, można się zastanawiać, czy takie rozdzielenie domeny słowotwórstwa tradycyjnego na dwa obszary nie zawęzi zbyt podstawowej domeny badań słowotwórczych, która sprowadzona byłaby do momentu tworzenia danej struktury słowotwórczej w akcie komunikacyjnym. Każde kolejne użycie takiego derywatu z danym znaczeniem stanowiłoby bowiem chyba już akt, jeśli nie etymologiczny, to akt przywołania w całości derywatu jako znaku, a to w zasadzie mogłoby być opisywane z punktu widzenia semiologii.

Zresztą badacz bardzo dobrze zdaje sobie sprawę z trudności proponowanego modelu opisu derywatów. Podkreśla jednak jego bliskość z ujęciem składniowym opisu słowotwórczego. W tej propozycji doszukiwać się można także i podobieństw z ujęciami kognitywnymi. Samo ujęcie operacyjne,

sprowadzające się do faktów słownikowych i kombinatorycznych, może być odniesione do form konceptualizacji i schematów myślowych nadawcy, twórcy derywatu w akcie komunikacji.

3. Otwartość polskiego słowotwórstwa porównawczego¹

Wieloaspektowy obraz treści w perspektywie słowotwórczej odsłania nam współczesny polski dyskurs z zakresu słowotwórstwa porównawczego². Otwartość w ostatnich kilkunastu latach słowotwórstwa polskiego na inne dyscypliny (czy także poddyscypliny językoznawcze) spowodowała, że do słowotwórstwa przenikają różnorodne teorie i metody opisu. Zjawisko to na gruncie słowotwórczym można opisać w perspektywie stopniowego przejścia od paradygmatu formalistycznego do paradygmatu mentalistycznego [por. 13].

Przykładem mogą być opracowania słowotwórcze poświęcone podobnym tematom, zestawiające ze sobą te same języki. Do takich przykładów należą dwie wydane w ostatnich kilkunastu latach monografie, w których porównywane są języki bułgarski i polski. Dwie powstałe już w XXI wieku prace, dotyczące płaszczyzny słowotwórczej obydwu języków, prezentują dwa zupełnie inne ujęcia³. Pracą starszą, wydaną w 2009 roku, jest monografia ViaryMaldjiejew, która stanowi część większego projektu Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej (GKBP). Opiera się na koncepcji opisu logiczno-składniowego i podobieństwie między strukturą derywatu i strukturą zdania. Ujęcie takie czerpie z koncepcji derywatu jako formy kondensacji struktury predykatowo-argumentowej Romana Laskowskiego, ale i teorii łączenia opisu składniowego ze słowotwórczym Stanisława Karolaka i metodologii przyjętej w GWJP, czyli tzw. żółtej gramatyki. Nowością dla słowotwórczych badań konfrontatywnych, jak podkreśla badaczka, jest przyjęcie izomorfizmu struktur zdania i leksemu słowotwórczo pochodnego oraz kierunek opisu od treści ku formie, w którym treść takiego opisu jest wymodelowana za pomocą jednostek semantycznego języka pośrednika. Derywat jest więc postrzegany jako struktura morfemiczna o sumarycznym znaczeniu (Maldjiewa 2009: 9) [6: 9]. Istotną kwestią pracy jest odróżnienie znaczenia słowotwórczego derywatu od jego globalnego znaczenia leksykalnego i połączenie kategorii słowotwórczych z kategoriami nazw. Zaproponowany opis jest opisem słowotwórstwa, które ujmowane jest jako składnia morfemiczna, a jej opis dokonuje się przy pomocy kategorii semantycznych wykorzystywanych do opisu zdania.

Odminną pracą, choć także poświęconą konfrontacji słowotwórczej polsko-bułgarskiej, jest monografia Natalii Długosz, która ukazała się w

¹ W tej części wykorzystuję pewne fragmenty i ustalenia z tekstu: P. Kowalski: Hierarchiczność w opisie słowotwórczym – wybrane problemy „Južnoslovenski filolog”, nr 77/2 [w druku]

² Stosuję termin słowotwórstwo porównawcze szeroko, jako obejmujące zarówno prace konfrontatywne słowiańsko-słowiańskie, kontrastywne słowiańsko-niesłowiańskie poświęcone niewielkiej liczbie języków, jak i szersze porównawcze, w których opisywana jest większa liczba języków.

2017 roku [2]. Badaczka do opisu najnowszych compositówbezafiguralnych zastosowała aparat pojęciowy i metodologię wypracowaną w pracach Jeleny Kubrjakowej, czerpiącą z refleksji Ronalda Langackera, a rozwijaną dla polszczyzny z powodzeniem przez Krystynę Waszakową [por. 15]. Ujęcie to określane jako kognitywno-komunikacyjne pozwala wzbogacić dotychczasowe strukturalistyczne opisy o nowe problemy i perspektywy badawcze na poststrukturalistycznym etapie słowotwórstwa. Chodzi przede wszystkim o ukazanie roli użytkowników języka jako kreujących struktury pojęciowe i językowe w aktach komunikacji w komunikacji językowej. Natalia Długosz wykorzystuje ustalenia wypracowane na gruncie semantyki kognitywnej, pragmatyki, komunikologii czy etnolingwistyki do porównania polskich i bułgarskich derywatów funkcjonujących w dyskursie publicystycznym. W swoim opisie słowotwórczym stosuje teorię pól semantycznych, koncepty kulturowe i metafory konceptualne szeroko dyskutowane w pracach etnolingwistycznej szkoły lubelskiej.

Dwie prace słowotwórcze, które dzieli jedynie kilka lat, świadczą o dużej rozbieżności metod współczesnego słowotwórstwa porównawczego, a różnice między nimi mogą być na poziomie ogólnym sprowadzone do dystynkcji między de Saussurewskim *langue* w przypadku opisów opartych na strukturach predykatowo-argumentowych i *parole* w przypadku ujęcia kognitywno-komunikacyjnego. Inne są też cele obu prac, a więc i hierarchia ich treści. O ile pracę ViaryMaldjiejewej można interpretować w kontekście klasycznych, czy neoklasycznych, założeń opisu języka idealnego, które badaczka przenosi na grunt słowotwórczy, konstruując pewien abstrakcyjny byt, o tyle w kognitywnie ukierunkowanej pracy Natalii Długosz pobrzmiewa myśl fenomenologiczna, oglądu rzeczy takimi, jakimi są w użyciu.

Taka różnorodność metodologiczna i materiałowa jest charakterystyczna dla polskiego słowotwórstwa porównawczego. Warto w tym miejscu przywołać dwie prace poświęcone negacji powstałe na gruncie słowotwórstwa polskiego. Niezwykle cenne i objętościowe opracowanie Jana Sokołowskiego [12], w którym badacz odwołuje się przede wszystkim do założeń słowotwórstwa porównawczego wypracowanego przez czeskiego słowotwórcę MiloszaDokulila w jego artykule „Kekonceptiporovnávacícharakteristikyslovanskýchjazyků v oblasti „tvořeníslov”. Materiałowo obejmuje wszystkie języki słowiańskie. Drugą pracą o charakterze porównawczym (czy stosując także inną terminologię – konfrontatywnym) jest praca osadzona w kognitywnej perspektywie słowotwórczej autorstwa Alicji Pstygi, w której zestawiane są ze sobą dwa języki polski i rosyjski [11].

Wszystkie powyżej wymienione prace i zawarta w nich refleksja metodologiczna wyrastają z odmiennych nurtów językoznawczych, a wężiej słowotwórczych. Są namacalnym dowodem toczącej się dyskusji i refleksji o statusie i roli słowotwórstwa w opisie języka. Bezpośrednią przyczyną takiej

refleksji nad charakterem badań słowotwórczych wydaje się, że był regres i poczucie pewnej nieadekwatności takich badań w stosunku do dynamicznie zmieniającej się opisywanej rzeczywistości. Pod koniec XX wieku pisała już o tym Alicja Nagórko, stwierdzając, że:

„Głoszona przez strukturalizm zasada autonomiczności języka, koncentrowanie się na immanentnych właściwościach systemu, pozwoliły stworzyć procedurę synchronicznej analizy słowotwórczej, przedstawić modele słowotwórcze, ustalić hierarchię jednostek (od typu słowotwórczego do kategorii), rodzaje i funkcje formantów ze wskazaniem ich cech inwariantnych, kontekstowych i fakultatywnych itp., jednakże wiele pytań, w tym pytanie o charakter reguł słowotwórczych, strukturalizm pozostawił bez odpowiedzi” [9: 49].

Podobnie kwestię tę widzi Krystyna Waszakowa, która wskazuje na pewne wyczerpanie tematów strukturalistycznych badań słowotwórczych: „dzięki wieloaspektowym, intensywnie rozwijanym w latach 60. i 70. badaniom strukturalistycznym, słowotwórstwo należy do dobrze opisanych podsystemów języka. Przedmiotem szczególnej uwagi badaczy były zasady ustalania relacji motywacji słowotwórczej, wykładniki formalne derywacji, modelowanie nowych jednostek nominacji i ich struktury onomazjologicznej, systemowa strukturyzacja zjawisk słowotwórczych” [15: 197].

Odmienność obydwu ujęć widać też w wytyczanych przez poszczególnych badaczy zadań i celów stawianych opisowi słowotwórczemu. Zuzanna Topolińska, rozważając miejsce słowotwórstwa w opisie gramatyki od treści do formy, postuluje oparcie się na osiągnięciach metodologicznych wypracowanych w ramach opisu składni i morfologii języka polskiego¹. Tak pomyślany opis słowotwórczy powinien uwzględniać analizę i opis struktury semantycznej i formalnej predykatów i konstytuowanych przez nie propozycji. Badaczka wyróżnia pięć podstawowych klas semantycznych predykatów, które wyznaczają ramy takiego opisu [14]. Proponuje opis w ramach następujących klas: 1. predykaty pierwszej klasy informujące o relacjach między materialnymi (ożywionymi i nieożywionymi) częściami świata; 2. predykaty drugiej klasy, tj. predykaty mentalne, informujące o postawie mentalnej (intelektualnej, emocjonalnej, wolicjonalnej) autora tekstu w stosunku do sytuacji, o których mowa; 3. predykaty trzeciej klasy, informujące o tym, jak autor tekstu widzi związki (logiczne, kauzatywne, temporalne, przestrzenne...) między sytuacjami, o których mowa; 4. predykaty czwartej klasy, które włączają referenta swego wyjściowego argumentu do zbioru denotatów wyrażanego przez nie pojęcia generycznego; 5. predykaty piątej klasy, które informują o askrypcji nazywanej przez nie cechy członem konstytutywnym danych propozycji i/lub argumentów tych propozycji [14: 63].

¹ Badaczka formułuje swoje propozycje, mając na uwadze projekt nowej gramatyki opisowej języka macedońskiego w ramach formuły: od treści do formy.

Inaczej zadania słowotwórstwa (na przykładzie słowotwórstwa porównawczego) widzi Krystyna Waszakowa, która postuluje w badaniach porównawczych następujące etapy: a) sporządzenie inwentarza struktur opartych na skaningu, czyli konceptualnej analizie elementów porównywanych ze sobą i rejestracji różnic między nimi, które prowadzą do wyabstrahowania schematu językowego, według którego nadawca tworzy innowacje, a odbiorca je odczytuje (rekonstruuje) w oparciu o kontekst; b) ukazanie roli w zdarzeniach komunikacyjnych abstrakcyjnych wzorców poznawczych, aktywizowanych w procesach percepcji rzeczywistości i jej kategoryzowania; c) wskazanie na rolę schematów w tworzeniu kategorii słowotwórczych; d) ukazanie podstawowych kategorii semantycznych; e) zobrazowanie skalarnego charakteru kategorii słowotwórczych [15: 200-201].

Jeszcze inaczej kwestię słowotwórczych badań porównawczych przedstawiały pod koniec XX wieku trzy badaczki Jelena Zemskaja, Olga Jermakova i Zofia Rudnik-Karwatowa, które podkreślały, że istotne miejsce w słowotwórczych badaniach konfrontatywnych powinno zająć ustalenie wspólnych zjawisk dla wszystkich języków słowiańskich. Pierwszy plan takich badań to opis inwentarza znaczeń słowotwórczych, charakterystyka paradygmatów słowotwórczych oraz opis struktur predykatowo-argumentowych wyrażonych słowotwórczo. Kolejny to ustalenie typów motywacji słowotwórczej i idiomatyczność semantyki derywatów. Badaczki postulują również na dalszym etapie konfrontacji uwzględnienie aspektu funkcjonalnego słowotwórstwa, antropocentryzmu, ukazanie, jak w strukturach słowotwórczych odzwierciedlany jest obraz świata [16: 261]. Mamy więc tu do czynienia z próbami wyjścia poza opis, w którym ukazane jest znaczenie słowotwórcze w sposób statyczny i przejście w kierunku ujęcia dynamicznego, wchodzącego na grunt znaczenia leksykalnego, o charakterze referencyjnym. Badaczki stosują dobrze już zakorzeniony termin obrazu świata, który w pewien sposób odzwierciedlany jest w strukturach słowotwórczych. Dziś można to zawęzić do perspektywy dyskursywnej, odnosząc się do funkcjonowania derywatów w poszczególnych dyskursach, pokazać różnorodne dyskursywne obrazy świata i rolę derywatów w tak kreowanych obrazach. Pomocne mogą okazać się tutaj także propozycje, jakie zaproponowała dla funkcjonowania derywatów w tekście Viara Maldjiewa [7].

5. Podsumowanie

Powracając do przedstawionej na początku tezy o postępie w słowotwórstwie i roli w taki postępie hierarchii, należy stwierdzić, że w obrębie słowotwórstwa polskiego można dostrzeczmieniające się hierarchie treści, zadań, celów przypisywane tej przestrzeni opisu języka. Łączone są formy kumulatywne, płynne łączenie strukturalnych i poststrukturalnych badań, zmieniające się hierarchie treści, zadań, celów przypisywane słowotwórstwu. Jeśli przyjmiemy za Karlem Popperem [zob. 10], że dzieje nauki prowadzą

się do problemów, teorii i dyskusji krytycznych tych teorii, z których rodzą się następnie nowe problemy, to w słowotwórstwie, ale i nie tylko, są one wszystkie wynikiem różnych hierarchizacji szeroko ujmowanych przez badaczy treści. Tak jak podkreśla Jan Sokołowski: „niezależnie od sposobu ujęcia materiału językowego w każdym opisie porównawczym systemów słowotwórczych języków słowiańskich powinny być uwzględnione te parametry słowotwórcze, które wykorzystywane są od dawna w klasycznych opisach poszczególnych języków słowiańskich” obecnie zaś w samej słowotwórczej perspektywie widać dużą różnorodność.

W kontekście przedstawionych dyskusji można powiedzieć, że dzięki dyskusji, negocjacji i argumentacji, w których dochodzi do wchłaniania dotychczasowych ustaleń teoretycznych i materiałowych, pojawiają się nowe pytania badawcze, nowe sposoby argumentacji, a także nowe metody interpretacji badanych zjawisk. W świetle tylko niewielkiego wycinka przedstawionego w niniejszym tekście można więc stwierdzić, że w przypadku słowotwórstwa polskiego można mówić o postępie i otwartości, do czego przyczynia się kategoria hierarchii jako forma porządkowania pewnych tematów tej przestrzeni opisu językoznawczego.

Skróty

GKBP – Gramatyka Konfrontatywna Bułgarsko-Polska.

GWJP – Gramatyka Współczesnego Języka Polskiego. Warszawa, 1984.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego: <https://wsjp.pl/>

Literatura

1. Bogusławski A. Towards an operational grammar. *Studia semiotyczne*, t. 8, 1978. 29–90 s.
2. Długosz N. O znakach ubezwłasnowolnionych, czyli o nowych polskich i bułgarskich compositach bezafiksalnych w medialnym dyskursie publicystycznym. Poznań, 2017. 496 s.
3. Furdal A. *Językoznawstwo otwarte*. Wrocław, 1977. 200 s.
4. Gajda, S. Język w nauce (w perspektywie filozoficzno-lingwistycznej). *Parezja*, 2017/2. 9–20 s.
5. Habermas J. *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*. Kraków, 2000. 437 s.
6. Maldjieva V. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. *Słowotwórstwo*. Tom 9. Warszawa, 2009. 223 s.
7. Maldjieva V. Funkcje derywatów w tekście (propozycja modelu analizy i opisu). *Słowotwórstwo i tekst*. Warszawa, 2007. 119–129 s.
8. Nagórko A. *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa, 1998.

9. Nagórko A. Miejsce słowotwórstwa w teorii języka. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, nr LIII, 1997. 49–61 ss.
10. Popper K. Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna. Kraków, 1997. 304 s.
11. Pstyga A. Słowotwórcza kategoria negacji. Prefiksalne negatywa rzeczownikowe we współczesnym języku polskim i rosyjskim. Gdańsk, 2010. 201s.
12. Sokołowski J. Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej. Wrocław, 2000. 247 s.
13. Stalmaszczyk, Piotr. Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka. Łódź, 2021. 164 s.
14. Topolińska Z. Miejsce słowotwórstwa w gramatyce pisanej według formuły „treść > forma”. *Linguistica Copernicana*, 2018. 61-71 ss.
15. Waszakowa, Krystyna. Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Warszawa, 2017.
16. Zemska E., Ermakova J., Rudnik-Karwatowa Z. Teoretičeskie problemy sopostavitelnogo izučenia slovoobrazovanija slavjanskich jazykov (semantiko-funkcionalnyj aspekt). *Slavjanskoje jazykoznanie. XI Mezdunarodnyj zjezd slavistov*. Moskwa, 1993. 248-263 ss.
17. Żurowski S. W stronę słowotwórstwa operacyjnego. *Slavia Meridionalis*, 13, 2013. 41-51 ss.

Paul Kowalski

Hierarchy and valuation in the descriptions of the language (word formation perspective)

The article is devoted to showing the role of hierarchy in Polish word-formation descriptions in the context of the progress and openness of this space of linguistic research. I focus my attention on showing a fragment of the Polish word-formation discourse devoted to various concepts of derivative description. This allows to indicate ongoing discussions, negotiations and arguments that lead to posing new questions, designating new research areas and new interpretations. All this can be associated with the progress and openness of Polish word formation.

Key words: *hierarchy, progress, openness, word-formation, values*

Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2'374:82-95

**До питання лексикографічного відтворення релігійної сфери
сучасної української літературної мови**

У статті репрезентовано новаторський у вітчизняній лексикографії підхід до представлення у словниковому форматі лексичних і фразеологічних одиниць релігійної сфери у праці з робочою назвою «Словник мови творчої особистості». Представлено концепцію і принципи укладання словникової статті. Новаторський підхід до організації статті в словнику пов'язаний з прагненням відтворити в лексикографічному форматі мовну особистість автора, його світогляд і художній світ, втілений в одиницях сакральної сфери. До таких лексикографічних параметрів належать метамова словника: структура дефініцій і перехресних відсилань, а також формат довідкової частини, зокрема лінгвокультурного та історичного коментаря до реєстрових одиниць – знаків певної доби, певного суспільного середовища та типу свідомості носіїв мови.

Ключові слова: словник мови творчої особистості, словникова стаття, джерельна база, метамова словника, реєстрова одиниця, додаткова частина, довідкова частина.

Одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики вчені вбачають у з'ясуванні «способів вербалізації релігійної діяльності знань та досвіду української спільноти» [Ковтун 2018: 1]. Мова духовної сфери – релігійний стиль (інші назви – конфесійний стиль (С. Я. Єрмоленко), сакральний стиль В. В. Німчук), богословський стиль (Н. Д. Бабич) у творах сучасних письменників посідає особливе місце. Свідченням усталення певного позначення цього різновиду мови може слугувати стаття «Конфесійний стиль» Л.Л. Шевченко з енциклопедії «Українська мова»: Конфесійний стиль (від лат. confessio – визнання) – стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства; це стиль перекладної культової (Біблія, житія, апокрифи тощо) й оригінальної (проповіді, послання, тлумачення Святого Письма, молитви, складені священнослужителями української церкви) літератури (с. 273).

Головна причина зацікавленості дослідників тематичною групою слів на позначення релігійних понять – їх тісний зв'язок з історією і культурою українців, відтворення ними мовомислення та світосприймання нашого народу. Українське радянське мовознавство минулого століття з ідеологічних причин досліджувало релігійну лексику принагідно. Сьогодні об'єктом дослідження лінгвістів є походження української релігійної тер-

мінології, її уніфікування та кодифікування (Л. Г. Боярова, Н. Д. Бабич, Н. Ф. Клименко, Н. В. Пуряєва, М. С. Скаб та ін.), питання функціонування релігійних слів поза межами релігійної сфери (С. П. Бирик, Є. А. Карпіловська, Ж. В. Колоїз, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, О. Г. Тодор та ін.), проблема перекладу релігійних текстів (Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, Т. М. Берест, А. М. Куза, Н. В. Піддубна та ін.), дослідження окремих концептів (П. В. Мацьків, М. С. Скаб, А. М. Сірант та ін.) тощо.

Виявити рівень усталеності лексичних та фразеологічних одиниць зі сфери релігії як продуктів актуальної українськомовної практики покликана сучасна українська лексикографія, яка розробляє і реалізує нові форми відображення динаміки значень таких одиниць у новітніх словниках як основних джерелах відображення національної концептуальної та мовної картини світу.

Створений лексикографами Інституту української мови НАН України «Словник мови творчої особистості», продовжуючи кращі традиції тлумачної лексикографії, водночас є інноваційним інтегральним джерелом з відтворення неолексиконів окремих письменників та увиразнення концептуальних домінант світобачення, зокрема релігійного, українців кінця ХХ – початку ХХІ століття. Релігійна сфера у словнику відтворена на основі напрацьованої авторами і реалізованої методології моделювання мовної картини світу творчих особистостей. Системним опрацюванням провідних релігійних мотивів мовотворчості письменників, всебічним дослідженням мовних засобів їхнього відтворення та найновішими засобами лексикографування Словник мови творчої особистості відповідає на актуальні завдання сучасної лінгвоукраїністики і певною мірою заповнює прогалину в лексикографуванні релігійної сфери.

У «Словнику мови творчої особистості» розбудова нової джерельної бази академічної лексикографії, зорієнтованої на створення нових тлумачних словників, передусім тлумачного словника лексичного ядра сучасної української мови, відбувається на основі творів письменників-класиків – Олеся Гончара, Івана Дзюби, Миколи Лукаша, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника та найсучасніших творчих особистостей, які виявляють особливу увагу до проблем духовного й морально-естетичного життя суспільства, зокрема Оксани Забужко та Юрія Андруховича. Це та джерельна база, яку досі спеціально не опрацьовували і яка має істотно доповнити, а можливо, й змінити уявлення про нинішнє ядро лексичної системи української мови, її активний словниковий запас загалом і місце в ньому одиниць релігійної сфери.

Праці творчих особистостей об'єднує ідея утвердження незалежної держави, остаточної перемоги над соціалістичним ладом («подолання ідола»), побудови нового суспільства («ДомуОтця»), виховання духовної осо-

бистості («материного сина»). Дослідницький метод, використовуваний письменниками, – розмежування «свого» і «чужого», «високого» і «низького», образне відтворення його в слові. Реалізації творчого задуму підпорядкована чітка система образів, побудована за опозиційним принципом і втілена в лексичних і фразеологічних одиницях. Головна опозиція – «свій» / «чужий» – реалізована через словосполучення *материні сини* / *блудні сини і дочки*, які, у свою чергу, залежно від контексту, представлені опозиційними парами. Відповідно, *діти дому Отця* (батьківського дому) – *раби Божі, індивідуальності, великі світила* протиставлені *вдоволеним рабам, міщанському болоту, перевертням, напівукраїнцям, суб'єктам напівкультури, рабам рабів, самовдоволеним рабам, юрбі*. Материн син – це чесний священник, священник-подвижник, священник-патріот, якому протистоїть інший тип священника – клерикалізованого більшовика, лицедія, неопоганина, балакуна про духовність. Слово *Божє* протистоїть слову епохи будівництва комунізму, окресленому низкою епітетів: *програмоване, конвойоване, залякане, ослаблене, непевне, глухе, закріпачене, водянисто-рожеве*, яке належить піднести до рівня національного письменства, як і традицію – *руйновану, підсічену в корені, розмиту. Бездуховність*, як антипод усіх вартостей, протистоїть *духовності* й представлена в образі розбитого корита з відомої казки.

Розмаїттям позначені мовні засоби, що їх використовують творчі особистості у процесі «ословлення» думки, реакції на довкілля, оцінки певних реалій, явищ, подій, процесів духовної сфери, серед яких: прецедентні імена-символи: *Вавилонська вежа, Вифлеємська гора, Голгота, Мойсеєві скрижалі, Одисей, Олімп*; порівняння: *дзвін джерела, ясний, як вранішня молитва; чотири Євангелії, наче велетенські чотири дзвони в блакитній дзвіниці неба*; метафора: *велике море вселюдської духовності*; метонімія: *книжки теж ідуть стежками блудного сина і несуть у собі всі людські слабкості*; антитеза: *відходити од великого Бога й творити собі золотих ідолів*; обігрування форми слова на підставі народної етимології, вкладання у неї нового змісту: *В українській мові є християнське позитивне слово «убогий»...Вбогий – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті*. Наукова етимологія слова *убогий* – бідний, недорогий; мізерний; нікчемний, зафіксована в Етимологічному словнику української мови, сягає праслов'янських відповідників *ѡбогъ* з первісним значенням «позбавлений багатства» і *ѡбогъѣ*, утвореного поєднанням кореня *bog-*, наявного в праслов'янських одиницях *bogъ, bogatъ* і тут заперечного суфікса *ѡ-* (т. 6, с. 11 – 12).

Можна стисло окреслити й основні особливості мови творчої особистості, багато в чому спільні для всіх досліджуваних авторів, осмислених і поданих у формі сакральних-релігійних знаків, символів і стереотипів, серед яких: авторські неосемантизми (нові значення відомих слів): *безбожність*

«жорстокість»; нові похідні: *каїністи*; *іконізація*, *іконізувати*; авторські перифрази-знаки засадничих концептів картини світу творчої особистості: *апостол любови*, *духовна твердиня*, *сатанинська ціль*, *чорні в очах хрести*, *будувати святиню в серці*; розширення вихідного значення: *прозеліт*, *кумир*, *ідол*; метонімія (перенесення назви) за суміжністю: *преображення* «свято» → «процес та його результат», за подібністю: *Дім Отця*, *Вавилонська вежа*; уживання релігійної лексики в публіцистичному тексті для вираження авторської оцінки: *блудословіє*, *маслосвятіє*; переосмислене вживання вкраплень-церковнослов'янізмів: *жестоковийний*.

Для створення образності автори вдаються до широкого використання прийому зіставлення прямого і переносного значень слова, коли закріплене в народній мові переносне значення починає сприйматися на фоні прямого, через пряме, повторно набуваючи переносного значення. Така двозначність зумовлена: а) використанням слів – синонімів до прямого значення (*смерть сиділа в камері*, *..зазирала в душу – і під її поглядом прояснювались абсолюти*); б) певною зміною правописних властивостей слова (*Голгота слави*, *розуміти серцем*), в) вживанням при мовній метафорі порівняння, що вказує на пряме значення слова (*Душа, вибілена стражданнями, як білий птах*; *Як важко, як фатально він прощався з Мадонною – наче зі своєю душею*).

Фактичний матеріал засвідчує значну активність творчих особистостей у творенні оригінальних номінацій. Неологізми в «Словнику мови творчої особистості» – це головним чином однокореневі слова з позитивною і негативною оцінністю, утворені переважно від українських основ за українськими словотвірними моделями, основна функція яких – стисло передати завжди гостру, влучну думку. Сформований реєстр словника засвідчує певні тенденції в індивідуально-авторському словотворенні творчих особистостей. Найбільшу активність у їхніх творах виявляють суфікси **-ість** (*соборноправність*), **-изація/-ізація** (*іконізація*), **-ств(о)/-тв(о)** (*безбожництво*, *боговідступництво*, *мучеництво*, *неоязичництво*). Серед активних префіксів – **анти-** (*антибог*, *антирелігія*, *антисектантський*, *антихристиянство*, *антихристиянський*, *антикатолицький*, *антилюдина*), **проти-** (*протидуховний*), **само-** (*самоофіра*, *самопосвята*). Для творення композитів активно використано як питомі, так і іншомовні основи: **нео-** (*неопоганин*, *неоязичництво*), **високо-** (*високопророчий*), **само-** (*самоофіра*, *самопосвята*). У назвах осіб на **-ець**, за свідченням дослідників, виявляється традиція старої української книжної і простої мови у вигляді композиції [Кислюк 2017: 296] (*богоборець*, *миротворець*). В основі композитів – абстрактних іменників лежать назви ключових євангельських понять: Бог, душа, серце, любов, дух, Син, Отець, милосердя (*богоборство*, *боговідступництво*, *богозневага*, *богохульство*). Трапляються композити на **-ство** (*безбожництво*, *боговідступництво*, *мучеництво*, *неоязичництво*) та ***-ьє**

(блудословіє, братолюбіє, многоглаголанн яї многоглаголаніє, маслосвятіє). Серед іменників на позначення осіб переважають віддієслівні похідні, утворені за допомогою суфікса *-тель* (*Учитель, Утішитель, Спаситель*). Також засвідчено: позначення того самого об'єкта в градуальних опозиціях (*релігійність - напіврелігійність, християни – напівхристияни*). До мовних особливостей творчих особистостей належать авторські вживання давно відомих слів, серед яких: кальки з грецької мови (*благодать, благочестя, благословення, благовістити*), основоскладання (*блудословіє, богослужіння, маслосвятіє*).

У працях творчих особистостей виділяємо: а) перифразні деривати релігійних найменувань (*безбожність «жорстокість»*); б) розлогі гнізда відрелігійних інновацій (*каїни, каїністи; іконізація, іконізувати*); в) одиниці відтворення індивідуального світосприйняття (*розгіннотизовуватися*); г) номінації художньо-естетичного увиразнення зображуваного (*апостол любови, країна праведників, цитадель Духу, духовна твердиня, сатанинська ціль; чорні в очах хрести, будувати святиню в серці*).

У розвитку ідіолектів творчих особистостей можна простежити чітку лінію, спрямовану на перенесення власних імен з властивих їм релігійних сюжетів на змалювання світу сучасної людини, як його уявляє автор, долаючи часову відстань. Означальна здатність власних імен у вторинній функції спирається на уявлення про референта власного імені як сукупність властивостей, що слугують підставою для номінації. Необхідною умовою для успішного сприйняття і розуміння власного імені в означальній функції як своєрідного семантичного центру є його самотійне введення, оскільки поява навіть однофункціонального з власним іменем кваліфікатора ускладнює розуміння змісту: *Це вже було остаточне прощання з Мадонною – це освічення «чортовому вітрові», що дме проти Христа, і проти Рабіндраната, і проти погляду Заходу на «похід звіра»...* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1991), 203). Назви осіб у вторинній функції можуть стосуватися особи (*Тільки величезний авторитет православної церкви 1649 року забезпечив Богданові Хмельницькому всенародне визнання й тріумфальний [тріумфальний] в'їзд до Києва, де його дзвонами вітали як «другого Мойсея»* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 34). Топонімічні назви співвідносні з місцем: *Самопізнання і самоствердження на висхідній дорозі, що веде на гору – чи Сінай чи Голготу, чи Сізіфову гору* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 82), або вживаються у складі метафоричного визначення: *Власне, він [Василь Стус] уже давно шукав свого шляху, пориваючись у рідну стихію – нагору, несмілودумаючи про Олімп* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 2014 (1999), 215).

Актуальним завданням на сьогодні лексикологи вважають вивчення власне семантичних неологізмів як невід'ємної частини ідіолекту письмен-

менника [Вокальчук 2004: 23; Карпова 1989: 11; Колоїз 2015: 7]. Багато узуальних лексем у працях творчих особистостей набувають нового значення. Так до реєстру «Словника мови творчих особистостей» внесено з відкоригованим тлумаченням наявну в СУМі лексему *убогий*, що має там сім значень – усі з семою «бідний», проте авторське підкреслено християнське сприйняття цього слова схиляє до відтворення його в «Словнику мови творчої особистості» в такий спосіб:

убо́гий*, -а, -е. Який живе за Божими заповідями, духовно багатий, високоморальний. *В українській мові є християнське позитивне слово «убогий». Убогий чоловік – це свій чоловік. Убога, але чиста хата – наша хата. Історично ми зріднилися зі станом убогости в нашому багатому краї. ..Вбога – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті... Це поняття дуже пов'язане з поетичним нашим світоглядом, з українськими піснями і думами. Воно гармонує з християнським вченням про вічну відкритість душі Богов* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 101). – У СУМ: бідний; старець, жебрак; мізерний, нікчемний. Пор. також звернення кириломефодіївців до росіян і поляків: «Україна, вбога сестра ваша...» та чимало промовистих прикладів у творах Т.Г. Шевченка, зокрема в поезії «Доля»: *Ходімо ж, доленько моя! Мій друже вбогий, нелукавий!*

Особливу увагу дослідники зосереджують на можливості уніфікування й кодифікування сучасної української релігійної термінології, передусім коли йдеться про функціонування релігійних слів і виразів за межами релігійної сфери, а також на проблемі адекватного перекладу релігійних текстів засобами української мови [Єрмоленко 2010: 156; Ковтун 2018: 6]. Наприклад, ужитий Є. Сверстюком церковнослов'янським *жестоковийний*, за яким стоїть образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати, тобто має значення «з твердою шиєю, упертий», забезпечений низкою синонімів «жорсткий, непокірний, непохитний, невблаганний, упертий; твердокам'яний, твердоший». Термін *жестоковийний* – калька гр. σκληροτράχηλος у перекладі Септуагінти на церковнослов'янську мову, де вона має два відповідники – «жорсткий» і «жорстокий»; у перекладах з Вульгати поняття «жорстокий» відсутнє; так само в івриті *ам каіше ореф* означає «жорсткоший»), тобто поєднання слів *жорсткий* і *вия* «шия» – «який не згинає шию, не хилить голову». У перекладі Біблії І. Огієнка церковнослов'янським *жестоковийний*, ужитий п'ять раз стосовно народу Ізраїлю, послідовно передано лексемою *твердоший* – Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13). З огляду на контекст є підстави припустити, що автор ужив церковнослов'янським не випадково, а саме з орієнтацією на помилкову давньогрецьку сему «жорстокий». Лексикографічно відтворюємо зазначену лексему в «Словнику мови творчої особистості» таким чином:

жестоко́вийний, -а, -е, *ц.-сл., перен.* Непокірний, упертий, непохитний. *Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. От тільки*

дуже мілка та хвиля і мало тієї вологи. І, по суті, головною перешкодою тій хвилі стає «жестоковийна», затверділа у гріховності, закореніла в службізмі казенна Церква (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 75). – Образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати: «з твердою шиєю, упертий» (калька гр. σκληροτράχηλος (переклад Септуагінти на церковнослов'янську мову), що має два відповідники – «жорсткий» і «жорстокий»; у Вульгаті поняття «жорстокий» відсутнє; так само в івриті *ам каше ореф* «жорсткошийний»), тобто наявне поєднання слів *жорсткий* і *вия* «шия» – «який не згинає шию, не хилить голову». Пор. також переклад Біблії І. Огієнка: церковнослов'янським *жестоковийний*, вжитий у Біблії п'ять раз (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт.зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексемою *твердоший*.

Як можна бачити з наведених вище прикладів, специфічною особливістю зведеного «Словника мови творчої особистості» є будова словникової статті (мікроструктури в макроструктурі). Це лексикографічний текст особливого типу, структуру якого визначають лексикографічні параметри, пов'язані з прагненням відтворити в лексикографічному форматі мовну особистість кожного автора, його світогляд і художній смак. Маючи всі складники метамови традиційних тлумачних словників (наголос в описуваних одиницях реєстру, граматичні та стилістичні ремарки, позначки варіантів слів та типів фразеологізмів, повні описові і відсильні формули тлумачення, зведення варіантів слів та стійких сполучень слів і т. ін.), словник має певні специфічні типологічні риси та принципи побудови статті як самостійної структурної одиниці: опис слова відповідно до його наповнення в мові автора, що передбачає своєрідний поділ словникової статті (значення, відтінки значення, фразеологія, історико-культурний коментар, довідки про походження та особливості авторського вживання), кількість і обсяг ілюстрацій для розкриття всіх різновидів слововживання, систему перехресних посилань між словниковими статтями, що набуває особливого значення при лексикографуванні одиниць релігійної сфери. Повноту лексикографічного опрацювання одиниць зі сфери релігії у «Словнику мови творчої особистості» можна бачити на прикладі словосполучення *Новий завіт*. Так, зафіксований у СУМ термін *Новий завіт* має значення «церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії» і проілюстрований однією журнальною цитатою. У «Словнику мови творчої особистості» згідно з авторським текстом подано обидва слова з початковими великими літерами, скориговано і розширено тлумачну частину, доповнено її двома переносними значеннями, у довідковій частині представлено значення, зафіксоване в СУМ, подано етимологічну довідку, історико-культурний коментар, відзначено протиставлення між статтями, зроблено посилання до споріднених статей, наявних у реєстрі:

заві́т: Новий За́віт* [грец. Καὶνὴ Διαθήκη, Kainē Diathēkē]. **1. бі́бл.** Священна книга християнства, частина Біблії, написана отцями християнської церкви, проповідниками християнського віровчення, давньогрецькою мовою; містить 27 книг, текст яких є єдиним для усіх християн. *Незабаром прийшла маленька бандероля [бандероль], оцінена в 20 карбованців – «Новий Завіт»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152). **2. перен.** Те, щонагадує, з чим асоціюються, що означає нові якісні відносини між Богом і людиною. *Можна величати Шевченка словами молитви «Отче наш», можна його книгу величати «Новим Заветом» – від цього поет не буде для нас ближчим. Творення ідола і розвінчання Бога – це різні точки цієї самої парадигми. Кожен по-справжньому великий потребує не звеличення, а розуміння його джерел і святинь. І такої ж, як у нього, поваги до цих святинь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 164); **3. перен.** Той, хто уособлює Боже одкровення, хто являє собою центральне відкриття Богом Самого Себе і Своєї волі людям. *Нова примітивізація Шевченка («батько нації», «наш Новий Завіт»)* .. – це друге коло того самого пропагандистського радянського літературознавства. *Іконізувати поета – це погасити і загубити...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 169). – У СУМ: уточн. пряме знач. («церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії»), додано переносні знач., коментар. – Поняття «Новий Завіт» у теперішньому розумінні вперше було використано апостолом Павлом у першому та другому посланні до коринф'ян. Новий Завіт розповідає про союз Бога з людством через Ісуса Христа. У старому Завіті цей термін зустрічається лише один раз – у книзі пророка Єремії (*Ось дні наступають, говорить Господь, і складу Я із домом Ізраїлевим і з Юдиним домом Новий Заповіт* – 31: 31, пер. І. Огієнка). У дохристиянські часи поняття «Новий Завіт» або «Новий Союз» (у розумінні союзу з Богом) стосовно себе використовували члени іудейської кумранської общини. У синоптичних Євангеліях це поняття використовує сам Христос – Мт. 26: 28; Мк. 14: 24; Лк. 22: 20. – Пор. прот. **Старій За́віт.** – Див. **Євангелі́я** (норм. Єва́нгеліє); **єва́нгельське Сло́во; за́віт Христа́; де́сять за́повідей Господніх.**

До деяких реєстрових слів подано також додаткову інформацію порівняльного характеру під кутом зору змісту, форми, способу творення:

а) з узуальними словами:

блудосло́віє, -я, с., книжн. Маніпуляція словами. *Не будемо говорити про блудословіє, коли називають Чорнобильську катастрофу – аварією реактора, а голод 1933 – недородом* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 82). – Пор. словоблудіє – пусті, беззмістовні, безпредметні розмови, базікання, балаканина.

б) з новотворами того самого автора, або трансформаціями відомих висловів:

бог*, Бог, -а, ч. 1. За релігійними уявленнями: всезагальне світове начало, творець неба і землі, усього суцього; у християнстві один у трьох лицах (іпостасях): Бог Отець, Бог Син і Бог Святий Дух. *Дуже характерний для Шевченка штрих: у великі хвилини перед ним завжди стоїть Бог* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 185); *Більшовизм – це сила протиприродна. Злочин був для них [більшовиків] лише засобом, продуктованим сатанинською ціллю – гординею кумира стати богом і вчителем усього світу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 21). – Див. **Найвища Особа; Пантократор**. 2. *перен.* Одухотворення, натхнення, просвітлення. **Бог** у душі поета і пророка – зовсім не той образ, що в душі смиренного священика [священника] (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 180). – У СУМ: з малої літери; уявна надприродна істота; найбільший умілець у чомусь. – Див. з **іскрою Божою; мати в руці Божий дар; проковтнути іскру Божу**.

в) з новотворами інших авторів:

душá-пта́шка, ~і-~и, ж. Безсмертна основа в людині, що покинула когось після смерті і знову відродилася в матеріальній оболонці птаха. *Розплачувалися за гріхи тих, що «правдою торгують і Господа зневажають», не лише їхні внуки, а мільйони білесеньких душ-пташок («Великий льох»)*, непорочних у своїй простоті (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 133). – Птах – широко розповсюджений символ духа і душі в давньому світі, який зберіг це значення у християнській символіці. Уявлення про душу у вигляді птаха відомі в давніх культурах Єгипту, Греції, Китаю, Сибіру. Зв'язок пташки з душею людини робить її ідеальним посланцем божественних сфер. На Світовому Дереві або Дереві Життя місце птахів на його вершині. Пор. у християнстві птахи – крилаті душі, вседуховне, душі в раю. Немовля Христос часто зображується з птахом у руках). – Пор. у Т.Г. Шевченка: пташки-душі (СМШ-64, т. 1, с. 215). У текст Є. Сверстюка вплетено цитату з «І мертвим, і живим...» Т.Г. Шевченка – *правдою торгують, Господа зневажають*.

Довідку – відомості про фіксацію реєстрової одиниці в академічних нормативних тлумачних і фразеологічних словниках (СУМ, СУМД, СУМЖ, СФУМ, ФСУМ) подано після ілюстративної частини статті після тире:

анти́христ*, -а, ч. 1. *бібл.* Людина, противник, антипод Христа, який видає себе за Месію, але має злу сутність. *Убивства, розбещеність, хтивість, ідолопоклонство, грабунок, обман, гордість, самовпевненість, марнослав'я, ненависть до істини і гоніння на добру й порядну людину – ці прогнози актів Антихриста, закладені у феномені зла й олжі. Вони написані тисячі років тому* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). 2. *перен.* Людина, яка робить злі і руйнівні вчинки, діяння. *А тим часом падіння влади Антихриста в Європі [Європі] почалось уже після по-*

разки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 39); Народ сам фанатичний блиск його [Василя Липківського] очей сприймав як заклик до опору владі **антихриста** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2007), 27). **З. перен.** Про того, хто уособлює антилюдяну, антигуманну владу. На нього [П.Г. Тичину] влада звернула особливу увагу вже після публікації в 1926 році твору „Чистила мати картоплю» – там голодна мати картає сина-комуніста: **Ленін – антихрист** явився, мій сину, а ти проти мене (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 39). || Як прикладка. **Ленін-антихрист** явився – це не якась зовнішня символіка часу, а це структурні форми поетики, і за ними стоїть суть (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 42). – У СУМ: розм., заст., противник Христа, лайливе слово. – За назвою персонажа християнської есхатології, біблійних, церковних та інших пророцтв про останні дні світу. – Див. **князь світу цього; князь тьми; Мефістофель.**

Додаткову частину подано двояко:

1) після реєстрової одиниці у квадратних дужках (це переважно інформація етимологічного характеру):

Пантократор [з грец. παντός – все і κράτος – сила, влада], -а, ч., рел. Вседержитель, Всевишній. Микола Руденко пішов проти течії не з особистих мотивів. Усе в ньому – від усеплідуючої Землі і від усемогутнього Неба! «Зустріч з **Пантократором** для мене, атеїста, була великим потрясінням... Три дні я прожив з полум'яним шоломом на голові... Мене палив Космос... Я вдячний таємничим силам, що вели мене через усе моє життя. Вони знали, що мені належить робити, знали набагато краще за мене». Хто ще може дати такі свідчення про себе, не босячись прославитися божевільним? (СвСГЖ, 2014 (2009), 321 – 322). – Поясне зображення Христа як Царя Небесного і Судді у склепінні купола християнського храму, який благословляє правою рукою, тримаючи Євангеліє в лівій;

2) у кінці статті після паспортизованої цитати, відділеної крапкою і тире:

люди: люди доброї волі*. Чесні, прямі особистості, які щиро прагнуть до миру, до блага всіх народів. У сучасній політичній фразеології дедалі частіше повторюються поняття – «спільний європейський [європейський] дім», «загальнолюдські цінності», «духовна спадщина». Раніше любили поняття **«люди доброї волі»**, бо наповнювали його радянським змістом: довірливі добрі простаки, готові боротися проти своїх урядів під нашими гаслами «мир і щастя», соціалізм [соціалізм]... (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 168). – У СУМ.: чесні люди, які прагнуть миру й дружби між народами. – Крилатий вислів в українській, російській та інших мовах, що сягає грец. ἐπὶ γῆσεισὶν ἑν ἀνθρώποις εὐδοκία, лат.

interrapaxhominibusbonaevoluntatis, укр. Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля! – переклад І. Огієнка) – вислів з Євангелія від Луки (2: 14) на позначення сукупного найменування людей, які, підкоряючись Божій волі, керуються у своєму житті добрими, щирими і чистими намірами. Фраза вживалася в Росії ще в XIX ст. Нова хвиля популярності в СРСР була пов'язана з уживанням в тексті Стокгольмської відозви (1950 рік). За кордоном продовжують вживати в суспільно-політичному контексті одночасної адресації до громадян однієї або багатьох країн.

Паспортизовані ілюстрації наведено курсивом у хронологічному порядку (за наявності – з творів усіх заявлених авторів) у хронологічному порядку: від раніших до пізніших фіксацій, пояснювану одиницю (слово чи словосполучку) виділено напівжирним шрифтом. Цитати з творів одного часу подано в такій послідовності: спочатку ілюстрації з твору художнього, потім – з творів інших стилів. У паспортизації цитат у дужках наведено перший ініціал та прізвище автора, далі через кому – назва твору, потім після коми – рік, том (якщо є), сторінка; якщо всередині видання додатково зазначено час першої публікації, у паспортизації цитати його зазначено в круглих дужках після року видання, на який іде покликання (знак «астериск», оформлений як надрядковий значок, використано для позначення слів та сполучень слів, які були в реєстрі СУМ, СУМЖ і СУМД):

апокаліптичний*, **апокаліпсичний***, -а, -е. Який набуває жахливих катастрофічних розмірів, віщує смерть, загибель; кінецьсвітній. *Вік страшних пошестей чуми і мору – вік XV – вважався апокаліптичним* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 62); *Торфовища горять довкола Москви, і вся столиця в диму, люди задихаються. Оце наслідки осушування... Земля горить углиб на кілька метрів... Така апокаліптична відповідь природи на глумління над нею* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1971), т. 2, 123); *Чорний ліс повен шуму, чорне небо повне хмар. Десь за лісом місто, воно загравно підсвітило хмари – і це тільки посилює апокаліпсичну похмурість всього* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1964), т. 1, 344).

Оскільки сучасний читач надає перевагу словнику, що містить не тільки повні і всебічні знання про мову, але й спектр енциклопедичних знань про явище, або реалію, названі реєстровою одиницею, за потреби, у дужках у кінці статті наводиться історико-культурний коментар. Етимологічна довідка дає змогу простежити історичні витоки реєстрового слова (як зовнішнє, формальне, так і семантичне походження):

Єгѡва [івр. *YHWH*– «(Він) буде», «(Він) живий», «Суций»], -и, ч. Ягве. *Франка тривожить трагедія пророка, що попри всі очевидні факти громадської порізненості, попри всі нашіптування темних демонів пустелі й навіть жорстоку волю самого Єгови, прокладає своєму народові шлях до обітованої землі..* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 317). – Варіант транслітерації – передавання написання, давньоєврейська

вимова нам невідома одного з імен Бога в українських перекладах Старого Завіту, що відповідає тетраграматону (написанню з чотирьох літер) в оригінальному тексті Біблії давньоєврейською (гебрайською) мовою. Починаючи з Септуагінти – перекладу елліністичним давньогрецьким койне (III – I ст. до н. е., Александрія в Єгипті, Переклад сімдесяти тлумачів (старців) використовується як альтернатива традиційному перекладу словом *Господь*).

До деяких слів, зокрема складноскорочених і латиницею, подано інформацію про походження, вимову й написання:

Ессеномо [з лат. – це людина]. Слова Понтія Пилата про Ісуса Христа. *Христос приходить не усунути Закон, а виконати його – утвердити Волю Отця, що послав Його. Кожною сторінкою життя Він утверджує в світі нові ідеали – Істини, Добра, Краси. Він являє вчинки, що можуть бути піднесені до рангу закону. ..Це дає підставу чужому – прокураторові, що присудив Христа до страти, сказати слова подиву: ЕССЕНОМО* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – Латинський переклад з Вульгати грецького виразу Ἰδοὺ ὁ ἀνθρώπος, з яким, згідно з Євангелієм прокуратор Іудеї Понтій Пилат показав народу Єрусалима після бичування Ісуса Христа, одягненого в багрянцю і увінчаного терновим вінком, бажаючи збудити співчуття натовпу: *І вийшов назовні Ісус, у терновім вінку та в багрянім плащі. А Пилат до них каже: Оце Чоловік!* (Іван 19: 5), пер. І. Огієнка.

За допомогою перехресних посилань із застосуванням приміток *див.* (дивись) і *пор. прот.* (порівняй протилежно) увиразнюємо два наявні у зведеному «Словнику мови творчої особистості» опозиційні поняття – «Бездуховність, моральний занепад атеїстичного суспільства» та «Духовність, моральне й естетичне відродження українців за умов незалежності»:

закон: Закон Божий*, *рел.* Сукупність заповідей Бога як духовно-моральних правил життя і діяльності людини, спільноти. *Христос приходить не усунути Закон, а виконати його – утвердити Волю Отця, що послав Його. ..Звідти почалась наша віра, наша мудрість, наша етика й мораль. Хоч би як ми збивались на стежки блудного сина, здичавілого сина – над нами століттями височів ідеал, і в найтемнішу ніч все ж світився над ним німб святости, і висока дорога кликала, і ласкава рука прощала. Були хвили жорстокосердя та безбожної сваволі, але над усіма законами дець височів Закон Божий* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – У СУМ: закон божий – у дореволюційній школі – спеціальна дисципліна, що вивчала основи православного віровчення. – *Пор. прот. стриптіз безбожництва.* – *Див. жити за заповідями Господніми.*

стриптіз: стриптіз безбожництва, *перен.* Заперечення існування Бога, відкрита, демонстративна відмова від релігійних вірувань. *В стриптизах безбожництва все це загубилося, і замість самоповаги й гідності*

вискочило «я» як альфа та омега суцього (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, (1991), 173).

заповідь: десять заповідей Господніх, бібл. Вказівки, десять основних законів, котрі, за текстом П'ятикнижжя, або Тори, були дані самим Богом на горі Синай приблизно через п'ятдесят днів після того, як євреї залишили Єгипет. *З усіх служб, які судилося нести нашим народам, більшовицька була найтяжчою: вона морально розкладала, нівелювала і замість десяти заповідей Господніх нав'язувала десять заповідей насильства й обману* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Десять заповідей, записаних Богом на камені (скрижалях), й пізніше відображених Мойсеєм у біблійній книзі Вихід 20: 3 – 17. – Пор. прот. **десять заповідей насильства й обману**. – Див. **Мойсій зі скрижалями і Христос з проповіддю на Горі**.

заповідь: десять заповідей насильства й обману, перен. Суворі правила поведінки, наухильний обов'язок, що передбачає примусовий вплив на кого-небудь, уведення когось в оману. *З усіх служб, які судилося нести нашим народам, більшовицька була найтяжчою: вона морально розкладала, нівелювала і замість десяти заповідей Господніх нав'язувала десять заповідей насильства й обману* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Алюзія на «Моральний кодекс будівника комунізму» – звід принципів комуністичної моралі, що увійшов до тексту Третьої Програми КПРС і Статуту КПРС, прийнятих XXII з'їздом, 1961. – Пор. прот. **десять заповідей Господніх**. – Див. **служити обряд на честь ідола; закон кримінального світу**.

Спираючись на потужну теоретичну і джерельну базу, «Словник мови творчої особистості XX – поч. XXI ст.» є важливим джерелом фіксації лексико-фразеологічного складу української літературної мови; він забезпечує належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану лексикону та фраземікону української літературної мови. Нова лексикографічна праця – важливе джерело фіксації релігійного лексико-фразеологічного складу української літературної мови, надійне підґрунтя для укладання активного тлумачного словника лексичної і фразеологічної основи української мови початку XXI ст. в усій його тематичній повноті.

Література

1. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): *Монографія*. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – 524 с.
2. Єрмоленко С. Я. «Високий лет з надламаним крилом» (замість передмови) // Українська індивідуально-авторська неографія. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай. – Вип. 4. – Рівне, Острогож, 2010. – С. 155 – 157.
3. Карпова О. М. Словари языка писателей: *Монографія*. – М.: Изд-во МПИ, 1989. – 108 с.
4. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: *Монографія*. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 424 с.
5. Ковтун А. А. Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови: творення, розвиток і сучасне функціонування: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Чернівці, 2018. – 35 с.
6. Колоїз Ж. В. Неузувальне словотворення : [монографія] / Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – 156 с.
7. Сверстюк Є. О. Блудні сини України. Блудні сини України. – К., 1993. – 256 с.: іл.
8. Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – 768 с.
9. Сверстюк Є. О. На полі честі. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. – 368 с. + 96 с. іл.
10. Українська мова: Енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл.

References

1. Vokalchuk, G. M. Author's neologism in Ukrainian poetry of the twentieth century (lexicographic aspect): *Monograph*. – Rivne: Scientific and Publishing Center "Perspective", 2004. – 524 p.
2. Yermolenko, S. Ya. "High flight with a broken wing" (instead of a preface) // *Ukrainian individual-author's neography. Word formation of the sixties*. Vasyl Stus, Ihor Kalinets, Ivan Svitlychny, Hryhoriy Chubai. – Vip. 4. – Rivne, Ostrog, 2010. - P. 155 - 157.
3. Karpova, O. M. Writers' language dictionaries: *Monograph*. – M.: Izd-vo MPI, 1989. – 108 s.

4. Kislyuk, L. P. Modern Ukrainian word-forming nomination: resources and development trends: Monograph. – Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017. – 424 p.
5. Kovtun, A. A. Semantic derivatives in the religious vocabulary of the Ukrainian language: creation, development and modern functioning: Abstract. dis. ... Dr. Philol. Science. – Chernivtsi, 2018. – 35 p.
6. Koloiz, Zh. V. Neuzual word formation: [monograph] / Zh.V. Coliseum. KryvyiRih: NPP Asterix, 2015. – 156 p.
7. SverstyukYe.O. Prodigal sons of Ukraine. Prodigal sons of Ukraine. – K., 1993. – 256 с.: іл.
8. Sverstyuk Ye.O. Bright voices of life. – Kyiv: Clio Publishing House LLC, 2014. – 768 p.
9. Sverstyuk, Ye. O. On the field of honor. – Kyiv: Clio Publishing House LLC, 2015. – 368 p. + 96 s. il.
10. Ukrainian language: Encyclopedia. / Editor .: Rusanivsky V.M. (co-chairman), Taranenko O.O. (co-chairman), M.P. Zyablyuk and others. – 2nd ed., Ed. And extra. – Kyiv: Ukr. encyclical. » them. M.P. Bazhana, 2004. – 824 p.: ill.

Zinaida Kozyrieva

On the question of lexicographic reproduction of the religious sphere of the modern Ukrainian literary language

The statistic presents innovations in the history of lexicography with the working title "Glossary of creative specialties", prepared at the basis of lexicology, lexicography and structural and mathematical Ukrainian language studies. The whole vocabulary is an important reference for the fixation of the lexico-phraseological storehouse of the Ukrainian language, as I will not preserve the proper reconstruction and the normalization of the current Ukrainian literature will be necessary. Rozbudov new dzherelnoy base of academic lexicography is based on the works of writings and publications of the XX – ear of XXI century. This is a dzherelnaya base, since the lexicography was not specially defined and the active vocabulary stock of the current Ukrainian literary movement was added. Presented by the concept and the principle of the arrangement of the vocabulary. The main respect for this is the representation of an innovative approach to the establishment of the vocabulary statty of the designated dzherel, a fragment of the vocabulary statute of the author's vocabulary is a whole lexicographic text of a special type. The head meta and the head folding with the laid down of the vocabulary statistics is the semantic representation of the written words. An innovative approach to organizing vocabulary statistics in the "Dictionary" of conjugations from words to words in a lexicographic format is the main feature of the author, his svitoglyad and artistic svit. The principle of vocabulary statistics as a structural unit of the author's assistant is possible: describe the words exact-

ly up to the last point in the author's translation, as well as transmitting a subtle submission of the vocabulary statutes. The standard format of vocabulary entries has been broken down for different types of registry units (words, words, phrases), which are modified according to the specialness of the skin author. Prior to such unified positions, specific for all authors, included in the "Glossary", there are: a) the submission of phraseological oddinits, їхніх author's transformations, word-communicative words, similar to the cited authors, precedents; b) the semantisation of the word with the urahuvannyam of its function in the text and the stylistic halo; c) metamova vocabulary: the structure of definitions, the system of remarks, perehresnyhvidsilan, mental signs; d) the format of the previdkova part of the statty, the spawn of the linguoculturological and historical commentary to the re-register odinits – the signs of the singing dobi, the singing suspenseful middle ground and the type of evidence of the moving nose.

Key words: *dictionary of language of creative personality, dictionary article, source base, metalanguage of dictionary, register unit, additional part, reference part.*

Лариса Мовчун

УДК 811.161.2:801.66

Лексема *місто*: римові константи і маркери епохи

*Важливість концепту 'місто' в національній картині світу українців зумовлює необхідність вивчення структури і динаміки римового поля «місто». У статті проаналізовано римові зв'язки лексеми **місто**, а також астіонімів – назв українських міст. Виявлено римові кліше і рими, які є маркерами тієї чи тієї епохи. З'ясовано чинники актуалізації рим. Джерело римового матеріалу – словники українських рим, римових асоціацій і суцільна вибірка з текстів 50 авторів від Т. Шевченка до поетів поч. ХХІ ст.*

Ключові слова: *рима, римонім, римопара, римове кліше, астіонімна рима, римове поле.*

Актуальною проблемою для лексикології є вивчення відношень між римовими словами – римонімами, оскільки два чи більше слова утворюють не лише формальну, а й семантичну римову єдність, що пояснює існування типових стійких римопар (римових кліше). Одні з них доводять свою стабільність упродовж усієї історії сучасної української літературної мови, інші стають актуальними в той чи той її період, перетворюючись на маркери відповідної епохи.

Важливі для нашого дослідження теоретичні положення й узагальнення знаходимо в працях Р. О. Якобсона, який стверджував, що «Рима неодмінно тягне за собою семантичне зближення римових одиниць» [10: 218], та О. Л. Жовтіса, який пояснював, що «рима сполучає в певну єдність дві чи більше частини висловлювання, створюючи таким чином можливість для їх зіставлення і протиставлення на семантичному рівні» [1: 380]. Дослідник проаналізував римове поле «мати» у мові українського поетичного фольклору, установив його ядро (римопари **мати – гармати, мати – солдати**), виявив тяжіння до цього ядра дієслів на позначення найсуттєвіших для теми солдатчини понять (**забрати, узяти, жалкувати, страждати, стріляти, проклинати, воювати, погибати, помирати, поховати**) та кваліфікував модель «**мати** + дієслово на **-ати**» як риму-кліше [1: 376–380].

Дослідженню фрагмента римового простору з центром «Україна» присвячено низку наших статей, а також підрозділ монографії «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» [5–7 та ін.; 8: 225–246]. Продовженням роботи в цьому напрямку є вивчення римового поля «місто». Обраний об'єкт актуалізовано, по-перше, необхідністю окреслити предметне

поле україноцентричної «ідеологічної географії» на противагу проєкту російської проімперської «ідеологічної географії західних окраїн», реалізованого в працях Р. Лейбова, О. Лекманова, Т. Степаніщевої, І. Фраймана [2–4; 9], а по-друге, важливістю самого концепту ‘місто’ в національній картині світу українців, одним із аспектів вивчення якого є аналіз концептуальних видів рим.

Провідну роль у закріпленні компонентного складу римопари відіграє її концептуальна глибина, багатшаровість, здатність функціонувати в мові як рими-гносеологеми, рими-культуреми, рими-міфологеми, рими-ідеологеми, рими-експресива. Для виявлення сталих рим проаналізуємо потенційні і реальні римові зв’язки лексеми **місто**. Джерелом римового матеріалу є словники українських рим, словник римових асоціацій і суцільна вибірка з текстів 50 поетів від Т. Шевченка до Т. Федюка й О. Ірванця.

Римотвірний потенціал лексеми **місто**, реалізований римемним кластером **-істо // -їсто // -исто, -іста // -їста // -иста, -істу // -їсту // -исту, -істом // -їстом // -истом, -істі // -їсті // -исті, -та, -іст // -їст // -ист, -ам, -ах** і сформований її словозмінною парадигмою, досить високий. Потенційні риморяди є довгими (понад 100 одиниць) і середніми (понад 10 одиниць). Вони відповідають зокрема словотвірним моделям:

1) прикметників із суфіксом **-іст(ий) // -їст(ий) // -ист(ий)**: **перістий, змістий, іскристий**;

2) іменників із суфіксом **-іст // -їст // -ист**: **танкіст, хокеїст, буддист**.

За даними «Словника римових асоціацій», на римонім **місто** зафіксовано 60 реакцій, найвищий показник мають слова: **тісто** (32), **намісто** (17) + **в намісті, чисто** (14), **врочисто** (3) + **урочисто** (2), **листя** (3) + **листом** (2), **звісно** (4), **сісти** (3) + **не хочу сісти, змісту** (2) + **змістом, трісни** (2) + **тріснув, барвисто** (2), **злісно** (2), **імлісто** (2), **лізти** (2), **променисто** (2), **свистом** (2), **тісно** (2), **золотисто** + **злотисто, чистий** + **чисті** (РА: 427–428).

За даними суцільної вибірки з текстів поезії XIX – початку XXI ст. лексема **місто** відповідно до її римемного кластеру римується із 84 лексемами, з-поміж них повторюваними є римопари з лексемами: **листя** (9), **намісто** (9), **вуста (уста)** (8), **троїстий** (4), **лист** (4), **чистий** (4), **вісті** (3), **зміст** (3), **мазохіст** (3), **свист** (3), **хрест** (3), **чисто** (3), **барвистий** (2), **двісті** (2), **їсти** (2), **Ліст** (2), **пречистий** (2), **урочисто** (2), **хвіст** (2).

На першому місці серед асоціативних реакцій, отриманих у процесі психолінгвістичного експерименту, є слово **тісто**, а серед реальних рим – **листя**, на другому ж місці як серед асоціативних реакцій, так і в поетичних текстах – римовідповідник **намісто**. Його вживають Т. Шевченко, М. Семенко, В. Сосюра, І. Жиленко, О. Забужко, В. Довжик. Отже, ста-

лість рими **місто** – **намисто** засвідчено експериментально і підтверджено текстами XIX – початку XXI ст. Розглядаємо її як риму-культуреми, що експлікує народні уявлення про красу і молодість, символізовану традиційною прикрасою – намистом. В. В. Жайворонок у словнику «Знаки української етнокультури» зазначив: «у свято дівчата й молоді жінки рясно оздоблювали себе намистом» (ЗУЕ: 385). Асоціативний зв'язок **місто** – **намисто** підкріплено традицією, що існує й дотепер, виходу в місто в найкращому вбранні: *Ой надіну я серезки / І добре намисто / Та піду я на ярмарок / В неділю на місто* (Т. Шевченко); *Якби мені, мамо, намисто, / То пішла б я завтра намисто* (Т. Шевченко) (лексему **місто** вжито в давнішому, застарілому значенні «місце, де відбувається базар»).

Пор. у сучасній поетичній мові використання цієї рими-образу: *Це – варяги сипнули з лодій / На вишиваний в хрестик Поділ, / На жіночно-принишкле місто<...>! / На мені золотенамисто* (О. Забужко); *Під вікном горобець в намисті. / Кличе півень курей до пиона. / Те, за чим у великому місті / сумували і він, і вона* (І. Жиленко).

Збігаються також асоціативні і реальні римовідповідники **артист, барвисто, вісті, вістря, двісті, звісно, зміст, їсти, крісло, листя, міст, пречистий, променисто, свист, сто, тісно, тісто, турист, хист, чистий, чисто**.

Маркерами епохи є реальні рими, що містять лексеми, актуалізовані екстралінгвальними чинниками – тими соціально-культурними обставинами, у яких з'явився той чи той текст. Наприклад, ідеологему «землю – селянам, фабрику – робітникам» 20-х рр. XX ст. вербалізує римопара **верстат – міста**: *І прийдемо туди ми, / Де вільна єдність вільно вироста, / Де важать рівно поле іверстат / Для тих, що разом спина гнуть над ними! / <...>Де поєднає села і міста / Велика єдність праці і культури, / Аби нащадок велетнів похмурий / Засмаглу спину гнути перестав..!* (Є. Плужник).

Ідеологему «ворожого, войовничого Заходу», який протиставлено «приятному, миролюбному СРСР» і уособлено в образі-символі міста з хмарочосами, вербалізує рима **місто – нацисти** (50-ті рр. XX ст.): *Ось він виходить один за місто, / За хмарочосів уцерблений ряд. / Де вони, друзі його, нацисти, / Чом їх кривавий затихнув парад?* (А. Малишко).

Римова практика засвідчує унікальні рими, оригінальність яких зумовлена у формальному аспекті неточністю співзвуччя (а), а в лексико-семантичному – уживанням неолексем (б), наприклад: а) *Мов пута, на мені закони міста, / котре кислотних опадів боїться* (Н. Пішаківська); *Я забув, як пахне любисток, / Серед літа в нашій саду, / Онімечене чорне місто / Віє погаром по сліду* (А. Малишко); б) *Як раптом з нутра їм клубочиться місто, / Як шурхочуть божуща назад до процесій колишніх, / Вигинаючись пручко, ікласто, лукаво-шерстисто* (Ю. Бедрик); *Мій слух давно*

проріс і вже давно / цвіте – тонкий ітрепетно-врочистий. / Я чую, як опівночі вином / стає вода в іржавих кранах міста (І. Жиленко).

На позначення великого населеного пункту, крім лексеми *місто*, в українській літературній мові є низка синонімів: *город, град, столиця, центр, порт, порто-франко, містечко*.

Поетична практика засвідчує в римовій позиції лексеми *гігант-місто, містечко, прамісто, премісто; город, городок; град; столиця*.

Римостиль Т. Шевченка визначають рими *містечко – Берестечко, місто – намісто*. Для П. Куліша ознакою стилю є рима *город – смород*, для Б. Лепкого – *міста – троїста*, для М. Семенка, попри його належність до модернізму, – *місто – намісто*, так само, як і для В. Сосюри (*місто – намісто, місто – листя*). Т. Федюк уводить у поле «місто» провокативні лексеми *мазохіст, ісламіст*: *Ця кімнатка – усе, що лишилось від вічного міста. / Але стільки такого – не снилося і королям. / На стіні – батіжок закрутився, як хвіст мазохіста* (Т. Федюк).

Для римостилю І. Жиленко рима з компонентом *місто* є однією із цеглинок, з яких поетеса вибудовує наскрізний у її творах образ затишного, ідеального, казкового містечка-дому, де вона перебуває у внутрішній еміграції, уникаючи пройнятих ідеологією соцреалізму реальних міст. Її місто – середовище художників, поетів, артистів. Найчастіше, відповідно до особистих цінностей та інтенцій, римоконпонент *місто* поетеса сполучає з лексемами *листя* (3) – *до міста, з .. містом, по місту; Ліст – місто, чисто* (2) – *місто*, а також *артисти, променисто, Місяць, троїсті, трепетно-врочисті, в намісті, оптимісти*, що конструюють позитивно-оцінний образ міста.

Крім розглянутих апелятивів, римове поле «місто» утворюють астіоніми (197 назв): назви українських міст і містечок (91 найменування), зарубіжних міст (106 одиниць), зокрема 28 назв міст колишнього спільного простору, до якого Україна належала в період перебування в СРСР, і 32 назви стародавніх міст.

Астіоніму *Київ* у римі відповідає 37 лексем (50 зафіксованих рим). Типовими є римосполучення *Київ – Батийв* (5), *гречкосії* (3), *вияв* (3), *змій* (3), *бій* (2), *вийв* (дієсл.; 2), *криє* (дієсл.; 2), *мріяв / мрію* (дієсл.; 2).

Римопара *Київ – Батийв* домінує; її вживали письменники ХХ – поч. ХХІ ст. А. Малишко, В. Затуливітер, Л. Костенко, С. Цушко, Н. Дзюбенко-Мейс. Компонентна стабільність зумовлена самим концептуальним статусом рими, яка є римою-культурею – словесним знаком, що зберігає історичну пам'ять про захоплення і зруйнування та спустошення Києва військом монгольського хана Батия в 1240 р.

Омонімія граматичних форм присвійного прикметника та іменника в родовому відмінку множини є джерелом утворення відповідних варіантів омоформних рим, пор.: *Немає міст, містиміших, ніж Київ, / і горожден-*

ніших немає городів. / Стоїть, не зліг під косий меч **Батіїв**, / не сплив сльозами лєнінських удів (В. Затулівітер); *Шукаю у Києві **Київ**. / Жартую? Які там жарти! – / Після донецьких **батіїв** / недостовірні всі карти* (С. Цушко).

Тексти Т. Шевченка засвідчують римосполучення *Київ – злодіям, Київ – мують, Київ – сивий*: *Крав Богдан крам. / Та повіз у **Київ**, / Та продав злодіям; Вимітають, мують... / Та все чужі. Де ж наймичка? / На прощу у **Київ** / Пішла Ганна; Вареною / Столи й лави **миють**. / А наймичка шкандибає, / Поспішає в **Київ**; Потанцював **сивий**. / А за ним і товариство / І ввесь святий **Київ**.*

Рима *гречкосії – Київ* є повторюваною в текстах П. Куліша. Вона входить до ширших римових ланцюжків, емоційно та образно увиразнюючись лексемами *змій* і *пресвятії*: *Доматарів у нас доволі, гречкосіїв, / А вік тепер такий, мій братику, настав, / Що вже не город Львів, не Вільна і не **Київ**, / А тільки Січ з його добро зробить **зуміє**; «Серцями чистії, а мудрі, яко **змій**». / <...> Жив тихо, як жили міщане й гречкосії, / Церковний же обряд і співи **пресвятії** / Без грамоти, умом тверезим розумів. / Раз по раз бо ходив із жінкою у **Київ**.*

Домінантними в римовому мікрополі «назви українських міст» є астіоніми *Полтава* (42), *Чигирин* / *Чигрин* (18), *Жовті Води* (10), *Берестечко* (8), *Одеса* (7), *Лубни* (6), *Львів* (6), *Дубно* (5), *Краснодон* (5), *Прилуки* (5), *Черкаси* (5), *Ірпінь* (4), *Остроз* (4), *Батури* (3), *Богуслав* (3), *Кам'янець* (3), *Канів* (3), *Новоград* (3), *Чорнобиль* (3).

Типовими є римосполучення *Полтава – лава* (5) і *Полтава – слава* (4). Усі зафіксовані випадки вживання першого з них мають спільне джерело – роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай». Рима тематично зумовлена, вона проходить крізь увесь текст лейтримую. *Полтава – лава* – це рима-образ, що є згорнутим сюжетом роману: у Полтаві відбувається судовий процес над Марусею Чурай (лексема *лава* відповідає фразеологічним одиницям *опинитися на лаві підсудних, потрапити (сісти) на лаву підсудних, сидіти (бути) на лаві підсудних (обвинувачених)*).

Римопару *Полтава – слава* вживали Т. Шевченко, Є. Маланюк, А. Малишко, Л. Костенко, тобто вона є сталою впродовж XIX–XX ст. Це рима-ідеологема, що в українській і в російській мовах має національну специфіку, вербалізуючи ключову для розуміння історії обох народів, але цілком протилежну інтерпретацію подій і результатів Великої північної війни 1700–1721 років між коаліціями Петра I з одного боку і шведського короля Карла XII, союзником якого був гетьман Іван Мазепа, з другого та – вужче – Полтавської битви 1709 року. Пор.:

- утрата слави в картині світу українців: *Так жуток згасло сяйво слави, / Так коротко тривала мста, / І побоевищем **Полтави** / лягли зне-силені літа* (Є. Маланюк);

- здобуття слави в картині світу росіян: *Чудотворящая звезда / Петрова знаменiem славы / Нам воссияла в день Полтавы* (В. Жуковський);

- сучасна безстороння оцінка історії через художню деталь «попіл Полтави»: *Загине [Искра] теж, в бою заживи слави, / в недовгій часі після Пушкаря, / вертаючи до попелу Полтави / з посольства до московського царя* (Л. Костенко).

Лексема **слава** – енантіосемічна одиниця з протилежними значеннями «честь» і «безчестя». Саме з другим значенням вжив її Т. Шевченко в поемі «Іржавець»: *Наробили колись шведи / Великої слави, / Утікали з Мазепою / В Бендери з Полтави*.

Астіонім **Полтава** стає основою створення яскравих римових образів, зокрема в поетичній мові Л. Костенко, напр.: *Багряне сонце. Дужка золотава / стоїть над чорним каптуром гори. / На п'ять воріт зачинена Полтава* (Л. Костенко); *Коли в похід виходила батава, – / її [Марусі Чурай] піснями плакала Полтава* (Л. Костенко) – відтворення історичного тла завдяки вживанню застарілого слова **батава** «лава, ряд».

Активне вживання рим з астіонімами **Чигирин, Жовті Води, Берестечко**, що мають виразний ореол історичної пам'яті, можна пояснити місцем цих назв у національній картині світу українців. Позамовні чинники актуалізують ту чи ту назву для певної епохи. Так, римокомпонент **Краснодон** (ідеологічним символом епохи) засвідчено поетичною мовою А. Малишка. Особиста цінність того чи того міста в індивідуально-авторській картині світу актуалізує і відповідний астіонім – львівські поети найчастіше пишуть про Львів, а київські – про Київ. Поетеса Ю. Бережко-Камінська, мешканка Ірпеня, цілком сподівано вживає астіонімну риму з назвою цього міста Київської області, проте до римопари з компонентом *Ірпінь* удаються й А. Малишко, О. Ірванець та інші поети, адже для майстрів українського слова Ірпінь – знакове місто, де відбуваються літературні фестивалі і де розташовано Будинок творчості письменників.

«Римова географія» охоплює не лише назви великих чи визначних міст України, а й маленьких міст і містечок, урізноманітнюючи таким чином римовий репертуар поетичної мови: *до Білої Церкви – мертве* (Д. Загул), *грубі – Маріуполь, сказати – Козятин* (О. Влизько), *в серцеґраї – у Бахчисарай* (В. Затуливітер), *в сарай – у Бахчисарай* (П. Коробчук), *врівень – Гнівань* (Л. Костенко), *найкращу – Таращу* (А. Малишко) тощо.

Астіонімна рима, її звукове обігравання, семантична інтерпретація через зіставлення із загальною назвою – інструмент мовної гри, засіб експресивізації певного астіоніма. Наприклад, фонічна глибина рими **костиська – Мостиська** і стилістичне контрастування назви міста **Мостиська** і розмовного аугментатива **костиська** стає засобом іронії в тексті П. Карманського.

Низка гротескних рим Ю. Позаяка депоетизує, дисфемізує астіоніми *Конотоп, Вапнярка, Донецьк, Ічня, Сквиря, Прилуки, Луцьк, Полтава, Ніжин, Одеса, Ірпінь, Судак, Херсон, Черкаси. Луганськ* тощо, наприклад: *Тьотя Бетя із міста Вапнярки / Страх не любить тривалої сварки. / Тільки щ? ось там не так, / В лоб гантелею шмяк! – / Й знов усміхнена Бетя з Вапнярки (сварки – Вапнярки); Мама донечкам в Золотоноші / Прививала манери хороші: / Віддаватись за так / То є дурості знак, / Віддавайтесь, дівчата, за гроші (в Золотоноші – за гроші).*

Джерело цієї сміхової традиції – у народній мові, пор.: *У Попівці люди по копійці, а в Конотопі – по копі; В Луцьку все не людську*(Номис). До одного стилістичного регістру належать римопари *в Золотоноші – хороші – за гроші* з процитованих рядків Ю. Позаяка і з паремійного тексту *Золотоноша – хороша – воша: Золотоноша кругом хороша, а в середині воша* (Номис). Виразність таких рим ґрунтується на зіставленні і римовому ототожненні понять, позначених римовими словами.

Рима *гроші – Золотоноші* в тексті Л. Костенко навпаки не ототожнює поняття, а протиставляє їх: *Хіба наш батько ласий був на гроші?/ Хоч таляр він у вузлик зав'язав? / Хіба ж не ви були в Золотоноші / єдине золото, яке він там узяв?* (Л. Костенко).

Астіонімна рима законсервовує форму слова, даючи дослідникові змогу простежити морфемну структуру, граматичні форми, акцентуаційні і фонетичні варіанти тієї чи тієї назви в різні періоди розвитку української літературної мови: наголошування *Україна – до Любліна, ходи – із Жовтої Води* (у текстах П. Куліша), *Атени, Картагена, Царгород / Царград / Цареград, Краснодар / Краснодін, Маріуполь / Маріупіль, Чигирин / Чигрин, Острог / Остріг*.

Кількісно і якісно багатий римовий репертуар, представлений римопарами з компонентом *місто*, а також із астіонімами – назвами українських міст і містечок, руйнує міф про український простір як сільський. Ядерна зона римового поля «місто» сформувалася до середини ХІХ ст. (кліше *місто – намисто, Золотоноша – хороша*). Постійні римопари експлікують як загальнозначущі для національної картини світу цінності, так і цінності, що є маркерами відповідної епохи або мають місце в індивідуальній картині світу поетів. Динамічні процеси в римовому полі засвідчують актуалізацію тієї чи тієї римопари, спричинену низкою чинників лінгвального та екстралінгвального характеру.

Джерела

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

РА – Мовчун Л. В. Словник римових асоціацій. *Українська рима в системі мови і в мовній практиці*: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. С. 420–431.

Література

1. Жовтис А. Л. Избранные статьи / сост. С. Д. Абишева, З. Н. Поляк. Алматы, 2013. 392 с.
2. Лейбов Р. Г. Русская слава и польская столица: к истории одного клише. *«Идеологическая география» Российской империи: пространство, границы, обитатели*: коллект. монография. Тарту, 2012. URL: http://www.ruthenia.ru/territoria_et_populi/ideogeograf.html (дата звернення: 21.05.2018).
3. Лейбов Р. Г., Лекманов О. А. Заметки о Тарту в современной русской поэзии: освоение места. URL: <https://www.academia.edu/4609425/> (дата звернення: 5.04.2017).
4. Лейбов Р. Г., Степанищева Т. Н., Фрайман И. Рифменное клише как инструмент в идеологических спорах: к истории одной русской рифмопары. URL: <https://culture.wikireading.ru/25113> (дата звернення: 18.10.2018).
5. Мовчун Л. В. Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми Україна». *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 24. С. 116–142.
6. Мовчун Л. В. Римове кліше калина – Україна в поетичній мові (генеза та функціонування). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць Хмельницького національного університету. 2016. Вип. 10. Т. 2. С. 177–184.
7. Мовчун Л. В. Римопари з компонентами «Україна / Украина» в поетичній мові як репрезентанти ідеологем і стереотипів. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ: Освіта України, 2016. Вип. 31. С. 67–74.
8. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. 472 с.
9. Фрайман И. О возможности соотнесения рифмы и поэтической тематики (на материале лирики XVIII – первой половины XIX века). *Внутренние и внешние границы филологического знания*: материалы летней школы молодого филолога. Приморье. 1–4 июля 2000 г. Калининград: Изд-во КГУ, 2001. С. 49–56.
10. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»*. Москва, 1975. С. 193–230.

Legend

ЗУЕ – Zhaivoronok, V. V. (2006). Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book. Kyiv: Dovira. 703 p. (in Ukr.).

РА – Movchun, L. V. (2020). Dictionary of Rhyme associations. *Ukrainian rhyme in the language system and in language practice*: monograph. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. P. 420–431. (in Ukr.).

References

1. Zhovtis, A. L. (2013). Selected articles / compiled by S. D. Abisheva, Z. N. Polyak. Almaty. 392 p. (in Russ.).

2. Leibov, R. G. (2012). Russian glory and the Polish capital: towards the history of one cliché. *“Ideological Geography” of the Russian Empire: Space, Borders, Inhabitants*: Collective. monograph. Tartu. URL: http://www.ruthenia.ru/territoria_et_populi/ideogeograf.html. (in Russ.).

3. Leibov, R. G., Lekmanov, O. A. (2017). Notes on Tartu in Contemporary Russian Poetry: Conquering a Place. URL: <https://www.academia.edu/4609425/>. (in Russ.).

4. Leibov, R. G., Stepanishcheva, T. N., Fraiman, I. (2018). Rhyme cliché as a tool in ideological disputes: to the history of a Russian rhyme pair. URL: <https://culture.wikireading.ru/25113>. (in Russ.).

5. Movchun, L. V. (2015). Materials to the “Dictionary of the rhyme nest of lexeme *Ukraine*”. Lexicographic bulletin: collection of scientific works. Kyiv. Iss. 24. P. 116–142. (in Ukr.).

6. Movchun, L. V. (2016). Rhyme cliché *калина – Україна* in poetic language (genesis and functioning). *Current issues of philology and translation studies*: collection of scientific works of Khmel'nyts'kyi National University. Iss. 10. Vol. 2. P. 177–184. (in Ukr.).

7. Movchun, L. V. (2016). Rhyme pair with components “*Україна / Україна*” in poetic language as representatives of ideologues and stereotypes. Comparative studies of Slavic languages and literatures. In memory of Academician Leonid Bulakhovskyi: collection of scientific works. Kyiv. Iss. 31. P. 67–74. (in Ukr.).

8. Movchun, L. V. (2020). Ukrainian rhyme in the language system and in language practice: monograph. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. 472 p. (in Ukr.).

9. Fraiman, I. (2021). On the possibility of correlating rhyme and poetic themes (based on the lyric poetry of the 18th – first half of the 19th century). *Internal and external boundaries of philological knowledge*: materials of the

summer school for a young philologist. Primorye. July 1–4, 2000 Kaliningrad: KGU Publishing House, 2001. P. 49–56. (in Russ.).

10. Jakobson, R. O. (1975). Linguistics and poetics. *Structuralism: pros and cons*. Moscow. P. 193–230. (in Russ.).

Larysa Movchun

Lexeme *city*: rhyme constants and markers of the epoch

Potential and actual rhyme connections of the lexeme *city* are analyzed to identify stable rhymes. The source of rhyming material is dictionaries of Ukrainian rhymes, a dictionary of rhyme associations and a continuous selection of texts by 50 poets from T. Shevchenko to T. Fedyuk and O. Irvanets.

According to the “Dictionary of rhyme associations”, 60 reactions to the rhymonym *місто* are registered. The highest rate is the words *місто* (32), *на-місто* (17) + *в намісті, чисто* (14). According to a continuous sample of texts of poetry of the 19th – early 21st centuries lexeme *місто* as to its rhyme cluster rhymes with 84 lexemes, among them are repeated rhymes with lexemes *листя* (9), *намісто* (9), *вуста (уста)* (8).

Sustainability of rhyme *місто–намісто* (necklace) is attested experimentally and confirmed by the texts of the 19th – early 21st centuries. We consider it as a rhyme-cultureme that explicates folk ideas about beauty and youth.

Markers of the epoch are real rhymes that contain lexemes, actualized by extralingual factors – the social circumstances in which a text appeared. For example, the ideology of “land for the peasants, the factories for the workers” 20's of the 20th century. verbalizes rhyme pair *верстам*(machine) – *міста*.

The rhyme field “city” is formed by astionyms (197 names): names of Ukrainian cities and towns (91 names), foreign cities (106 units), including 28 names of cities of the former common space to which Ukraine belonged during its stay in the USSR, and 32 names ancient cities. Dominant in the rhyme microfield “names of Ukrainian cities” are the astionyms *Poltava* (42), *Chyhyryn / Chyhryn* (18), *Zhovti Vody* (10), *Berestechko* (8), *Odesa* (7), *Lubny* (6), *Lviv* (6). Rhyme pair *Poltava – слова*(glory) in Ukrainian and Russian has a national specificity, verbalizing quite the opposite interpretation of the events and results of the Great Northern War of 1700–1721.

Quantitatively and qualitatively rich rhyme repertoire, represented by rhyming pairs with the component city, as well as with astionyms – the names of Ukrainian cities and towns, destroys the myth of the Ukrainian space as a rural.

Key words: *rhyme, rhymonym, rhyme pair, rhyme cliché, astionym rhyme, rhyme field.*

Ірина Самойлова

УДК 811.161.2'374

**Лінгвокультурно марковані одиниці на позначення традицій
у життєдіяльності етногрупи литвинів
(за матеріалами ж. «Пам'ятки України: історія та культура»)**

Статтю присвячено питанню культурних цінностей, до яких належать традиції, звичаї окремої етнічної групи людей – литвинів. На підставі статті В. Горленка «Литвини півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян», опублікованої в журналі «Пам'ятки України: історія та культура», розглянуто найменування, вживані у сфері рільництва, зокрема хліборобства, у промислах, прядінні і ткацтві, а також назви житлових приміщень, продуктів харчування, свят, обрядів. Для з'ясування поширення культурно маркованих мовних одиниць на інших територіях України перевірено їхню фіксацію в словниках на сайті r2u.org.ua «Російсько-українські словники».

Ключові слова: *матеріальна культура, духовна культура, культурно марковані одиниці, етнічна група, литвини.*

Культурні цінності, як відомо, – це пам'ятки прикладного мистецтва, архітектури, живопису, музики, також це звичаї, традиції як окремих етнографічних груп, так і окремих людей. Цікавим і інформативним щодо культурних цінностей нашої країни є видання «Пам'ятки України: історія та культура». Це науково-популярний журнал про історію, культуру, музеєзнавство, що з 1997 р. перебуває під опікою Національного газетно-журнального видавництва Міністерства культури України. Витоки часопису сягають далекого 1969 р., коли започаткували інформаційно-методичний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Ініціатором виступив академік НАН України П.Т. Тронько. З 1989 р. журнал видавали за сприяння Українського фонду культури, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, концерну «Крим-Континенталь» й Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

У № 1–2 журналу за 2001 р. вміщено статтю В. Горленка «Литвини на півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян» [1: 85–103]. Увагу привертає те, що автор дослідження назви на позначення тих чи тих об'єктів, предметів, явищ матеріальної і духовної культури етнічної групи подав у лапках. Саме так він виділив найменування, що чув від литвинів під час експедицій. Відзначимо, що згідно зі «Словни-

ком української мови» в 11 т. литвинами називали литовців і поліщуків (СУМ IV: 494). У фахових довідниках найменування *литвини* розглядають як соціологічний термін. Так, у посібнику «Етносоціологія: терміни та поняття» в етнонаціональній структурі українського суспільства поряд з литвинами виділяють бойків, гуцулів, лемків, поліщуків, русинів [3]. В «Етнічному довіднику. Етнічні меншини в Україні», опублікованому Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, так схарактеризовано литвинів: це етнографічна група українського етносу Сіверщини, одного з історично-етнографічних регіонів України (власне, північно-східних районів Сумської та Чернігівської областей). Назва «литвини» відома з XIV ст., тобто з того часу, коли значна частина України була підпорядкована Великому князівству Литовському. Тоді її вживали як поліетнонім: цей термін поширювався, насамперед, на білорусів південного Полісся, а також українців Сіверської України. Однак останні тривалий час не вважали себе литвинами, називали себе *руськими, народом руським* або *козаками*, тобто причетними до України та її давнього коріння – Київської Русі. Сіверяни, серед них і литвини, найбільшою мірою зберегли архаїчні давньоруські риси культури, мови, побуту. Тривале перебування українців Сіверщини у складі Великоокнязівства Литовського, контактування з сусідніми народами – білорусами та росіянами наклали відбиток на їхню культуру і побут, на самосвідомість. На поч. XIX ст. вони усвідомлювали себе литвинами – самобутньою групою української нації. Загальноукраїнська самосвідомість почала інтенсивно формуватися у них лише наприкінці XIX ст. в умовах національно-культурного відродження України. Отже, як це характерно і для інших етнографічних груп українців, литвини мають дворівневу самосвідомість: на рівні краю вважають себе литвинами, на рівні України – українцями [2: 75].

До безпосереднього опису найменувань В. Горленко подає коротку довідку про дослідників життя й побуту литвинів. Перші відомості про цю групу населення Північної України з'являються у XVIII ст. у віршах поета-чеченця Климентія Зіновієва, працях Опанаса Шафонського, Якова Марковича. Автор статті наголошує, що О. Шафонський перший запровадив у науковий обіг термін *литвини* стосовно українців чернігівського Полісся. У XIX ст. про особливості їхньої культури публікували розвідки Федір Богуславський, Марія Косич, Данило Святський. У XX ст. відомості про литвинів вміщено, зокрема, в історико-етнографічній монографії «Українці», опублікованій 1960 р. Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України). В. Горленко провів дві етнографічні експедиції по території Східного Полісся у 1951 і 1967 рр. Дослідивши матеріальну й духовну культуру мешканців, автор зазначив, що в основі своєї вона була такою, як і в інших регіонах України. Населення

Середнього Подесення провадило господарську діяльність: рільництво, зокрема хліборобство, тваринництво, рибальство, мисливство.

Зважаючи на тезу автора про те, що побут литвинів в основі своїй був подібним до побуту українців в інших регіонах, метою нашої розвідки було простежити можливу фіксацію найменувань, що позначають об'єкти й предмети в життєдіяльності цієї групи, у словниках на сайті r2u.org.ua «Російсько-українські словники», чи було поширене їхнє використання на інших теренах України такою мірою, щоб укладачі словників загальнонародної української мови залучали такі мовні одиниці до реєстру. Зазначимо, що слова звіряли за довідниками, опублікованими в останні десятиріччя XIX – перші десятиріччя XX ст. Не залишився поза увагою й тлумачний «Словник української мови» в 11 т. (далі – СУМ) як важливе джерело загальнонародної мови. Наголосимо на тому, що В. Горленко в своєму дослідженні низку найменувань брав у лапки, таким чином виділяючи ті слова, які вживали литвини. У нашій розвідці ми так само наводили такі одиниці в лапках.

Аналізовані мовні одиниці, що позначали предмети, явища з різних сфер побуту й діяльності литвинів, поділено на групи. Розгляньмо найменування, що вживали у сфері рільництва і його ділянки – хліборобства. Населення вирощувало жито, ячмінь, овес, просо, гречку, льон, коноплі. Оскільки пшениця на Поліссі давала малий урожай, то її сіяли небагато, щоб мати, як говорили, «біле» борошно для випікання великодніх пасок, печива у святкові дні. Головним орним знаряддям була соха. Проте жителі використовували вдосконалений варіант сохи-односторонки, так званий чернігово-сіверський варіант [1: 87]. Інші знаряддя праці були такої самої конструкції, як і по всьому Поліссі в Україні: лопати, борони, сапки, вила, граблі, мотики тощо. Литвини деякі знаряддя праці іменували «*копаницями*» на позначення мотик для підняття цілини й перелогів, «*цурками*» на позначення маленьких відшліфованих кілочків для в'язання снопа, «*рачками*» на позначення легкого плужка, «*тряпішками*» на позначення мотачки. Лексему *копаниця* зафіксовано у словниках: «Словарь російсько-український» М. Уманця, А. Спілки (далі – СлУС), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (далі – СлГр), «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського і С. Єфремова (далі – СлКЄ), «Російсько-український словник» О. Ізюмова (далі – СлІз), «Словник українсько-російський» А. Ніковського (далі – СлН), лексему *цурка* у словниках: СлУС, СлГр, СлКЄ. У СУМ слова *копаниця* і *цурка* також мають такі самі значення: перше витлумачено як «вид заступу або мотики» (СУМ IV: 279), друге як «невеличка, загострена з одного боку паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи, туго скручуючи перевесла» (СУМ XI: 251). На відміну від них слів *рачок* і *тряпішка* із вказаною семантикою немає в реєстрі словників.

Особливо багато жителі вирощували конопель, щоб мати насіння для олії, стебло для прядива, плоскінь, матірку. Цей вид діяльності супроводжували словами: «*брати*» коноплі (виривати з корінням руками), «*мочити*» коноплі (занурювати на два тижні у воду в ставках або копанках), «*мяти*» коноплі (тіпати коноплі), «*мяльниця*» (терниця). Вислів *брати коноплі* зафіксовано у словниках: СлГр, СлКЄ, «Російсько-український словник сталих виразів» І. Виргана, М. Пилинської; вислів *мочити коноплі* подано в словниках: СлУС, СлКЄ; вислів *мяти* [м'яти] коноплі в словниках: СлГр, СлКЄ, СлІз; слово *мяльниця* [м'яльниця]: СлКЄ, «Російсько-український словник з інженерних технологій» М. Ганіткевич і Б. Кінаша. Прикметно, що в СлКЄ у статті з іменником *конопля* наведено конкретизацію іменування щодо виривання чоловічих чи жіночих стебел: *виривати чоловічі стебла – брати плоскінь, виривати жіночі стебла – вибирати коноплі*.

Автор відзначає, що зернові культури жителі в'язали в снопи, які складали просушувати в «*хрести*», «*півкопи*» і «*копи*» [1: 87]. Слово *копа* наведене в словниках: СлУС, СлГр, СлКЄ, СлН, СлІз і слово *півкопа* на позначення полукіпка – у СлКЄ. Проте іменник *хрести* на позначення снопів, складених у формі хреста, із такою семантикою не зафіксований. У лексикографічних працях зі схожою семантикою наведений складний прислівник *хрест-навхрест* «хрестоподібно». У СУМ адвербіалізовану форму *хрестом* реєстрового іменника *хрест* виокремлено як шосте значення «у вигляді, у формі такого предмета» (СУМ XI: 140).

Як було зазначено вище, литвини займалися тваринництвом: розводили коней, велику рогату худобу, свиней, кіз, овець, різну птицю. Якщо використовуваний ними іменник «*стадо*» є поширеним у загальнонародній мові, його зафіксували чимало словників: СлУС, СлГр, СлКЄ, СлН, СлІз та ін., то слів «*мешка*» на позначення вареної картоплі, розмішаної з половиною і борошном, і «*пастушка*» на позначення довгого батога близько трьох – п'яти метрів на короткому дерев'яному держаку, сплетеного з восьми – десяти тоненьких мотузків з вузьким ремінцем на кінці, у словникових реєстрах обраних для звіряння лексикографічних праць немає. Іменник *пастушка* зафіксовано як фемінітив, похідний від слова *пастух*, і в статтях не тільки обраних для звіряння лексикографічних праць, а також в інших указують на його синоніми *чередниця*, *корівниця* і т. ін.

Увагу привертає цікавий вислів «*бабські косовиці*». Як відомо, слово *косовиця* асоціюється з процесом косіння й збирання збіжжя, трав, також з часом, коли косять і збирають трави (див., напр., СУМ IV: 306). З-поміж жіночих обов'язків у литвинів було двічі на рік – навесні й наприкінці літа стригти овець. Цю роботу називали «*бабськими косовицями*». У своєму дослідженні В. Горленко описує, що в цій роботі могли брати участь лише заміжні жінки. Яка-небудь господиня запрошувала сусідок допомогти їй

стригти овець, перед цим мила тварин. Потім всі жінки йшли в шинок, їх пригощала господарка овець. Далі частування тривало вдома з піснями й танцями [1: 88].

Литвини займалися бджільництвом і рибальством. Доглядали бджіл і в примітивних вуликах, які називали «колодами», і в рамкових вуликах, які називали «даданами». У зимовий час вони зберігали рамкові вулики в спеціальних приміщеннях – «омшаниках». Слово *колода* зафіксоване в СлКЄ і в СУМ із другим за порядком значенням «обрубок товстої деревини з видовбаною серединою, який використовують як вулик, човен, ночви і т. ін.» (СУМ IV: 228). Іменник *омшаник* – в словниках: СлУС, СлГр, СлКЄ, у СУМ зі значенням «утеплене приміщення для зимівлі бджіл» (СУМ V: 695). Хоча іменник *дадан* із зазначеною семантикою не залучено до реєстру як обраних для звіряння словників, так і сучасних словників загальноновживаної лексики, проте його широко використовують у спеціальній літературі, напр., у публікаціях журналу «Український пасічник», фігурує цей термін і у довідниках з бджільництва.

З-поміж найменувань, використовуваними в рибальстві, прикметними були назви «кломлі» на позначення знаряддя для парного лову та «авдодки» на позначення риби, зовні схожої на тюлька. Ні того, ні того слова немає в словникових реєстрах.

Активним заняттям для жінок було прядіння й ткацтво. Литвинки пряли вовну, волокно, як і в інших регіонах України, за допомогою веретена, яке з часом витіснила прядка. На Сіверщині, як зазначає В. Горленко, у жителів був поширений вид прядки з вертикальним розміщенням колеса [1: 91]. Жінки використовували дерев'яні «гребені», «гребінки», «цівки», «юрки». Вони ткали рушники, мішки, скатертини, які називали «настільниками», покривала, які називали «ряднами», «постілками». Так, слово *гребінь* зафіксовано в словниках: СлУС, СлГр, СлКЄ, СлН, СлІз; слово *цівка* (для ниток) подано в джерелах: СлГр, СлН, СлІз; слово *юрокна* позначення невеличкої палочки з отвором у словниках: СлГр, СлКЄ; іменник *настільник* у джерелах: СлУС, СлГр, СлКЄ, СлН. З подібною семантикою наведені лексеми *гребінь*, *цівка*, *юрок*, *настільник*, *рядно* і в одинадцятитомному словнику.

Литвини займалися також смолокурінням, гончарством, дігтярством, стельмаством, добували поташ, деревне вугілля, заготовляли лико тощо. Заводи з виготовлення поташу вони називали «будами»; ями з глиняною посудиною на дні, у якій розпалювали вогонь для добування із соснових плах смоли, називали «майданами»; горнятка – «махотками» (поряд з ними окремим різновидом посуду були «горщики»). В. Горленко пише, що гончарі закликали покупців у селах вигуками «по гóршки». Ремісники продавали свій товар, як говорили, «насином», тобто оцінювали їх за допомогою кількості зерна, що можна було насипати в ту чи ту посудину [1: 91].

Слово *буда* на позначення поташні зафіксовано в словниках: СлУС, СлГр, СлН, «Російсько-український словник технічної термінології» І. Шелудька, Т. Садовського (далі – СлШС); слово *махотка* (щоправда з літерою *і* замість *о* – *махітка*) на позначення горнятка в словниках: СлГр, СлКЄ, СлН. Слово *майдан* фіксували в словниках на позначення чи як заводу (СлУС, СлГр), чи як спеціальної ями, у якій запалювали вогонь (СлГр, СлКЄ, СлН, СлШС). УСУМ полісемний іменник *майдан* в четвертому значенні-витлумачене як «смолярня» і супроводжене позначкою *діал.* (діалектне) (СУМ IV: 597), а відповідно *смолярня* (*смолокурня*) – як «приміщення для смолокуріння» (СУМ IX: 416).

Щодо найменувань житлових приміщень, В. Горленко зазначає, що житло литвинів за назвою «*хата*», за іншими ознаками було українським [1: 91]. Населення послуговувалося назвами, зокрема, «*пікарня*» на позначення кухні, «*прихаток*» на позначення житлової прибудови до хати, «*світлиця*» на позначення великої за площею хати (зауважимо, що синонімами до цієї лексеми виступають вислови *біла, красна хата*, тобто красива хата); «*ставні*» й «*абіконки*» на позначення віконниць. Іменник *пікарня* (щоправда з літерою *е* замість *і*) як назва кухні зафіксовано в словниках: СлКЄ, СлН, СлІз; слово *прихаток* у джерелах: СлГр, СлКЄ, СлН; слово *світлиця* як назва хати – у джерелах: СлГр, СлКЄ. Варто додати, що іменник *ставень* наявне тільки в російській частині двомовних словників на зазначеному вище сайті.

Серед найменувань продуктів харчування, страв автор статті виокремлює такі назви: «*саджати*» хліб (в піч), «*перепічки*» (пекли з житнього борошна на сніданок замість хліба), «*лемішка*» (запарене тісто з гречаного борошна), «*затираха*» (на зразок лемішки), «*кулага*» (теж на зразок «*лемішки*», тільки рідша й кисло-солодка), «*алей*» (олія), «*ладкі*» (оладки), «*разінкі*» (пиріжки), «*вушкі*» (здобне печиво), «*губи*» (гриби), «*юшка*» й «*товченка*» (страви з картоплі), «*халадьонка*» (драглі), «*литовка*», «*драчона*» й «*пряження*» (печеня з м'яса). Так, слово *ладки* зафіксоване в СлГр; *алей* – у СлУС. Звернімо увагу, що автор наводить найменування «*литовка*», «*драчона*» й «*пряження*» на позначення печені з м'яса. Прикметно, що в словниках СлГр, СлКЄ, СлН слово *пряження* витлумачують як яєчню з борошном і молоком, *драчона* – запечені яйця, змішані з борошном і молоком чи з тестом картоплею.

В. Горленко, докладно розповідаючи про різні обряди, звичаї, традиції відзначення свят, що панували серед литвинів, виділяє найменування, такі як: «*щедрувати*», «*водити козу*», «*вмирання*» й «*воскресіння*» (ритуальні танці), «*міхоноша*», «*засівати*», «*кастюрка*», «*тягати колодки*», «*розговіння*», «*навбитки*» (грати крашанками), «*смолянки*», «*похристосуватися*», «*проганяти русалок*», «*на вулиці*» (місце дозвілля сільської молоді просто неба), «*висватати*», «*молодий*» і «*молода*» (наречені), «*змовні піс-*

ні», «печоглядини», «продаж коси» (нареченої), «вільце», «гукалки» тощо. Конкретизуємо деякі назви. Так, прислівник *навбитки* з дієсловом *грати* позначає цокатися яйцями на Великдень, і цей звичай знайшов відображення в словниках: СлУС, СлГр, СлКЄ, СлН. Немає у реєстрах розгляда-них словників слів *кастюрка* на позначення малесенької торбинки для зе-рна, яким засівали на Новий рік; *смолянки* на позначення яєць, з яких ви-смоктували (переважно хлопчаки) сирий білок і жовток та наповнювали смолою для розваг на Великдень; *гукалки* на позначення весільних пісень, у яких кожний куплет закінчувався протяжним «гу...у...у...».

Вислів *тягати колодки* позначав: ходити з прив'язаним до ноги по-ліном або палицею. Така була розвага на Масницю, коли молодиці прив'я-зували поліно або палицю з мотузкою до ноги парубка, який за віком мав би вже одружитися, проте зволікав.

Щодо слова *печоглядини*. В. Горленко пояснює, що так литвини на-зивали передвесільний обряд оглядин, коли батьки нареченої знайомилися з родиною нареченого, з їхнім господарством. Автор припускає, що цей термін міг походити не від слова *піч*, а від слова *печище* – назви великої патріархальної сім'ї. Така назва була поширеною на Поліссі [Там само: 99]. Дослідник зауважує, що колись у давні часи це означало знайомство роду з родом, було важливим елементом шлюбного обряду, а пізніше такий еле-мент звичаю набув формального вигляду [Там само]. У СлГр зафіксовано слово *печоглядини*, яке витлумачене як «розглядини» (СлГр III: 150), а іменник *розглядини* позначає «передвесільні оглядини». Прикметно, що в реєстрі словника є слово *печогладини*, яке витлумачено як звичай, подіб-ний до оглядин. До нареченого приходять родичі нареченої, вони роблять вигляд, що гладять, мажуть піч, і за це отримують частування (Там само). Також з весільними обрядами пов'язані вислови *продавати косу й палити ступу*. Сполученням *продавати косу* іменували звичай, коли брат нарече-ної або її найближчий неодружений родич стояли біля нареченої з дерев'я-ною шаблею в руці, правили з нареченого викуп за косу. «Молодий» уда-вав, що забирає «молоду» без викупу, одержував ляпанця шаблею і тоді все ж таки платив викуп. Сполученням *палити ступу* позначало палити со-лому поперек дороги з наближенням весільного почту до помешкання на-реченого [1: 99].

В. Горленко доходить висновку, що мова литвинів за лексичним складом здебільшого українська, підтверджує прикладами слів *хата*, *ба-тька*, *бузок*, *тата*, *шпак*, *чорногуз*. Водночас дослідник зауважує, що вона має низку специфічних особливостей, пов'язаних зі східнополіським при-родним середовищем, традиційними видами господарської діяльності та іншими чинниками. Наприклад, населення снігову кору називало «*шере-хом*», вогнище – «*тяплом*», мотузку – «*аборкою*», будяк – «*дядком*», торік

– «*летась*», позаторік – «*позалетась*», цього року – «*сялета*» [Там само: 102].

Прикметно, що на шпальтах журналу після статті В. Горленка вміщено коментар доктора філологічних наук, професора П. Ю. Гриценка [Там само: 103]. Учений відзначає, що подані автором статті аспекти матеріального й духовного буття литвинів, місцеві назви створюють узагальнений образ цієї частини українського етносу. Водночас професор зауважує, що автор не навів реєстру важливих рис культури жителів, які можна було б протиставити локальним виявам культури інших регіонів, потрактувати як саме *литвинські* [Там само]. Стосовно тези В. Горленка про те, що назва *литвини* свідчить про існування окремої етнографічної групи, П. Ю. Гриченко вважає, що локальну назву *литвин* можна потрактувати як локальну назву українців, які на рівні самоусвідомлення, традиційної культури, побуту різко не протиставляються локально суміжним українцям [Там само]. Цінність виконаного дослідження професор вбачає в досконалому знанні автором фактів культури литвинів, у фіксації на підставі експедиційного обстеження території рис їхньої культури.

Отже, В. Горленко дослідження про матеріальний і духовний побут литвинів супроводив низкою культурно маркованих лінгвістичних уявлень представників цієї групи про свою життєдіяльність. Як засвідчили обрані для розгляду лексикографічні довідники, чимало мовних одиниць, уживаних серед литвинів, зафіксовано в словниках загальноновживаної лексики. Проте не зафіксованість інших одиниць не означає того, що їх вживали лише на території Середнього Подесення. Подальший аналіз поширеності / непоширеності використання згаданих мовних одиниць потребує звернення до діалектних джерел. Своєю працею В. Горленко підкреслює незаперечність і важливість вивчення мовного світогляду різних етногруп на теренах України.

Джерела

- СлГрIII** – Словарь української мови: в 4 т. Т. III. 1909.
СУМ IV – Словник української мови: в 11 т. Т. IV. Київ, 1973.
СУМ V – Словник української мови: в 11 т. Т. V. Київ, 1974.
СУМ IX – Словник української мови: в 11 т. Т. IX. Київ, 1978.
СУМ XI – Словник української мови: в 11 т. Т. XI. Київ, 1980.

Література

1. Горленко В. Литвини на півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2001. № 1–2. С. 85–103.

2. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні. Київ, 1996. – URL: <http://www.history.org.ua> › LiberUA (дата звернення: 8.04.2021).

3. Євтух В. Б., Трощинський В., Галушко К. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ, 2003. – URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua> › bitstream › ethnosociology (дата звернення: 10.04.2021).

4. Рисін, А. та ін. (упор.) (2007 – 2020). *Російсько-українські словники*. – URL: <http://www.r2u.org.ua> (дата звернення: 15.04.2021).

Legend

СлГр – Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vol. V. III (1909). Kyiv (in Ukr.).

СУМ IV – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. V. IV (1973). Kyiv: Naukovadumka (in Ukr.).

СУМ V – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. V. V (1974). Kyiv: Naukovadumka (in Ukr.).

СУМ IX – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. V. IX (1978). Kyiv: Naukovadumka (in Ukr.).

СУМ XI – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. V. XI (1980). Kyiv: Naukovadumka (in Ukr.).

References

1. Horlenko, V. (2001). Lytvins in the north of Ukraine – possible branch of the ancestors of the tribe of the chronicle northerners. *Pam'iatky Ukraine: istoriiatakul'tura*. № 1–2. С. 85 – 103 (in Ukr.).

2. Ethnic Directory. Ethnic minorities in Ukraine. Kyiv, 1996. – URL: <http://www.history.org.ua> › LiberUA (in Ukr.).

3. Yevtukh V.B. (2003). Ethnosociology: terms and concepts. Kyiv: Feniks. – URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua> › bitstream › ethnosociology (in Ukr.).

4. Rysin, A. et al. (Eds.) (2007– 2020). *Rosiis'ko-ukralns'kislovnyky*. <https://r2u.org.ua> (in Ukr.).

Iryna Samoilova

Linguoculturally marked units to designate traditions in the life of the Litvinethnographic group (based on materials from J. “Memoirs of Ukraine: history and culture”)

The article is devoted to the issues of cultural values. These include the traditions and customs of ethnic groups living in Ukraine. One of these groups is the Lithuanians who live in the northeastern regions of the Sumy and Chernigov regions. V. Gorlenok's article in the popular science journal "Memoirs of

"Ukraine: History and Culture" describes in detail the life and customs of the Lithuanians. On the basis of this article, the names of realities associated with different spheres of life of Litvin are considered. These are names associated with grain growing, agriculture, weaving, beekeeping, fishing, crafts, customs, holidays. Also the names of premises, products, dishes. To find out whether such names were used in other regions, we turned to lexicographic sources on the site r2u.org.ua. According to the reference books, a large number of names from different fields of activity were recorded. The author of the article V. Gorlenko noted that the lexical composition of the Litvin language is mainly Ukrainian and gave examples: *хата, батька, бузок, тата, шпак, чорногуз*. At the same time, the author noted that the language has its own specific features associated with the eastern Polissya natural environment, traditional types of economic activity.

Key words: *material culture, spiritual culture, culturally labeled units, ethnic group, Lithuanians.*

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2.373.374

**Українські цінності й чесноти в інтегральному
лексикографічному відтворенні**

Стаття присвячена проблемам системного дослідження українських цінностей і чеснот на матеріалі тлумачних словників різних епох. Аналізуємо наукові засади сучасного лексикографічного відтворення системи цінностей у новітньому «Словнику мови творчих особистостей України» та «Активному словнику української мови». Увиразнюємо принципи та способи інтегрування знань про ціннісні домінанти українського світосприймання як основу перспективних макронаукових досліджень розвитку мови і суспільства.

Ключові слова: *Павло Білецький-Носенко, Олесь Гончар, цінності, духовність, аксіологія, тлумачний словник, активний словник, словник мови творчої особистості.*

І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже.
Ліна Костенко

На початку ХХІ століття інтегральні лексикографічні та аксіологічні дослідження набувають особливої актуальності. У період глобальних змін зусилля наукової спільноти спрямовані на пошук істини, з'ясування закономірностей розвитку суспільства й мов у полікультурному просторі, формування дієвих засобів адекватного відтворення системи цінностей у новітніх лексикографічних проєктах.

Сучасні наукові галузі – інтегральна лексикографія й аксіологія – потужно розвиваються, зміцнюють свою теоретичну базу, формують результативну методологію дослідження. Вони тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюють одна одну, спрямовані на осмислення закономірностей людського світосприймання, моделювання системи цінностей, їхнього ієрархічного упорядкування та динаміки розвитку [2; 5; 8].

Основою сучасних інтегральних досліджень є багатотомні тлумачні словники, які відтворюють сукупний досвід нації та її духовного ядра – творчої інтелігенції. Інтегральні лінгвістичні дослідження дають відповідь на питання: чим живе суспільство, яких етичних та естетичних вершин воно прагне, які ціннісні домінанти є основою збереження нації, за яких умов

відбуваються зміни на шкалі людських цінностей. В Україні такі дослідження посилюють процеси державотворення, є важливим засобом розвитку української мови, яку українці вважають найвищою ціннісною домінантою [11; 12].

Сьогодні особливо важливим для науковців є з'ясування структури та ієрархічного впорядкування національних і загальнолюдських цінностей, дослідження історії їхньої динаміки та ролі в суспільних і мовотворчих процесах. Намагаємося увиразнити роль найважливіших чеснот українців, показати зміни в ієрархії ціннісних домінант та системі оцінної лексики. Варто зазначити, що сучасні аксіологи наголошують на докорінній зміні парадигми цінностей, зокрема у сфері професійної діяльності, що негативно впливає на молоде покоління [5: 22]. Тому важливим **завданням** академічних лексикографів є моделювання системи ціннісних домінант українського світосприймання за матеріалами тлумачних словників, а також застосування результатів моделювання до укладання нових тлумачних словників, дослідження мовної та концептуальної картин світу тощо.

Наше дослідження присвячене найважливішим проблемам системного дослідження українських чеснот в синхронії та діахронії. Аналізуємо давні і нові тлумачні словники, з'ясовуємо роль тлумачних словників у збереженні традицій та розвитку нового світосприймання українців.

Давні українські словники зберігають культурні й духовні традиції народу, відтворюють ціннісні домінанти у реєстровій та ілюстративній частинах. Українські словники завжди були аксіологічно спрямованими. Аксіологічну складову лексикографи минулого органічно поєднують із засадничими парадигматичними, синтагматичними та епідигматичними параметрами систематизування лексики, внаслідок чого словники постають мудрим джерелом лексико-фразеологічного відтворення особливостей світобачення певної епохи.

У словниках представлені цінності різних ієрархічних рівнів – **любов, свобода, правда, істина, краса, благородство, доброчинність, естетична насолода** та ін., відтворені звичаї і традиції народу, зафіксовані морально-етичні правила, сентенції тощо. Українські словники є богонатхненними й боговдохновеними. Їх творять самовіддані й відповідальні укладачі, основним завданням яких є: служити розвитку свого народу, забезпечувати високий освітньо-культурний рівень мовців. Звернімо увагу на мудре висловлювання, девіз життя визначного українського лексикографа початку XIX ст. П.П. Білецького-Носенка, яке зафіксоване на першій сторінці його «Словника української мови»: **«Думай добро, роби добро, – і буде добро!»** [1]. Цей повчальний вислів увиразнює життєве кредо лексикографа, яке важливе для кожного з нас. Словник П.П. Білецького-Носенка укладений на такому високому рівні, що ним активно користуються і сучасні мовці.

Варто згадати добрим словом світлої пам'яті В.В. Німчука, який 1966 р. оприлюднив «Словник української мови» П.П. Білецького-Носенка, та подякувати групі сучасних добротворців під керівництвом Василя Старка, які сформували електронну копію словника й розмістили її в Інтернеті.

«Словник української мови» П.П. Білецького-Носенка надзвичайно важливий для осягнення історії системи українських цінностей та лексикографічних засобів їхнього відтворення. Варто звернути увагу на цілу низку похідних з основою **добр-** (*добрість, добродій, добродійка, добродійський, добродійство, доброчинність* та ін.) та на тлумачення цих слів. Для тлумачення поняття *добродійство* автор використовує синоніми *благодѣяние* і *добродѣтель*, а також подає відсилання до словникової статті **цнота**, яке має первинне значення «непорочність» і вторинне – «добродетель вообще» (зберігаємо оригінальне написання слів, як у «Словнику української мови» П.П. Білецького-Носенка початку ХІХ ст.) [1: 119]. Варто зазначити, що і в одинадцятитомному Словнику української мови (далі – СУМ), і в сучасних тлумачних словниках на першому місці в семантичній структурі слова **цнота** лексикографи фіксують значення «доброчесність, чеснота», а на другому – «невинність, непорочність».

У новому тлумачному Словнику мови творчих особистостей України» (далі – СМТО) фіксуємо образний вислів Олеся Гончара, побудований з використанням слів **цнотливий** і **чистий**:

чистотá: чистотá й цнотлівість нації. Високі моральні принципи українців, дотримання Божих заповідей; людяність, доброчесність. | Образно. Слово – категорія моральна. Українська пісня свідчить про *чистоту й цнотлівість нації. Я виріс у хаті, де не було лихослів'я. Де навіть черкання (згадувати чорта) вважалося гріхом. Загидила Україну материчною Московія. Солдатчина. Табори-гулаги. Майбутня Україна від цього (вірю!) очиститься! Буде – як у пісні. Буде великодня...* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1993), т. 3, 454). – Див. **духовна чистотá; духовна краса; духовне здоров'я; високе мистецтво людяності; людинолюбство.**

Олесь Гончар увиразнює високі моральні принципи українців, їхні намагання бути доброчесними й високогуманними за будь-яких умов. Варто згадати також його вислів про вагомість високих морально-етичних та естетичних норм для розвитку літератури, яка займає чільне місце в утвердженні гуманістичних світоглядних позицій людства: *Література не може дозволити собі бути грубою, вульгарною. Вона має творитись мовою чистою, як Святе Письмо, Це розуміли наші класики* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1993), 454).

Такі високі висоти (за висловом Олеся Гончара) морально-етичних принципів постають із давніх і нових словників. **Чистота помислів, людяність, добротворення, богонатхненна творчість, повага до людини** – це ті ціннісні домінанти, яким надають особливої уваги лексикографи,

письменники, філософи. Варто зазначити, що останнім часом з'являється багато нових класифікацій цінностей, проте всі вони зводяться до тих давньогрецьких, засадничих класифікацій, в основу яких покладені цінності когнітивні (істина), естетичні (краса) та моральні (добродійність) [5: 13].

Найвищою соціальною цінністю сучасні аксіологи вважають **людину**. «Людина – щоб там не викоювалось, – узагальнює в романі «Циклон» Олесь Гончар, – вона, зрештою, універсум... Альфа і омега всього...» [3: 113].

Соціальна цінність **людина** є постійним об'єктом дослідження українських лексикографів. Змістовним і повчальним є лексикографічний опис поняття **людина** у словнику П.П. Білецького-Носенка. Поряд з настановою «Роби так, як розумні люди; не будь пихатим» лексикограф подає також вислів: «За людьми, за людьми, куди люд, туди й ми» [1: 215]. З давнього лексикона словами П.П. Білецького-Носенка промовляє до нас традиційна українська повага до людини, мудрість автора, високе розуміння ним людяності, гуманізму.

Для тлумачення слова **людський** П.П. Білецький-Носенко використовує синоніми *вѣжливый, благообразанный*. Антонім **нелюдський**, що постає у словниковій статті **людський**, автор тлумачить як «варварській, грубий, злий; непросвѣщенный» [1: 215]. Отже, у словниковій статті двоохотлітньої давності знаходимо узагальнення мудрої освіченої людини про причини усіх суспільних негараздів – відсутність освіти, низький соціальний рівень розвитку.

Варто зазначити, що сучасні неографічні праці, а також «Словник мови творчих особистостей України», над яким працюють лексикографи Інституту української мови НАН України, засвідчують велику кількість назв осіб з негативної конотацією. Розширюється розряд найменувань людей неосвічених, вульгарних, духовно бідних, за визначенням П.П. Білецького-Носенка, – «непросвѣщенных». Тому особливо вагомими й актуальними постають сьогодні аксіологічні й інтегральні лінгвістичні дослідження, спрямовані на формування наукової бази дослідження динаміки системи українських і загальнолюдських цінностей та чеснот.

Засвідчення високих морально-етичних та естетичних норм, подання найкращих зразків художньо-образного осмислення суспільних цінностей і чеснот – одне з найважливіших завдань нового «Активного словника української мови» (далі – АСУМ). З переліку ремарок нового словника уже сьогодні видаляємо такі як *вульг., фам., рідко, жарг.*, адже укладаємо новий АСУМ для людей мудрих і високоосвічених, для сучасної молоді, яка прагне бути мудрою, якій важливі глибокі знання з різних теоретичних і прикладних дисциплін. Сподіваємося й на вагомий позитивні зміни в нинішньому суспільному житті, від яких залежить наповнення сучасного словника позитивною лексикою.

Особливу увагу аксіологи й лексикографи звертають на утвердження традицій шанування українцями своєї сім'ї і професії. Показовими у цьому відношенні постають статті «Словника української мови» П.П. Білецького-Носенка, у яких відтворено структуру традиційної української сім'ї та систему фемінітивів. Поряд з назвою особи за професією, напр., *лікар*, в окремих словникових статтях лексикограф подає назви членів сім'ї (*лікарка* – дружина лікаря; жінка, яка лікує; *лікаренко* – син лікаря, *лікарівна* – дочка лікаря), а також назви учнів, які оволодівають професією (*лікарчук* – учень лікаря) [1: 208]. У такий спосіб П.П. Білецького-Носенка відтворює систему назв людей за професійною діяльністю, яку можемо зіставити із сучасними системами чи класифікаторами професій, а також традиції родинних відношень в Україні. Давні словники – безцінні для системного вивчення динаміки мови і суспільства, ролі творчих особистостей в збереженні традицій і звичаїв народу.

Багату й різноаспектну інформацію про людину як ціннісну домінанту дає «Словник української мови» в 11-ти томах. За його словниковими статтями з'ясовуємо, що поняттєва група «людина» є найчисельнішою, а серед поняттєвих груп назв осіб за професією перше місце посідають назви кваліфікованих фахівців, спеціалістів [9]. Такі результати важливі як для перспективних макронаукових досліджень в галузі людинознавства, так і для наступного лексикографування професійної діяльності людей.

На основі статистичного опрацювання системи обмежувальних маркерів при найменуваннях осіб з'ясовуємо, що в одинадцятитомному Словнику української мови (1970–1980) подано майже 2 тисячі **розмовних** назв людей [7; 9]. З ремаркою **рідко** засвідчено – 594 слова (*баламута*, *бідолога*, *глулак*, *лазутчик*, *правовід* та ін.), **зневажливих** назв людей – 458 (*агакало*, *базікало*, *безштанько*, *вилупок*, *виплодок*, *віршомаз*, *голодренець*, *голоштанець* та ін.), **лайливих** – 131 (*байстриук*, *бевзь*, *бидло*, *бугай*, *вишкребок*, *телепень* та ін.), **фамільярних** слів – 34 (*бецман*, *братуха*, *дівуля*, *люмпен*, *розтелепа*), **вульгарних** – 17 (*кобила*, *наплюга*, *прожра*, *шлюха*). З ремаркою **іронійне** у СУМ зафіксовано 94 назви людей (*агнець*, *борзописець*, *донжуан*, *живчик*, *книгогриз*, *комбінатор*, *персона*, *птиця*, *цяця* та ін.), з ремаркою **жартівливе** – 36 назв (*галушник*, *дрімайло*, *професор*), **урочисте** – 36 слів (*владика*, *воїн*, *отець*, *праотець*, *трудоар*, *хлібодар*).

Отже, нормативний СУМ (1970–1980) фіксує значну кількість **негативно** забарвлених назв людей, вульгарних, фамільярних та лайливих слів. Одержані результати дають поживу для роздумів про те, чи потрібно вводити до сучасних словників негативно забарвлену, обмежену у вживанні лексику.

Перелічені вище способи інтегрального лексикографічного моделювання важливі для систематизування знань про парадигматичні,

синтагматичні, епідигматичні та асіологічні властивості лексики. Переконаємося у вагомості кожного структурного елемента словникової статті для системного вивчення динаміки мови і мовних змін. Для кожного нового словника колектив продумує дієві засоби систематизування суспільно значимої інформації у словнику.

Вагомим надбанням нового СМТО постає макроструктурний засіб **перехресного посилення** між словниковими статтями, які містять ілюстрації різних письменників. У такий спосіб моделюємо провідні концептуальні домінанти посттоталітарної епохи розвитку України, які постають на основі сукупного лексикону Олеся Гончара, Євгена Сверстюка, Івана Дзюби, Григора Тютюнника, Миколи Лукаша, Оксани Забужко, Юрія Андруховича [10; 11].

Внаслідок застосування нового способу лексикографічного систематизування знань одержуємо цінну інформацію про:

1) явище тоталітаризму: *імперія гулагів; сталінська імперія; імперія зла, зла і брехні; кривава імперія; неосяжна концтабірна Північ; звірієнкаведисти; Голодомор; виморювати голодом; чорна Іліада ХХ віку; сталінський геноцид; найкривавіший з усіх тиранів; тоталітарний терор; чорна діра бездуховності;*

2) розвиток нового демократичного суспільства посттоталітарної епохи та творчий геній нації: *геній нації; мозок нації; національна еліта; національна самосвідомість; генетична могутність нації; євшан-зілля духу українського; талант, що од Бога; женьшенєвий куш геніїв театру; женьшенєвий куш братів Тютюнників; геній світового масштабу; духовна твердиня нації; духовна цитадель нації та ін.*

Нижче подаємо приклад словникової статті нового СМТО, у якій на основі щоденникових записів Олеся Гончара відбито досягнення генію української нації:

гeній: гeній нації, уроч. Колективний розум, інтелект нації, який дає високі досягнення у різних галузях суспільної діяльності. *Лук'яненко (його сорт Безоста-1 визнана найкращою пшеницею планети, зараз вона найпоширеніша в світі), Пустовойт (що підняв маслянистість соняха з 33 до 54%), Ремесло, Кириченко, Гаркавий – ось де, в хліборобській святій науці, виявив себе гeній нації*(О. Гончар, Щоденники, 2008 (1973), т. 2, 150); *Українських пісень уже записано 700 тисяч! З якою силою виявив себе тільки бодай у цьому гeній нації! Такий Божий дар дано народові... І як можна говорити після цього про його якусь неповноцінність, закомплексованість* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1990), т. 3, 332). – Див. **генетична могутність нації; мозок нації; люди найталановитіші; золоті плоди життя.**

Звернімо увагу на кількість українських пісень, про які пише Олесь Гончар, та на його осмислення поняття духовності:

краса́: **духо́вна краса́**, уроч. Найвищий рівень духовності, зразок гуманізму, людинолюбства. *Ісус Христос, цей тесляр із Назарета, молодий мислитель, зостається ось уже 2000 літ ідеалом **духовної краси**. І що знала історія могутніше за його наскрізь гуманне вчення?* (О. Гончар, Щоденники, 1968, т. 2, 9). – Див. **Бог-творе́ць; Найви́щий Рóзум; Небе́сний Покрові́тель; духо́вні цінності**.

Духовною цитаделлю, духовним ядром, твердинею нації називає Олесь Гончар Національну спілку письменників України й увиразнює її історичну роль у становленні Незалежної України: *Але я не можу не оцінити того, якою величезною була їхня (і всієї Спілки) роль в здобутті незалежності України! Пішли на майдани, пішли до людей, в надрах Спілки зародився Рух, Товариство української мови – ніхто, гадаю, не зробив більше для успіху Референдуму, як наша творча інтелігенція, письменники, і наша «Літературна Україна»!.. І ось тепер ті літературні бомжі, що в куцах відсиджувались, пиячили по притонах, тепер повилазили, як таргани, і давай наплюжити Спілку і весь її актив... Хтось їх спрямовує, розгортаючи цю дику кампанію зла досить синхронно, цілиться по найдостойніших, насамперед по самій Спілці, що протягом багатьох літ була **духовною цитаделлю**, центром протистояння силам тоталітаризму* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1992), т. 3, 446).

Добро і зло, щастя і горе, мир і війна, правда і брехня постають у творах українських письменників та нових тлумачних словниках в органічному зіставленні. На нашу думку, найвищим досягнення нового СМТО є моделювання на тлі негараздів і страждань **образу щасливого життя**, творчої розбудови Незалежної України, постанови високих наукових і культурних звершень людства.

У новому СМТО подаємо образ щастя Олесь Гончара:

о́браз: **о́браз ща́стя**. Узагальнене відображення письменником стану цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; картина щастя, утілення щастя. **Образ щастя:** *квітчастий луг на початку літа, йдемо стежкою до Дніпра. Валя, я, Леся і Бім з нами, потішний, чорненький, мов ягня, пудельок. Лесі тільки б гратися й гратися, вона забігає підскоком у високі трави, відбігає від стежки, – впала, заховалася. Гукаємо Біма, що побіг поперед.. І Леся схопилась, розсяяна, сміється, над луками лине її сміх, такий юний, такий сонячний, сріблястий... І ми з Валею сміємось, на душі легко, ми вдячні небу за цю красу життя, за повноту щастя* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1985), т. 3, 73). – Пор. у ФСУМ: **ща́стя й до́ля, нар.-поет.** Життя, що приносить повне задоволення, радість. – Див. **безберéгове мо́ре життя́; миттє́вості ща́стя; жи́ти на по́вну напру́гу**.

Осмисленню щастя, краси, любові присвячено новітні проекти академічних лексикографів, у яких на основі нової потужної ілюстративної бази постане уселюдське розуміння людяності.

Новий «Активний словник української мови» (АСУМ) міститиме сентенції відомих вітчизняних письменників-мислителів – Олеся Гончара, Ліни Костенко, Василя Шкляра, Марії Матіос, Василя Стуса, Василя Симоненка, Григора та Григорія Тютюнників, Дмитра Павличка, Івана Драча, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Івана Багряного, Миколи Руденка, Михайла Слабошпицького, Всеволода Нестайка, Володимира Лиса, Надії Гуменюк, Оксани Забужко, Василя Слапчука, Світлани Талан, Лесі Ворониної, Галини Вдовиченко, Дари Корній, Сергія Жадана, Макса Кідрука, Андрія Кокотюхи та ін. Знання про загальнолюдські цінності, осмилення відповідальності кожної людини за збереження вічної краси світу поповнюємо нині на основі творів сучасних зарубіжних письменників (Медлін Міллер, Сара Джіо, Ніна Джордж, Лоран Гунель, Мішель Бюссі, Ельчін Сафарлі та ін.; перекладачі – Остап Гладкий, Ольга Захарченко, Юлія Максимейко, Вікторія Барська, Соломія Мокра та ін.): **Життя** – це неодмінно контрасти, і якби їх не було, ми не цінували би добра й радості. Усе сприймалося б як належне [6: 100]; **Щастя** приходить, коли **береш на себе відповідальність** за власне життя й не чекаєш закоханого рятівника, сонячної днини чи закінчення темної смуги в житті [6: 104).

Отже, активна розбудова джерельної бази сучасної тлумачної лексикографії увиразнює традиційні та нові чесноти українського соціуму, а дослідження історії аксіологічного спрямування вітчизняної лексикографії підкреслює її загальнонаціональну й світову значущість. Українські словникарі на основі сучасних гуманістичних текстів утверджують традиції української ментальності, посилюють вагомість ціннісних домінант **любов, людяність, краса, правда, доброзичливість, свобода, богонатхненна творчість** та ін. у розбудові нашої держави й щасливого життя людства.

Література

1. Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1966. 422 с.
2. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: монографія / відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 654 с.
3. Гончар О.Т. Вибрані твори: у 4 т. Т. 2. Київ: Сакцент Плюс, 2005. 736 с.

4. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / упор. В.Д. Гончар. Київ: Веселка, 2008.
5. Кузнецова Т. Аксіологія соціальних комунікацій: навчальний посібник. Суми: Вид-во Сумського державного ун-ту, 2012. 300 с.
6. Сафарлі Е. Я хочу додому / Ельчін Сафарлі; перекладач Тамара Клюкіна. Київ: Форс Україна, 2019. 272 с.
7. Словник української мови в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. Сніжко Н.В. Гармонія українського світосприймання та лексикографування. *У пошуках гармонії мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 345–355.
9. Сніжко Н.В. Ідеографічна група ЛЮДИНА в українській мові другої половини ХХ ст. (структурно-функціональний та аксіологічний аспекти). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*: пам'яті Леоніда Булаховського. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2016. Вип. 29. С. 120–129.
10. Сніжко Н.В. Метамова словника мови творчих особистостей України: традиції та інновації. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. С. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua>.
11. Сніжко Н.В. Словник мови творчих особистостей України про гуманізм, духовність, людинознавство. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія», 2021. № 88. С. 60–66.
12. Сніжко Н.В. Український мовосвіт XVIII – XXI століття: проблеми інтегрального лексикографічного моделювання. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. праць / відп. ред. Ю.В. Кравцова. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 73–84.

References

1. Biletsky-Nosenko, P.P. (1966). Dictionary of the Ukrainian Language. Kyiv (inUkr.).
2. Influence of social changes on the development of the Ukrainian language: monograph (2017). Resp. ed. Karpilovska, Ye.A. Kyiv, Dmytro Buraho Publishing House, 654 p. (in Ukr.).
3. Honchar, O.T. (2005). Selected works: in 4 volumes. Vol. 2. Kyiv, Saksent Plus. 736 p. (in Ukr.).
4. Honchar, Oles (2008). Diaries: in 3 volumes. Compiler Honchar, V.D. Kyiv, Veselka. (inUkr.).
5. Kuznetsova, T. (2012). Axiology of social communications: textbook. Sumy, Sumy State University Publishing House. 300 p. (inUkr.).

6. Safarli, E. (2019). I want to go home. Translator Tamara Kliukina. Kyiv, Force Ukraine. 272 p. (inUkr.).
7. Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes (1970–1980). Kyiv, Naukova Dumka. (in Ukr.).
8. Snizhko, N.V. (2020). Harmony of Ukrainian worldview and lexicography. *In search of language harmony*. Kyiv, Dmytro Buraho Publishing House. Pp. 345–355. (inUkr.).
9. Snizhko, N.V. (2016). Ideographic group HUMAN in the Ukrainian language of the second half of the twentieth century (structural-functional and axiological aspects). *Comparative studies of Slavic languages and literatures: in memory of Leonid Bulakhovsky*. Taras Shevchenko Kyiv National University. No. 29. Pp. 120–129. (inUkr.).
10. Snizhko, N.V. (2020). Metalanguage of the dictionary of the Ukrainian creative personalities language: traditions and innovations // *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. Pp. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua/> (inUkr.).
11. Snizhko, N.V. (2021). Dictionary of the Ukrainian creative personalities language about humanism, spirituality, anthropology. *Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Philology Series*. No. 88. Pp. 60–66. (inUkr.).
12. Snizhko, N.V. (2017). Ukrainian language world of the XVIII – XXI centuries: problems of integrated lexicographic modeling. *System and structure of East Slavic languages: collection of scientific works*. Resp. ed. Kravtsova, Yu.V. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University Publishing House. No. 12. Pp. 73–84. (inUkr.).

Nataliia Snizhko

Ukrainian values and virtues in integrated lexicographic reproduction

The article is devoted to current problems of knowledge systematization about the value dominants of the Ukrainian worldview. An attempt has been made to clarify the dynamics of the system of Ukrainian values and virtues on the basis of old and new Ukrainian explanatory dictionaries. We analyze the systems of value dominants of the Pavlo P. Biletsky-Nosenko "Dictionary of the Ukrainian Language" (early nineteenth century), "Dictionary of the Ukrainian Language" in 11 volumes (1970–1980) and the latest "Dictionary of the Language of Ukrainian Creative Personalities", which is being prepared for publication by academic lexicographers. The focus is on the spiritual values and the “human” social value. The prospects of the new "Active Dictionary of the

Ukrainian Language", which will contain the maxims of modern domestic and foreign writers, are outlined.

The exceptional role of lexicographers in organizing knowledge about the value dominants of world perception is emphasized. A promising direction of integrated lexicographic elaboration of the language worlds of the leading Ukrainian writers is presented. The results of this direction will appear in the form of a new "Active Dictionary of the Ukrainian Language". It is recommended to focus the efforts of lexicographers on the development of the best examples of literary reproduction of Ukrainians' value dominants. Examples of artistic and figurative understanding of the concepts of goodness, love, justice, beauty, happiness in the Ukrainian and foreign writers' publications are given. The development of spiritual values of Ukrainians on the basis of Oles Honchar's works is emphasized.

Key words: *Pavlo Biletsky-Nosenko, Oles Honchar, values, spirituality, axiology, explanatory dictionary, active dictionary, dictionary of creative personality language.*

Оксана Тищенко

УДК 161.2.81'373.374

Мова як цінність і цінності в мові: що «на хліб не намастиш»?

Актуалізовано мову як цивілізаційну цінність, простежено, які цінності й чому стають найчільнішими для українців останнім часом. Наголошено на націєтворчій та державотворчій цінності мови та неприпустимості знецінення мовного питання, особливо у період посилення популістських тенденцій у державі, яка перебуває в стані війни. Розглянуто мовне вираження реакції громадян на спроби знівелювати духовні цінності на прикладі вислову «мову на хліб не намастиш», зокрема з'ясовано формальне та змістове мовне вираження цінностей у зіткненні двох світоглядних систем, здійснено спробу простежити причини і наслідки культивування тих чи тих пріоритетів.

Ключові слова: цінності, українська мова, фразеологізм, мовні інновації.

Сьогодні вкотре ламають списи навколо суспільно-політичного значення мови, навколо мовного закону. Останній приклад – намагання призупинити обов'язкове дублювання російськомовних фільмів державною мовою на час пандемії, яке, на щастя, не було зреалізовано. Тому вважаємо за потрібне актуалізувати проблему мови як цивілізаційної цінності, простежити, які цінності й чому стають найчільнішими для українців останнім часом, як це відбивається в мовній творчості. Для цього з'ясуємо формальне та змістове мовне вираження цінностей у зіткненні двох світоглядних систем, що дасть змогу побачити пошуки причин і наслідків культивування тих чи тих пріоритетів.

Для початку – кілька наочних фактів: *Карта південно-руських наріч* фіксує фактичне побутування української мови на 1871 рік, а *Карта поширення української мови* (1897), за результатами першого перепису у Всеросійській імперії, вказує на географію мовної самоідентифікації: зафіксовано, що українську мову (у документі – «мова малоросів, або малоросійська мова» як офіційна назва в імперії) вважали рідною на всій території сучасної України, ба більше – як-то кажуть, від Сяну до Дону, зокрема на Кубані та значній частині Воронезької губернії. *Карта національностей СРСР* (1941) очевидно засвідчує майже той самий стан, як і карта поширення української мови та людей, які вважають себе українськомовними, на кінець XIX ст., за винятком політичного перекроювання території. Національність – поняття відносно молоде, від XVII ст., періоду розквіту книгодрукування, одним із потужних об'єднавчих чинників нації стала

мова. За мовою (переважно) визначали національність, а національний склад населення відігравав важливу роль у визначенні географічних кордонів держав чи складників імперії. Отже, унаочнюємо ланцюжок: *мова* → *мовна самоідентифікація* → *національність*, і найвищий рівень → *нація й держава*. Тобто йдеться про незаперечну **націєтворчу та державотворчу цінність мови**.

Закономірно, що в найскладніший для України час 2014–2019 рр. було обрано три орієнтири, три опертя: *армія, мова, віра*. Згодом масову свідомість полонили популістські обіцянки *кінця епохи бідності*. Власне, уявити кілограм гречки для загалу завжди легше, ніж абстрактну волю чи гідність. Рефреном зазвучали заклики і смисли про перевагу матеріальних цінностей: *не має значення, як називається вулиця, якщо вона заасфальтована* – це відгук про декомунізацію та перейменування вулиць; *какая різниця, на каком языке* – у відповідь на прийняття мовного закону. Тому небайдужі громадяни **іронічно** сформулювали кредо нової політичної реальності: «*немає значення*» або *какая різниця*¹: *Неважливо, як названа вулиця, бо вона освітлена та заасфальтована. Освенцим (підпис до зображення концентраційного табору); Мову забороняли понад 130 разів, бо вона має значення; Чи має мова значення? Лінгвістично про те, яка різниця і какая різниця*. Іронічний мем *какая різниця* стали використовувати вже проти його апологетів: *якщо вам все одно, якою мовою розмовляти, то нумо українською; Кривий Ріг. Книжковий магазин. – Продавець! Ви мені далі Пушкіна на українском языке! – Да какая різниця...* Згодом з'явилася низка стійких формул-антитез: *мова має значення, армія має значення, держава має значення, мені не все одно, та не однаково мені...* (алюзія до творчості Т.Г. Шевченка) тощо.

«Нова епоха цінностей», звісно, була не такою вже й новою. Наприклад, 1989 року М.С. Горбачов відвідав шахтарські страйки на Донбасі, де якийсь трудар нібито дорікнув: *нам однаково, якою мовою називати ковбасу – аби вона була*. За 30 років ця сентенція втілилася по-новому, і так гучно, що спричинилася до потужного цунамі суспільної реакції: ведуча Наталія Мосейчук на одному з ток-шоу кинула: «**Мова не нагодує**». І хоч це було ніби як цитування репліки глядача, фраза приросла до ведучої (вже й до того одіозної) та зробила її надпопулярним об'єктом уїдливої народної творчості, зокрема й мовної. Пані стала героїнею демотиваторів та фотожаб: *Мосейчук на хліб не намажеш; мажете формулу Штайнмаєра; Мова не нагодує; Томос на хліб не намажеш, зате недоторканність надзвичайно поживна і відмінно намазується; А тепер, дорогенькі мої, всідаємося зручненько, мастимо на хліб формулу «Штайнмайера», і переглядаємо чергову серію «Свати» (СМ); «І хіба ця*

¹Тут і далі у висловах переважно зберігаємо оригінальну орфографію та пунктуацію; виправляємо тільки грубі помилки та огріхи, що не мають стилістичного навантаження.

зіркова телеведуча не має рації? Мова – не ковбаса. Не задовольниш з її допомогою гастрономічні потреби» (Radiosvoboda).

Отже, мовне вираження цієї реакції громадян ми й розглянемо – на прикладі найпоширенішого вислову **мову на хліб не намастиш**. В основі мовної гри лежить відомий фразеологізм *дякую (спасибі) на хліб не намастиш (намажеш)*. Він означає, що простого *спасибі* мало за якусь послугу – це не їжа, не гроші, не щось матеріальне, а отже, не має цінності (бо цінністю, мовляв, є лише те, що має вжиткову вагу). Побутують варіації та синоніми вислову: *дякую до кишені не покладеш, дякую не булькає, за спасибі авто не заправити* тощо. Цікаво, що такого чи схожого фразеологізму немає в українських словниках. Цей розмовний вислів виник та поширився тільки наприкінці ХХ ст., його зазначено в московському «Словнику розмовних висловів «Живе мовлення» (рос. «Живая речь») 1994 року (ЖР).

У побутуванні й трансформації цього фразеологізму увиразнюється природний конфлікт духовних та матеріальних цінностей. Після зміни влади 2019 року в Україні зіткнення двох ціннісних світів вияскравилося, як ніколи до того, зокрема в мові: цінності колишньої влади, а тепер прозахідної демократичної опозиції та її прихильників (реальна незалежність і її фундамент – армія, мова та віра, свобода та гідність як запорука процвітання й добробуту); цінності нової влади, які вона декларувала ще на передвиборчих перегонах – типові для популістів, бо звернені до простих людських бажань простого розв'язання проблем, насамперед економічних: міф *дайте нам*, віра в *низькі тарифи*, міф про *бариг* та *олігархів*, міф про *швидкий мир*, переконання, що *незалежність не нагодує, мову на хліб не намастиш* тощо (Костюк).

Саме ці формулювання споживацької ідеології і стали основою анти тези з боку пасіонарної спільноти – з її вуст залуналіті цінності, щодо яких українцям *не все одно, не «какая разніца»*, цінності, значення яких увиразнилося під загрозою їх утрати: ***«На хліб не намажеш. Всі говорять про те, що люди втомились від старих облич, що вони хочуть кардинальних змін. Насправді міщанам плювати і на старі, і на нові обличчя, їм не потрібні зміни і реформи, ці люди думають виключно матеріальними категоріями – головне щоб було що намазати на хліб. Ці люди відрізняються і тим, що майже не виходять з мозкової зони комфорту, їм лінь думати. Їм лінь думати, як би могло бути, аби ми зробили у 2014 році інший вибір, чи була б тоді Україна, чи мали б ми ті позитиви які, безперечно, маємо зараз. Адже більшість здобутків Порошенка на хліб не намажеш. Не намажеш на хліб безвіз (хоча ці самі міщани активно ним користуються), нову армію, томос, реформи, відродження національної мови та культури На хліб не намажеш і ріст економіки, адже ціни все одно ростуть, а в СРСР була ковбаса по 2.20»*** (Риба). Отже,

що ж є такого, що на хліб не намастиш, але без нього важко уявити сучасну цивілізовану людину? Що протиставляють ковбасі?

Спостереження за мовою засобів масової комунікації (мережі «Фейсбук», «Твіттер», «Живий журнал», періодичні видання тощо) дають підстави вважати, що найчастіше в іронічних висловах *на хліб не намастиш* на противагу матеріальним благам називаються *мова, томос, безвіз, армію, свободу, незалежність, ЄС, НАТО*. Це пріоритети й основні досягнення попередньої влади, найбільше критиковані з боку опонентів: *«Декомунізацію неоднозначно приймає суспільство, часто ставлення до позбавлення від назв міст та вулиць, присвячених кіровам та петровським, викликає дві полярні точки зору – від схвалення до активного заперечення. Мовляв: «нові назви на хліб не намажеш» (Войтович). Це не лише абстрактні – незалежність, свобода, віра, демократія, кохання, культура, наука, гідність, але й конкретні поняття та явища: документи, символи, номенклатура (томос, гімн, прапор, герб, нові назви); дії та результати (обмін, парад, урядові реформи, безвіз); персоналії (гетьман, міністри); міжнародні об'єднання (НАТО, ЄС). Хоч вони й не є джерелом миттєвого фінансово відчутного, осяжного в часі та просторі результату, як-от підвищення зарплат та зниження тарифів, вони уособлюють гуманістичні пріоритети.*

Розгляньмо **сфери** зосередження таких цінностей.

Духовна, пізнавальна сфера: *віра, томос, мова, культура, наука: **Культуру на хліб не намажеш!** – про виступ хору імені Г. Верьовки та «Кварталу 95» щодо їхньої пісні «Горіла хата», де висміювали пожежу маєтку В.О. Гонтаревої; *А нафіга Україні та **наука** – її ж на хліб не намажеш* (СМ).*

Морально-етична, чуттєва сфера: *свобода, совість, кохання, посмішка дитини, патріотизм: **Свободу на хліб не намажеш, кохання на хліб не намажеш, посмішку дитини на хліб не намажеш**».. Заради чого ви живете?* (СМ);

Сфера державного будівництва, де виокремлюємо підсфери: ознаки / чинники, атрибути державності: *незалежність, державні символи (гімн, прапор, герб), гетьман; оборона держави: армія (нова), джавеліни, обмін (полоненими), НАТО, парад: «Парад на хліб не намажеш. Але й Незалежність — теж» (Expres) – так реагувала спільнота, коли влада відмовилася проводити парад військової техніки на День Незалежності, мотивуючи це економією коштів; цивілізаційний вибір: демократія, урядові реформи, декомунізація. Зрозуміло, що це не жорсткий поділ, оскільки ті самі цінності можуть взаємно підсилювати одна одну, перехреснюючись у різних сферах.*

Формальне мовне вираження аналізованих конструкцій варіюється за жанрами, національною належністю мови, за формальними

трансформаціями фразеологізму, обігруванням семантичного поля «їжа», зверненням до прецедентних феноменів, залученням вербальних та невербальних вкраплень.

За жанрами. Таку форму мовного обігрування теми цінностей бачимо: у статтях та їхніх назвах: *Ті, хто не намащував мову на хліб* (НГ); *Реалії: чому ВВП на хліб не намажеш?* (ВН); *«На хліб не намажеш»: навіщо Україні перейменування міст та вулиць* (ВК); у промовах політиків, в аналітичних оглядах, виступах на телебаченні: «Президент України Петро Порошенко відповів опонентам мовного закону. “..Вони кажуть: мову та свободу на хліб не намажеш! .. але без свободи і без мови хліба не буде”, – зазначив президент» (SN), *«Багато хто говорить, що нам потрібні соціальні закони, так як НАТО, ЄС, томос і армію на хліб не намажеш. А я скажу важливіше – намажеш! .. Українці зможуть розраховувати на гідну зарплату і пенсію лише тоді, коли в Україні почнуть діяти стандарти НАТО і Європейського союзу.. Росія не стала б виявляти свою агресію, якщо б Україна була членом НАТО – заявила Федина. На її думку, українці зможуть розраховувати на гідну зарплату і пенсію лише тоді, коли в Україні почнуть діяти стандарти НАТО і Європейського союзу»* (Inforesist).

Найактивніше ці формулювання трапляються в дописах, коментарях, темах на форумах, у соцмережах, чатах: *Ну що, готові намазувати «це» на хліб???* – емоційна реакція на готовність влади вести прямі переговори з ватажками тимчасово окупованих частин України; *Стоп популіз: нема чого хліб ще чимось мазати: піст зараз, то й їжте сухий крайчик.* Обігрували це у флешмобах, як-от: *Нагодуймосейчук* (СМ).

Народна творчість вплітає цей вислів (або алюзії на нього) у сатиричні, гумористичні віршовані рядки (часом не вельми високої якості): *Бентега Наталку ятрить, // Журба непозбувна турбує. // Три дні в животі бурчить, // Бо мова її не годує; Щоб на хліб було, що намазати, // спробуй по сайтам роботи полазити, // звик, що всі винні йому, як завжди, // ти зад свій з дивану хоч підійми; И не барыга, и не Ярош, // Но молод-зелен, нов и леп. // Вот погодите, снимет с клавиш – // И даст намазать вам на хлеб* (СМ).

За національною належністю мови, звісно, переважає українська, однак трапляються й дописи російською, як-от на патріотичному ресурсі «Лінія оборони»: *Когда хотел намазать. Хочу привести в пример свежую историю из Венесуэлы. Там тоже проголосовали за тупых бестолочей и бездарей, в надежде что-то намазать себе на хлеб. В итоге, мазать там так и нечем, но уже и нечего, ибо с хлебом, и вообще – с едой, там стало совсем туго. .. И вот тогда наступает именно то, за что голосовали все эти «намазывальщики»; «Вот ты, да – ты, русскоязычный, украиноязычный или англоязычный, живущий за тысячи километров, но пако-*

вавший сюда посылки с прицелами, кровеостанавливающими средствами, жгутам, касками и бронежилетами, почему ты себя считаешь украинцем? Просто сам себе ответь на этот вопрос. Почему ты не опустил руки после проигрыша на выборах? Почему ты не стал стыдиться представляться украинцем за рубежом даже после того, как вот это позорище, которое прикидывается властью, облило себя помоями и вроде бы, эти помои должны попасть и на тебя, но не попали. Почему? Почему ты отстаиваешь вроде бы **абстрактные принципы, которые на хлеб не намажешь?**(ЛО); є й коментарі у соцмережах: **Безвиз на хлеб супер НАМАЖЕШЬ!** Сварицом 3.000. евро, айтишникам 5–8.000 евро. **Правда, работать надо**(СМ).

Варіювання фразеологізму на лексичномурівні є продуктивним засобом мовної творчості загалом і в нашому разі зокрема. Суть цього явища полягає: в заміні компонента фразеологізму на синонімічний або семантично доцільний відповідно до інтенції мовця, його прагматичної мети: *на хліб не намажеш: мову, медицину, свободу та ін.* Уже такі, новостворені одиниці, є об'єктом додавання / опускання компонентів, як-от вклинювання: *армію **нову** на хліб не намажеш*; еліпсис: *на пів вареника не намажеш* (додаток опущено).

Часом у вислові залишається тільки алюзія на вихідну фразеологічну одиницю та на весь шар новотворів: *Ну що, **готові намазувати «це» на хліб?***; *Нема чого **хліб ще чимось мастити**: піст зараз*; *українська продукція дуже добре **намазується на хліб***; *Когда хотел **намазать***(про вибори популістської влади у Венесуелі). *«Нашим брендом можуть стати якісні стільці чи **інша українська продукція. Це дуже добре намазується на хліб***»(Карпа); *«Директорію на хліб не намажеш! І гетьмана не намажеш. То й не стало їх. А згодом не стало й на що **мазать***»(СМ). Вислів *Хто працює, той **намаже***, з одного боку, є алюзією на вихідну ФО, з іншого – є контамінацією з трансформованим висловом *хто не працює, той не їсть*. Цікавим є приклад субстантивації ФО: ***кожен, кому на хліб не намажеш!*** – поряд із *той, хто втомився від війни, той, хто поза політикою тощо: Це має побачити **кожен, хто втомився*** [від війни], *хто волає про зубАжіння* (алюзія на Ю.В. Тимошенко) *і **кому на хліб не намажеш!*** (СМ, відео).

Вектор цінностей, згаданих у таких висловах, різний: переважно це пріоритети демократичної опозиції (*мова / томос / армія / свобода слова / гетьман / історична справедливість / обмін*), згодом почали з'являтися маркери, здобутки чинної влади (*Мосійчук / відосики / локдаун / «Квартал» / «Свати» / формула Штайнмаєра / недоторканність*).

У першому разі виникає ефект іронії: ***Томос не булькає, армію на хліб не мажеш; Чому донеччинам не потрібна свобода слова? Не намажеш на хліб?***; ***Можливо, не намажеш, але історична справедливість***

– це для майбутнього, для нас і наших дітей! (СМ). У другому – це вже уїдлиний сарказм, бо ані від локдауну, ані від численних відеозвернень до народу (*відосіків*), ані від прийнятого закону про *недоторканність* депутатів так і немає миттєвого покращення життя та кінця епохи бідності: *Масимо формулу Штайнмаєра і переглядаємо чергову серію «Сватів» (фільм виробництва студії «95 Квартал»); Поки найвеличніший записує відосікі, фонд Порошенка починає забезпечувати лікарні необхідним; Відосікі на хліб не намажеш; Томос/безвіз/мову/ЄС на хліб не намажеш. Нічого, «Квартал» навчитися намазувати. Якщо буде на що; Недоторканність чудово намазується (СМ).*

Природно, що мовці усіляко обігрують **семантичне поле «їжа»**, згадуючи процес споживання: *невже люди живуть ради того, щоб тількиїсти; намазуйте і їжте, доки вас не скрутить від блювоти; нехай би невдавилась; способи та результати насичення(або пересичення): як і чим вас нагодувати? намазуйте і їжте, доки вас не скрутить від блювоти; ненажерливі ви наші! ..ЯК і ЧИМ нагодувати; хлопців на передовій запитайте, що їх годує; Намазуйте, намазуйте!!!! Ні? Ну то шматками кладіть, шматками!!!! #ЇЖ_ТЕ; харчі: Чи краще холоуєм ходити з куснем хліба з маслом?; Злиденне життя веде наша телеведуча, жаль людину. Будинку в Парижі не має, власного острова видно купити ще не може, приходитьсся дуже економити на їжі; Та давайте скинемося и купим зубожилой картошки, гречки, лука, у кого нет лишних гривен, банка сала пойдет (СМ).*

Активно мовці звертаються до **прецедентних феноменів**: до біблійного не хлібом єдиним: *«Не хлібом єдиним живе людина...» біблейська мудрість; Казав Христос сатані, коли тому була можливість спокушати Христа – «...не хлібом одним буде жити людина...»; А Біблія каже – «Не хлібом єдиним живе людина». Але ж то про людину!; латинського хліба й видовищ: Пропоную на адресу 1+1 надсилати посилокки з хлібом. І підписувати (для Мосійчук). Вона з того стада, що хоче хліба і видовищ. Хліб можна надіслати, а «видовища» канал їй організує (скоро до радіоактивного пепела скотяться); *Edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus* – ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти (СМ).*

Із класиків найчастіше наводять цитату з Т.Г. Шевченка: *За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то оддасте*; звертаються до творчості Л.В. Костенко: *А Ліна Костенко каже «Мова – це хліб..» Мосейчук – розчарування (((; поодинокими є згадування філософів: Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (Й.Г. Гердер) (СМ).*

Вислів *на хліб не намажеш* уже став мемом і він тісно сплітається з іншими мемами: про *пів вареника*, (який, за словами тієї самої ведучої, нібито вже доїдали українці від зубожіння за попередньої влади): *На пів ва-*

реника не намажеш; Учора бачили Мосейчук із пів вареником у руках; її ж борщовий набір, який раніше дорожчав чи не щодня: Чому Мосейчук не розкажує [тепер] про борщовий набір? Показовою є згадка героя радянської пропаганди й іронічне приписування йому цитати Батька на хліб не намажеш (Павлік Морозов).

Як будь-який мем, вислів *на хліб не намастиш* обростає **вкрапленнями**: невербальними: це малюнки, фото, колажі (фотожаби, демотиватори), емотикони, гештеги – для зручного тематичного пошуку в соцмережі: *#нагодуймоїсйчук, #ІЖ_ТЕ; Вже ні! Вчора мазали на хліб, аж гай шумів))) Перемкнула, бо дивитись довше 5 хв. на цих персон – неможливо; Але мені подобається, чого гріха таїти, як вони починають жерти себе самі))) Так тримати!;* вербальними: це графони (свідомі помилки, перекручення відосікі, вєщал; В полівікні: дубінській, романенко, йулья) (СМ), іншомовні елементи тощо.

Увиразнилося **мовне протистояння двох ціннісних світів** – нематеріальних та матеріальних пріоритетів. У дискусії бачимо характеристики опонента, розвиток теми цінностей, і роздуми над причинами та наслідками культивування суто споживацької ідеології: *Мирне небо не нагодує. Відчуття власної гідності не нагодує... Невже всі життєві цінності зводяться до єдиного – напхати тельбуха?; Щоб на хліб було що намазати, // спробуй по сайтам роботи полазити, // звук, що всі винні йому, як завжди, // ти зад свій з дивану хоч підійми; Хлопців на передовій запитайте, що їх годує..., воюють вони і за мову в тому числі... Зубожілі, не гнівить Бога!!!; Черевом мислять, а в голові ніц нема; Невже люди живуть ради того, щоб тільки їсти? Дуже сумно про це навіть думати...і взагалі хотілося, щоб кожна людина замислилася над своїм існуванням; Нехай би не вдавилась та мосійчук тим, що тепер з рук продюсерів каналу отримує; Де збирають гуманітарку для мусійчук?;Пропоную зібрати гуманітарку із залишків від Паски і передати голодній мусійчук; Человек без родины, языка, национальности с одним кендюхом вместо мозгов; «Томос/безвіз/мову/ЄС на хліб не намажеш. Нічого, «Квартал» навчитесь намазувати. Якщо буде на що» (СМ).*

Опоненти спілкуються з **різним ступенем емоційного градуса**, від нейтрального конструктивного до вкрай негативного, що можна зрозуміти з огляду на зовнішню агресію з боку Росії та на дії п'ятої колонії, спрямовані на знищення державності: *«Тим, хто постить Мову на хліб не намажеш. Томос на хліб не намажеш, хочу сказати: «Ненажерливі ви наші! Свободу на хліб не намажеш, кохання на хліб не намажеш, посмішку дитини на хліб не намажеш».. Заради чого ви живете? ЯК і ЧИМ нагодувати цих паскуд...? Запускаємо #нагодуймоїсйчук» (RV); не-вже всі життєві цінності зводяться до єдиного – напхати тельбуха?;*

звук, що всі винні йому, як завжди; зубОжлі, не гнівить Бога!!!; жрать, ржать... сидеть, место!! черевом мислять, а в голові ніц нема; Ті, що голосували за зелене, намазуйте і їжте, доки вас не скрутить від блювоти (СМ).

Поглибилися роздуми про **критерії**, що визначають і формують наші життєві орієнтири та очікування, що важливе? чому? як у цьому розібратися? *Без гімну, прапора та герба ти Ніхто, а назва твоєї країни Ніяк. Так, всі ці державні символи «на хліб не намажеш». І, дійсно, вони не потрібні, якщо твоя країна – колонія.* Мовці **шукають відповіді на питання**, чому популізм і спекулювання на темі добробуту такі дієві, а також **прогнозують наслідки** того чи того світоглядного устрою: *Країна велика, земля багата, люди працьовиті. Чому ж так бідно живемо?; На мою думку, треба прийняти закон, якщо не знаєш мови, то не отримаєш роботу; І гетьмана не намажеш* [про П.І. Скоропадського]. *То й не стало їх. А згодом не стало й на що мазать. Як воно так получилось – а х... його зна. Нічого ж не передвіщало; А що, путин вас накормить?; Мова не нагодує, але відсутність мови призведе до голодомору. Мова захистить від русского міра, чисток і голодоморів* (СМ). Наголошують на тому, як важливо усвідомити роль нематеріальних цінностей: *Рабам, яким неважлива власна армія, мова, віра та незалежність, немає сенсу «давати» високі зарплати чи пенсії. Рабам досить баланди та нагайки* (Костюк). Справді, те, що *мажеться на хліб* – то цінності «близької дії», тут і зараз. А **свобода, гідність, мова** – є цінностями «далекої дії», вони не знижують миттєво тарифи та не підвищують зарплатню за помахом чарівного паличка, але закладають тривкий і надійний фундамент незалежності й процвітання держави та народу. І ми переконалися, як небайдуже й затято народ готовий боронити свої цінності, боронити **мову в мові**.

Джерела

ВК Вечірній Київ. <https://vechirniy.kyiv.ua> (16.12.21).

ВН Волинь-нова. <https://www.volyn.com.ua> (16.12.21).

Войтович Войтович Т. «На хліб не намажеш»: навіщо Україні перейменування міст та вулиць – пояснює історик. Вечірній Київ. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/na-khlib-ne-namazhesh-navishcho-ukraini-pereymenuvannya-mist-ta-vulyts-poyasnyuye-istoryk> (20.12.18).

ЖР Живая речь. Словарь разговорных выражений. — М.: ПАИМС. В.П.Белянин, И.А. Бутенко. 1994.

Карпа Карпа І. Нашим брендом можуть стати якісні стільці чи інша українська продукція. [opinionua.com](https://rozmova.wordpress.com/irena-karpa-15) Особистість. <https://rozmova.wordpress.com/irena-karpa-15> (30.08.19).

Костюк Костюк О. Міфи, які роблять нас бідними. Тверезо. <https://tverezo.info/post/98725> (24.06.19).

ЛО Лінія оборони. <https://defence-line.org> (16.10.2021).

НГ Нова Газета. <https://novayagazeta.ru> (16.12.21).

Риба Риба В. На хліб не намажеш. site.ua. <https://site.ua/voryol/19492-na-hlib-ne-namajesh/> (16.12.21).

СМ Соціальні мережі «Фейсбук», «Твіттер», «Живий журнал»; коментарі на форумах ЗМІ тощо (16.12.21).

Expres Думка. Expres.online. <https://expres.online> (16.12.21).

Inforesist НАТО і ЄС на хліб не намажеш? Намажеш!: у Порошенка зробили гучну заяву <https://inforesist.org/ua/nato-i-yes-na-hlib-ne-namazhesh-namazhesh-u-poroshenka-zrobyly-guchnu-zayavu/> (14.06.19).

Radiosvoboda Мова і ковбаса. Ведуча телеканалу «1+1» Наталія Мосейчук повторила подвиг шахтаря Донбасу. [radiosvoboda.org https://www.radiosvoboda.org/a/29913212.html](https://www.radiosvoboda.org/a/29913212.html) (01.05.19).

RV Ridna_Vilna https://twitter.com/ua_ridna_vilna/status/1122907559898374144 (30.08.20).

SN Мову та свободу на хліб не намажеш. Syla news. <https://syla.news/2019/04/30/movu-ta-svobodu-na-hlib-ne-namazhesh-poroshenko-vidpoviv-avtoram-tverdzhennya> (30.04.19).

Legend

БК Evening Kyiv. <https://vechirniy.kyiv.ua> (16.12.21) (in Ukr.).

ВН Volyn-Nova. <https://www.volyn.com.ua> (16.12.21) (in Ukr.).

Войтович Voitovych T. «You can't spread it on bread»: why should Ukraine rename cities and streets – the historian explains. Evening Kyiv. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/na-khlib-ne-namazhesh-navishcho-ukraini-pereymenuvannya-mist-ta-vulyts-poyasnyuye-istoryk> (20.12.18) (in Ukr.).

ЖР Live speech. Dictionary of colloquial expressions. (1994). Moscow (in Rus).

Карпа Карпа І. Our brand can be quality chairs or other Ukrainian products. opinionua.com. Особистість. <https://rozmova.wordpress.com/irena-karpa-15> (30.08.19) (in Ukr.).

Костюк Kostyuk O. Myths that make us poor. tverezo. <https://tverezo.info/post/98725> (24.06.19) (in Ukr.).

ЛО Лінія оборони. <https://defence-line.org> (16.10.2021) (in Rus.).

НГ Nova Gazeta. <https://novayagazeta.ru> (16.12.21) (in Ukr.).

Риба Ryba V. «You can't spread it on bread». site.ua. <https://site.ua/voryol/19492-na-hlib-ne-namajesh/> (16.12.21) (in Ukr.).

CM Social Networks «Facebook», «Twitter», «Live Journal»; comments on media forums, etc. (16.12.21) (in Ukr/Rus).

Expres Opinion. Expres.online. <https://expres.online> (16.12.21) (in Ukr.).

Inforesist NATO and the EU do not spread on bread? Smear !: Poroshenko made a loud statement. <https://inforesist.org/ua/nato-i-yes-na-hlib-ne-namazhesh-namazhesh-u-poroshenka-zrobyly-guchnu-zayavu/> (14.06.19) (in Ukr.).

Radiosvoboda Language and sausage. The host of the 1+1 TV channel Natalia Moseichuk repeated the feat of the Donbass miner. [radiosvoboda.org https://www.radiosvoboda.org/a/29913212.html](https://www.radiosvoboda.org/a/29913212.html) (01.05.19) (in Ukr.).

RV Ridna_Vilna https://twitter.com/ua_ridna_vilna/status/1122907559898374144 (30.08.20) (in Ukr.).

SN You will not spread language and freedom on bread. Sylva news. <https://sylva.news/2019/04/30/movu-ta-svobodu-na-hlib-ne-namazhesh-poroshenko-vidpoviv-avtoram-tverdzhennya> (30.04.19) (in Ukr.).

Oksana Tyshchenko

Language as a value and values in language: what «can't be put on the bread»?

Language has been actualized as a civilizational value, it has been traced which values and why they have become the most important for Ukrainians lately. Emphasis is placed on the nation-building and state-building value of language and the inadmissibility of devaluing the language issue, especially during the period of development of populist tendencies in a state at war. The linguistic expression of the reaction of citizens to attempts to destroy spiritual values on the example of the expression *мовунахлібненамастиш*, in particular, the formal and semantic linguistic expression of values in the collision of two worldviews, It was found that most often in ironic terms *нахлібненамастиш...* in contrast to material goods are called such concepts as *мова, томос, безвіз, армія, свобода, незалежність, ЄС, НАТО* without which it is difficult to imagine a modern civilized man. Formal linguistic expression of constructions by genres, by nationality of language, by formal transformations of phraseology is analyzed, which, for example, turns out to be a replacement of a phraseology component with a synonymous or semantically appropriate one: *нахлібненамажеш: мову, медицину, любов, усмішкудитини* etc. The semantic field of «food», reference to precedent phenomena (for example, to the biblical *нехлібомєдиним* or Shevchenko's *защматгнїлоїковбаси...*) is traced. It was noted that the linguistic confrontation between the two worlds of values – intangible and tangible priorities, deepened the speakers' reflections on the causes and consequences of

cultivating consumer ideology: *те, що мається на хліб* and *свобода, гідність, мова* which lay the foundations of the state and the people and which are unacceptable to ignore or despise.

Key words: *values, Ukrainian language, phraseology, language innovations.*

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

УДК 811.161.2:81'27

Інтенційна потужність українських прокльонів

У статті проаналізовано прокльони, засвідчені в українських оригінальних і перекладних художніх текстах. Показано внутрішню форму, структуру та особливості сполучуваності цих зворотів. Без урахування інтенційної потужності прокльонів не можна створити повної картини суспільних цінностей, відбитих у мові, адже згадані одиниці в сконденсованій формі через магічну функцію показують своєрідне відбиття в мові зворотного боку аксіологічної шкали української лінгвокультури.

Ключові слова: прокльони, фразеологія, словник, словникова стаття, українська мова.

Опис мовних механізмів вияву аксіологічних моделей нації потребує міждисциплінарного підходу, адже розуміння цінностей та уявлень про цінності народу – багатомірна тема, розкрити яку без залучення методів, інструментарію та здобутків філософії, психології, історії, соціології, культурології, етики, літературознавства буде просто неможливо. Водночас не можна твердити, що власне лінгвістичний підхід до аналізу цінностей та уявлень про цінності в мові другорядний у такому ракурсі, радше навпаки, він опиняється на передньому краї сучасної аксіології, адже саме мовний рівень дає змогу оприятити в реальному світі дані імпліцитної аксіологічної шкали. Як зауважив В. В'єнцко, ще в XIX ст. дослідник Ф. Боас – засновник антропологічної школи у США – підкреслював, що через вивчення мови можна ліпше зрозуміти суспільство [1: 123]. З цією позицією корелюють слова О. С. Мельничука, який зазначав, що «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта – людського суспільства» [6: 25]. На думку дослідника, «семантична система, <...> реальна система мови тісно пов'язана з системою суспільної свідомості і з загальною системою об'єктивної дійсності» [6: 27]. Іншими словами, тією чи іншою мірою мовні одиниці, використовувані для вираження цінностей та уявлень про цінності, – це характеристика суспільної свідомості.

Останнім часом увага до цієї проблематики постійно зростає, оскільки саме цінності та уявлення про цінності рухають людське суспільство.

Європейська лінгвістика дедалі частіше використовує поняття *етноаксіологія*, *етнофразеологія*, *етнопрагматика*, *етносемантика*, які крізь різні призми висвітлюють реалізацію уявлення про етнічні цінності в мовних одиницях. На думку Б. Пітерса, названі поняття варто розглядати як галузі етнолінгвістики [9]. У психології розрізняють *уявлення про цінності* та власне *цінності*. Д. О. Леонтьєв підкреслює, що названі поняття часто змішують, а варто розрізняти «власне цінності та рефлексивні ціннісні уявлення, наявні у свідомості» [5: 13]. При цьому ціннісні уявлення не цілком відповідають реально значущим цінностям. Дослідник обґрунтовує три форми існування цінностей, що переходять одна в одну: 1) суспільні ідеали вироблені суспільною свідомістю та наявні в ній узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах суспільного життя; 2) предмет утілення цих ідеалів у діяльності або творах конкретних людей; 3) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), що спонукають її (особистість) до предметного втілення у своїй діяльності суспільних ціннісних ідеалів. «Спрощено ці переходи можна уявити так: особистість засвоює суспільні ідеали, що в ролі «моделей належного» спонукають її до активності, у процесі якої відбувається їхнє предметне втілення; предметно ж утілені цінності, своєю чергою, стають основою для формування суспільних ідеалів і т. д., і т. ін. по безкінечній спіралі» [5: 13]. Якщо прийняти постулат, що «особистісні цінності формуються в процесі соціогенезу, досить складно взаємодіючи з потребами» [5: 13], то етнічні цінності дістаються в певний момент у готовій формі, адже вбирають у себе й загальнолюдські, і колективні компоненти, які знаходять вираження в етномовній специфіці. Науковці звертають увагу, що існує проблема «розходження між задекларованими та реальними цінностями» [5: 13]. Можна припустити, що одним із виявів цього процесу стали мовні одиниці, які описують явище, стан або процес з протилежних аксіологічних позицій. Дослідники давно зауважили, що, скажімо, серед паремій можна знайти чимало одиниць, які постулюють протилежні за спрямованістю ціннісні орієнтири, якот: *батькові заслуги на сина не переходять / який батько – такий син; послухай жінку – зроби навпаки / дурна баба, дурне радить, та хто не слуха, тому вадить; один в полі не воїн / і один в полі воїн* тощо.

У психологічній науці запропоновано спеціальні способи виявлення ціннісних орієнтацій та ранжування цінностей (найвідоміша методика північноамериканського дослідника М. Рокича). Проте, наскільки ми можемо судити з наявного мовного матеріалу, запропонувати якусь ієрархію цінностей, спираючись на відповідний фраземний і пареміологічний матеріал, навряд чи реально, оскільки за визначенням не можна встановити ієрархії між відповідними одиницями фраземного або паремійного рівнів, а міжривневу й поготів. С. М. Толста зауважує, що «з логіко-філософського погляду сутність і специфіка категорії оцінки в низці інших ознак предметів (і

явищ) дійсності полягають у тому, що це ознака, яка не належить предметові за природою, як колір, форма або розмір, її цілком додає людина, ця ознака відображає ставлення людини до світу. Якщо інші ознаки (їх називають дескриптивними або дескрипціями) становлять об'єктивні характеристики предмета, то оцінка не стосується природи предмета й виражає вердикт щодо предмета, ухвалений від людини, тобто є відносною, суб'єктивною характеристикою» [8: 11]¹.

Не всі особистісні цінності артикульовані, але, наважимося припустити, усі етнічні цінності знаходять свій вияв у мовному оформленні, оскільки колективні цінності апріорі не можуть існувати без лексичного, фразеологічного та паремійного вираження. При цьому мова не лише оприявнює цінності індивіда / етносу, а й може бути перешкодою для їхнього вираження через існування психологічних і лінгвальних обмежувачів (мовних одиниць для табування певних явищ, процесів, станів і дій; конкуренції між мовними одиницями для номінації і т. ін.) [5: 13 – 14]. Система цінностей, ясна річ, динамічна, детермінована суспільним розвитком, проте треба мати на увазі, що ця динаміка неоднаково впливає на різні мовні підсистеми. Скажімо, якщо в лексичній підсистемі закріпилося нове уявлення про цінності, то у фраземіці міцніше законсервовано попередній набір системи цінностей і способів її декларації, оскільки фраземи дістаються мовцям у готовій формі та відтворюються за традицією в процесі комунікації. У межах психології дослідники мають змогу досліджувати ціннісні орієнтації та ціннісні стереотипи різних соціальних груп, а в лінгвістиці доводиться аналізувати матеріал нестратифікований, адже визначити, якій страті належить «первородство» мовної одиниці, що виражає ціннісну орієнтацію (ціннісний стереотип), просто нереально, незважаючи на те, що всі ці звороти можуть походити з одного функціонального стилю, наприклад, розмовно-побутового.

На нашу думку, велику перспективу має вивчення аксіологічної складової в статих мовних одиницях (фраземах і пареміях), особливо в тих, чия семантика передає «антицінності», виражає бажання реалізації дій, процесів і станів, протилежних до бажаних цінностей. Саме відштовхуючись від протилежного найповніше можна реконструювати бажане, оскільки позначення того, чого найбільше уникають, бояться, зазвичай і найліпше зберігається в мовній номінації. Ідеться про *прокльони*, які в мовознавчій традиції ще називають *формулами прокльонів*. *Проклін* (рідше – *прокльон*) походить від псл. *klęnti* ‘клясти, проклинати’, що споріднене з псл. *kloniti*, укр. *клонити*, лат. *inclino mē* ‘нахиляюся’, гр. *κλινωμαι* ‘схиляюся’ [ЕСУМ II: 470]. Внутрішня форма лексеми *проклін* для сучасних носіїв мови затемнена, без етимологічного аналізу її важко пов'язати з лексико-семантичним полем дієслова *схиляти*, *нахиляти*, проте дослідники ціл-

¹Тут і далі переклад іншомовних джерел належить авторові статті.

ком виправдано можуть запропонувати таку конструкцію для відображення сутності поняття. Отже, проклін – це мовна формула, у якій продуцент кодує своє бажання змінити реальність через негацію цінностей для іншого об'єкта (суб'єкта). Цим продуцент *нахиляє, схиляє, підганяє* чужу аксіологічну шкалу під бажану для себе дійсність, маркує ціннісну систему Іншого своїм запереченням. За визначенням словника «Слов'янські старожитності», *прокльон* – це «словесна формула, що містить побажання бід і нещастя на адресу конкретної особи (групи осіб, народу, тварин, природних об'єктів і стихій, на адресу міфологічних персонажів і т. ін.); вербальний ритуал, що має за мету магічною силою заподіяти шкоду кривдникові, недругу, наславши на нього злий фатум; демонстративний акт розриву родинних або соціальних зв'язків з людиною – порушником законів і звичаїв» [СД: 286]. Л. М. Виноградова й І. О. Седокова зауважують, що «за своєю оптативною семантикою, магічною функцією та особливостями текстової структури прокльони близькі до доброзичливих побажань. Розрізнення цих жанрів визначає опозиція добро / зло, яка знаходить відображення в лексиці, тематиці, в особливостях комунікативного акту й моральної оцінки цих текстів» [СД: 286 – 287]. Згідно з давніми віруваннями, здійснення недобрих побажань залежало від магічних сил (міфологічних істот).

Статус прокльонів як мовних одиниць в українській лінгвістиці відрізняється ще не окреслений, оскільки й досі тривають (коли кволі, а коли й гарячі) дискусії щодо обсягу фразеології. Л. Г. Скрипник, виокремлюючи *формули прокльонів* як тип «народно-розмовних кліше», гадала, що їх умовно можна зарахувати до примовок [7: 39]. Сучасне академічне мовознавство розглядає примовки як пареміологічні одиниці, тобто прокльони, виходячи з цієї позиції, не належать до фразеологічного рівня мови. В енциклопедії «Українська мова» (2007) не подано окремої статті «Прокльон», натомість у вокабулі «Примовка» зазначено, що серед примовок виділяють «формули прокльонів: «А три дні би вас дома не було!»; «А попав би вас Бог пирогами!» [3: 550]. Як бачимо, загалом такий підхід до прокльонів підтримує позицію Л. Г. Скрипник у тій частині, що не стосується розгляду прокльонів як різновиду фразеологізмів. Проте в енциклопедичній дефініції примовки визначено, що це «здебільшого жартівливий народний вислів усталеної форми; іноді коротка розповідь у вигляді поширеного прислів'я, часто з римами й алітераціями» [3: 550], а більшість прокльонів, якщо спиратися на аналіз наших дібраних матеріалів, не позначені жартівливим забарвленням і не містять рим і алітерацій. Проклін неначе перебуває в перехідній зоні між фраземікою та пареміологією, набуваючи фразеологічного значення в паремійній формі.

Незважаючи на це, прокльони стали об'єктом фразеографічного опису, хоч для цього, коли виходити з панівної від 1980-х рр. фразеологічної теорії відмови від широкого розуміння фразеології, не було підстав. У пе-

редмові до «Фразеологічного словника української мови» (1993) (далі – ФСУМ) укладачі, окреслюючи тип залучених до фразеографічного опису одиниць, подають визначення фразеологізму. Його розуміють як «мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичні категорії і має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення» [ФСУМ: 4]. Далі зазначено, що до реєстру Словника не внесено сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вислови, усталені порівняння, складені терміни, нефразеологізовані тавтологічні словосполучення (з **бо́ку на бі́к, з місця на місце, го́ре гіркéє, смі́шки смі́шками**), перифрастичні словосполучення (**іті́ на рі́зик, виявля́ти турбо́ту, ро-бі́ти по́мілку**), «а також словосполучення на зразок **во́вчий апеті́т, єгі́петська робо́та, олімπί́йський спо́кій**, у яких слова зберігають усі свої ознаки, а одне із них реалізує своє значення лише в такому поєднанні» [ФСУМ: 4]. Як бачимо, засади Словника начебто й не передбачають залучення прокльонів до реєстру, а втім у цьому кодексі виявлено досить багато прокльонів за своєю сутністю, що формою суперечать енциклопедичному визначенню примовки. Наприклад: I. **бий/ побій (побі́ла б) тебе́ (його́, її́, їх і т. ін.) лиха́ [та нещаслі́ва] годі́на (моро́ка, грі́м, хрест і т. ін.), лайл.** 1. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь; 2. Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, здивування з приводу чогось; [ФСУМ: 176]; II. **хай лиха́ годі́на на кого.** Уживається як лайка з побажанням нещастя кому-небудь [ФСУМ: 178]; III. **хай (неха́й, бода́й) поб'е́ лиха́ [та нещаслі́ва] (на́гла) годі́на кого, що, лайл.** Уживається для вираження незадоволення ким-небудь (або з приводу чого-небудь) та недоброго побажання кому-небудь. Синонім: **грі́м би уда́рив** [ФСУМ: 178]; IV. **хай (неха́й) би грець забра́в (узя́в) кого, що, лайл.** Синонім: **чорт би побра́в** [ФСУМ: 197]; V. **хай (неха́й) [би] йому́ (їй, їм і т. ін.) грець, лайл.** Синонім: **хай йому́ цур; хай йому́ чорт; хай йому́ абі́що** [ФСУМ: 197].

У наведених прикладах можна помітити всю непослідовність фразеографічного опису розгляданих одиниць. Скажімо, зворот **хай лиха́ годі́на на кого** не має стилістичної ремарки *лайл.*, а вокабулу **хай (неха́й, бода́й) поб'е́ лиха́ [та нещаслі́ва] (на́гла) годі́на кого, що** супроводить кваліфікація *лайл.* Крім того, важко зрозуміти, чому в тлумаченні одиниці **хай лиха́ годі́на на кого** використано формулу «Уживається як лайка <...>», а зворот **хай (неха́й, бода́й) поб'е́ лиха́ [та нещаслі́ва] (на́гла) годі́на кого, що** має тлумачення, що починається з формулювання «Уживається для вираження незадоволення <...>».

В академічному «Словнику фразеологізмів української мови» (2003) (далі – СФУМ) підходи до опису прокльонів назагал не змінилися. Проте з

проаналізованих одиниць ФСУМу у СФУМі немає звороту **хай (нехай, бодай) поб'є лиха [та нещаслива] (нагла) година кого**, що натомість там подано **бий / побій (побила б) тебе (його, її, їх і т. ін.) лиха [та нещаслива] година (морюка, грім, хрест і т. ін.)**.

В одиниці **хай лиха година на кого** у СФУМі додано ремарку *лайл.* зі збереженням тлумаченням ФСУМу. У своєму реєстрі СФУМ містить досить багато прокльонів, що описані за методикою, виробленою у ФСУМі. Щоправда, з гаданих християнсько вмотивованих ідеологічних міркувань у цьому кодексі укладачі не подали багатьох одиниць з компонентами *чорт, біс* і т. ін., а це викривлює уявлення про арсенал прокльонів як окремих мовних одиниць. У «Великому фразеологічному словнику російської мови. Значення. Уживання. Культурологічний коментар» за редакцією В. М. Телія (2006) російські прокльони фразеографовано досить скупо, проте укладачі обрали дуже виважений підхід до формули тлумачення розгляданих одиниць. Скажімо, одиниця *чтоб тебе <вам, ему, ей, им> сквозь землю провалиться!* витлумачена так: «*Имеется в виду проклятие в адрес собеседника или другого лица, явное негодование по поводу его поступка*» [БФСРЯ: 639]. Як бачимо, у словнику за редакцією В. Н. Телія прямо вказано на кваліфікацію звороту. Утім, на жаль, у згаданому джерелі це єдиний виявлений зворот такого типу, інші опинилися поза описом укладачів.

Отже, бачимо, що прокльон як одиниця синкретичного типу може бути й об'єктом фразеографування (у ролі умовного фразеологізму), і розглядатися як твір малого фольклорного жанру крізь призму етнолінгвістичних методів. Прокльони відомі в усіх слов'янських народів, проте в різних лінгвокультурах вони мають різну комунікативну потужність. Певна річ, це питання потребує окремого висвітлення, але принагідно зауважимо, що прокльони більше породжували в т. зв. «жіночій мові» – текстах, авторство яких реально або гадано належить жінкам (жіночим персонажам у художній літературі). Такий висновок можна зробити й на підставі особистих емпіричних спостережень, і спираючись на ілюстраційний матеріал, дібраний з української художньої літератури. Схожу ситуацію зафіксовано також у білоруській етнокультурній традиції, близькій до української. Скажімо, проаналізувавши фольклорні записи з прилеглої до України Гомельщини, дослідники дійшли висновку, що «схильність часто виголошувати прокльони зі згадуванням нечистої сили <...> зазвичай приписували жінкам» [СД: 289].

Основна частина прокльонів побудована як побажальна формула зі сполучниками й частками спонукального характеру *щоб, хай, нехай, бодай* і т. ін.:

Нехай: а нехай він трічі западється: Він [чоловік] так тобою [, дочко,] поневіряє, мовби з грязі тебе взяв! *Анехай він трічі западеться!* (М. Лукаш, пер. з тв. Дж. Боккаччо); **нехай йому абіщо:** – Ой лелечко,

Джаннелло, я пропаща! Якась лиха година принесла мого чоловіка, *нехай йому абищо!* (М. Лукаш, пер. з тв. Дж. Боккаччо); **нехай тебе мара бере:** *Нехай тебе, діду, мара бере,* на який ти спосіб узявся! (І. Франко).

Бодай:бодай би його була довіку не бачила: – У злий час, у лиху годину завітав до моєї господи сей мандрований лицар, *бодай би його була довіку не бачила!* (М. Лукаш, пер. з тв. М. Сервантеса); **бодай мого батька мордувало:** Верніться, кажу, *бодай мого батька мордувало!* От уже навісна голова! (М. Лукаш, пер. з тв. М. Сервантеса); **бодай тищастя йдоло́німав:** *Бодай ти, Мошку, щастя йдоло́німав* (В. Антонович).

Хай: хай його з землею змісить: [Лавренсія:] А тим часом дон Фернан присягнув його [Фрондосо] повісити. [Пасквала:] *Хай його з землею змісить!* (М. Лукаш, пер. з тв. М. Лопе де Веги); **хай його нечиста сила їсть:** – Як то сир, то дайте сюди, пане, я його з'їм... Тільки цур йому, *хай його та нечиста сила їсть*, що його туди втербила! (М. Лукаш, пер. з тв. М. Сервантеса); **хай тобі біс:** Міркував, міркував чорт, а далі каже чоловікові: – *Хай тобі біс!* бери й поле, – тільки скажи, будь ласкав, на чім їдеш (Марко Вовчок);

Щоб: щоб вам легені позагнивали, а печінки поперетлівали: *Щоб вам легені позагнивали, а печінки поперетлівали!* Щоб вам руки й ноги правцем поставило, щоб вас у нутробі крутило-мордувало й не переставало! (М. Лукаш, пер. з тв. В. Шекспіра); **щоб його розірвало:** [Лавренсія:] Що, сеньйору, мабуть, мало подарованого м'яса? [Ортунью:] Він на ваше м'ясо ласий. [Лавренсія:] *Щоб його вже розірвало!* (М. Лукаш, пер. з тв. Лопе де Веги); **щоб ти скис:** Оце тобі твої плантації, бурякова душа! *Щоб ти скис!* Глитай! Душогуб! Ірод! (Ю. Смолич).

Прокльонами також варто вважати «відсильні наказові формули» **іди до біса, іди к чорту, іди до чорта, до біса, до чорта:** Ти до науки здатний. Вчитися і рости треба тобі. – *До біса! До біса* медицину, науку (В. Денисенко); Коло дверей застаю чоловіка з витягненим мавзером. Стривожений кричу: «Тату!» – *До чорта* з твоїм татом! Іди до середини, або мізки випущу! (В. Кравченко); – Тобі справді не можна простуджуватись, – почув я позаду себе голос – Іди до кімнати. Її не вернеш. Вона не така, як я. Вона горда, – говорила з ліжка та, з якою я зрадив Марію. – *Іди ти до біса!* – лайнувся (О. Черногуз); Не дам доларів. *Іди до чорта, ханжа!* (Ю. Яновський); *Іди к бісу* з твоїм судом! Тицьнув носа туди, куди його ніхто не просив! Не встрявай в не своє діло! – покрикнула вона (А. Кримський).

Семантичні моделі українських прокльонів доречно згрупувати за мотивами побажань. Серед них можна виокремити дев'ять найпродуктивніших груп:

1. Прокльони з мотивом «захворіти на важку хворобу» (завійниця – різкий пекучий біль у грудях або животі; грець – параліч; пранці – сифіліс;

родимець – приступ хвороби у маленьких дітей, вагітних та породіль, супроводжуваний корчами та втратою свідомості; *трясця* – лихоманка):

а бодай вас пранці поїли: А погибель на всей ваш табір! *А бодай вас усіх пранці поїли*, бо те диво, бачиться, достається саме бабонюхам (М. Лукаш, пер. з тв. В. Шекспіра); **а щобтебєродимець побів:** Коли ж він помітить щонайжирнішу з птиці й прирече її на смерть, тут матінка охнуть, обітруть сльозинку з очей і не втерплять, щоб не шепонуті: «*А щоб тебе родимець побив!* Найжирнішу взяв, тепер хоч увесь саж кидай! (Г. Квітка-Основ'яненко); **трясця твоїйматері:** Та язик у тебе гливкий, *трясця твоїй матері*, з його ліпи коники (М. Куліш); **хай тобі грець:** Розвесели свого сотника наостанку, *хай тобі грець!* – Та вже постараюся, добродію мій, – хмикнув другий пахолок, попльовуючи в руки і запитально дивлячись на гетьмана (В. Малик); **щоб вам рўки й нўги правцєм поставило:** *Щобвамруки й ноги правцемпоставило*, щоб вас у нутробі крутило-мордувало й не переставало! [Патрокл:] Чого ти так розлаявся, чортова кишене?(М. Лукаш, пер. з тв. В. Шекспіра); **щоб тебє всі завійниці вхопили:** – Щоб тебе всі кольки сперли, *щоб тебе всі завійниці вхопили*, щоб тебе всі громи побили! (Т. Бордуляк).

2. Прокльони з мотивом «не мати щастя, жити в біді»:

а бодай тебє біда взяла: *А бодай тебе біда взяла*, що ти тут робиш, дівче? (Р. Іванчук); **бодай ти щастя й долі не мав:** *Бодай ти, Мошку, щастя й долі не мав* (В. Антонович); **нужда б тя побіла:** За тими волами я посивів парубком, побила б їх морока. Тепер тішся на старість, щоб йому дихати не дало, щоб його понесло поверх дерева, на безголов'я! Щоб він головою наложив, *нужда б тя побила!* (М. Коцюбинський); **щоб тебє доля побіла:** *Щоб тебе доля побила*, а Кирилові, прости Господи, – крила (І. Драч).

3. Прокльони з мотивом «опинитися у владі злої демонічної сили»:

а бодай тебє чортї вхопили: *А бодай тебе чорти вхопили!* Піпводить молодих кругом табуретки, на якій лежить пошарпане Євангеліє, а капітан Вульф бігає за ними та все клацає своїм апаратом (В. Кучер); **а щоб тебє рябий біс узяв:** Рябий біс – це дуже злий чорт, моя баба, бувало, як лається, то каже: «*А щоб тебе рябий біс узяв!*» Із степових чортів найголовніший (В. Чемерис); **бодай тебє чортї підпалили у пеклі:** *Бодай тебе чорти підпалили у пеклі*, – поспішаєш! І своїми руками спалить дворянські достоїнства? (І. Карпенко-Карий); **враг тебє бері:** Ну, здихай, *враг тебе бери* з усім кодлом, хіба мені що? Знайдемо й другу! (М. Коцюбинський); **дідько б тебєсамогопалів:** *Дідько б тебе самого палив...* – буркнув похмурий батько. – Ти хоч мовчи, дурню, за фільварок, чуєш! (Д. Бедзик); **нечїстий би його взяв:** Я кажу, що розор справді-таки величезний, *нечистий би його взяв*, того Гітлера (О. Довженко).

4. Прокльони з мотивом «зазнати фізичного впливу з боку тварин (комах)»:

а бодай вам жаба на ногу наступила: — *А бодай же вам жаба на ногу наступила*, — кляв отець Харитін свою жінку, ходячи по кімнаті (І. Нечуй-Левицький); **а бодай тебе миша вбрикнула, а щоб тобі курка на ногу настоптала:** — *А бодай тебе миша вбрикнула! А щоб тобі курка на ногу настоптала!* — шамкає баба лайку, схожу не то на молитву, не то на замовління од слабості та болісті (І. Нечуй-Левицький); **а бодай тобі пес губи облизав:** Молодуха не пручається, кидається обнімати і цілувати парубків. — *А бодай тобі пес губи облизав!* — крикнув котрийсь із них. — Хлопці, молодуха вусами лоскоче! (Н. Гуменюк); **щоб тебе качка брикнула:** А сучого сина перелякав же як! *Щоб тебе качка брикнула!* І що тільки робиш поночі? (М. Стельмах).

У цій групі прокльонів одиниці *а бодай вам жаба на ногу наступила; а бодай тебе миша вбрикнула; а щоб тобі курка на ногу настоптала; щоб тебе качка брикнула* з погляду синхронії можуть містити в собі сему жартівливості або бути евфемістичним утворенням, яке використовують замість «справжнього» прокльону. У ґрунті речі, для сучасного носія української мови це прокльон за формою, але не за змістом, оскільки побажання зла в цій одиниці приховане (ослаблене), натомість маркованість незадоволенням збережена. Проте прив'язаність цих елементів до певних зоонімів свідчить про втрачений суворіший зміст прокльонів у минулому. Скажімо, *миша, жаба* в міфологічному світогляді — «нечисті» тварини, пов'язані зі смертю, їх цілком можна вважати в традиційній культурі втіленням смерті в «цьому світі». Тому, незважаючи на сприйняття таких прокльонів як жартівливих, у традиційній культурі вони не виконували такої функції.

5. Прокльони з мотивом «зазнати смерті від природних явищ»:

а щоб на тебе грім й блискавка: *А щоб на тебе грім й блискавка.* Як ти мені в'їлась... (І. Костиря); **а щоб тебе грім божий побив та поразив:** — *А щоб тебе грім божий побив та поразив*, щоб ти на місці мазею розіллявся! (І. Франко); **а щоб тебе грім луснув:** *А щоб тебе грім луснув*, пущівірку чортячий, — кричав на турка якийсь запорожець, що розумів по-турецьки (Б. Лепкий); **бий тебе грім:** Я вже, *бий тебе грім*, ні за що в світі не відступлюсь од неї (М. Стельмах); **щоб тебе грім побив:** Вранці жінка завелася: — А щоб ти дусту напився, непотріб людська, щоб тебе розперло разом з тими укаголіками, де ти взявся на мою бідну голівоньку?... Нажерся тої горілки, *щоб тебе грім побив...* (І. Донич).

6. Прокльони з мотивом «ураження певних людських органів (частин тіла)»:

а бодай ти на кутні зуби засміялась: *А бодай ти на кутні зуби засміялась!* — гукнула Палажка з конопель (І. Нечуй-Левицький); **а бодай**

тобі в печінках текнуло: – *А бодай тобі в печінках так текнуло, як оце я гекнула, – сказала Онися (І. Нечуй-Левицький); а стукало б тобі по голові:* *А стукало б тобі по голові! Хто б міг там бути? Дядю, йди поглянь (В. Шекспір); а щоб у тебе пір'я в роті поросло:* – *А щоб у тебе в роті пір'я поросло, підлої ти матері син! Та як тобі вистачило совісті таке про мене подумати? (Я. Дегтяренко); бодай тобі кістка в горло:* Вслід за тим зловісно рипнули двері, і на порозі темної комори появилася баба: Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?! Щоб ти кричав і не переставав! (О. Довженко); бодай тобі очі рогом виперло: «*Бодай тобі очі рогом виперло!*» Оце і єсть та дика напівазіатська невгамовно бунтівна навала, яку ми повинні швидко і ефективно втамувати (О. Ковінька); **щоб тобі на пупі чир'як віскочив:** – *Щоб тобі на пупі чир'як вискочив!* – побажала Горбатюкові Параска у відповідь на репліку дружини Часника (А. Дімаров).

7. Прокльони з мотивом «наслання хвороби (смерті)

батькові (матері)»:

а матері твоїй сто сот чортів під серце: *А матері твоїй сто сот чортів під серце...* Хоч огризися, стерво прокляте! Чи тобі позакладало? (С. Черкасенко); **матері твоїй трясця:** – *Що це ви! Господь з вами! – сказав Колісник, становлячись між ними. – Матері твоїй трясця! Як сама розтрибуха, то, думаєш, і всі такі! (Панас Мирний); матері твоїй сто чортів: Мовчить стара, не ворухнеться і не дивиться на пана, буцім не хоче з ним розмовлять, не хоче й глянуть на його. – *Кажи ж, матері твоїй сто чортів!* – гримнув пан (О. Стороженко); **матері твоїй сторч та в борщ:** – *А ти чого обзиваєшся? Матері твоїй сторч та в борщ (І. Нечуй-Левицький); неварений кисіль твоєму батьку в горло:* Аж виходить, це ти, неварений кисіль твоєму батькові в горло, зволиш заводити по вулиці розбій, складаєш пісні! (М. Рильський, пер. з тв. М. Гоголя);*

8. Прокльони з мотивом «мати нещасливий, лихий період у житті»:

біла б його лиха година: – *То, виходить, і тебе побито? – спитав Дон Кіхот. – Та не що ж я й кажу, біла б його лиха година! – закрив Санчо (М. Лукаш, пер. з тв. Сервантеса); крутила б його лиха година: – *Не на ковдрі, а в повітрі, – поправив Санчо, – та таки крутив [млинка], крутила б його лиха година! (М. Лукаш, пер. з тв. Сервантеса); лиха тебе година бери:* А, думаю, лиха тебе година бери: поїду (Остап Вишня); **щоб тебе лиха година сканала:** Ледве помітна усмішка задоволення промайнула на обличчі Кривулі і розтанула в гостренькій чорній борідці. ... *Щоб тебе лиха година сканала! (І. Кириленко).**

9. Прокльони з мотивом «не мати добра»:

а щоб ви добра не виділи: Стріла Марія якось Сянькову Олену: – *А щоб твого розумника та побив грім, а щоб ви обоє добра не виділи (Г. Щипківський); а нехай тобі все зле-лихе:* *А нехай тобі все зле-лихе, коли ти вважаєш, що я така дурна, що стала б творити при твоїх очах такі*

капості, в яких ти мене винуватиш! (М. Лукаш, пер. з тв. Дж. Боккаччо); **бодай тобі добра не було:** – Та перше зробіть мені й матері двоє мотовил, – спокійненько промовила Мотря. – *Бодай тобі добра не було* з твоїм мотовилом (І. Нечуй-Левицький); **щоб тобі добра не було:** Він схопився на ноги, оглянувся довкола, а зуздівши одну ногу Парасчину, що висунулася з соломи, скочив до Параски, розгріб соломі і, термояся їй за плече, скрикнув з переляком у голосі: Параско! *Щоб тобі добра не було!* (І. Франко).

Наведені групи прокльонів найпродуктивніші. Певна річ, що під час докладнішого вивчення матеріалу, поповнення картотеки з ілюстраційними прикладами вживання цих одиниць можна буде виокремити й інші групи. На окрему увагу заслуговує й структура прокльонів, проблема виявлення стрижневих компонентів у них, питання походження розгляданих зворотів, їхня валентність у мові, семантичні й формально-граматичні обмежувачі вживання та деякі інші аспекти функціонування цих одиниць. Усі порушені проблеми мають стати предметом дослідження в інших наукових працях.

Термін інтенція – полісемічний. Серед багатьох його значень виокремлюють і «спрямованість свідомості, мислення на якийсь предмет» [4]. Якщо під час аналізу прокльонів використовувати саме таку призму, то можна побачити, що ці звороти в інтенційному полі української мови посідають досить помітне місце, бо завжди скеровані на аксіологічну систему. Заперечуючи цінності для інших, мовець показує їхню важливість для себе. Найбільшої цінності для носіїв української мови, якщо відштовхуватися від інформації, закладеної в прокльонах, набуває *життя, здоров'я, достаток, батько, мати*. Як бачимо, досить незначний перелік цінностей, їх можна назвати основами аксіологічної системи носіїв української мови. Інтенційна потужність прокльонів впливає з їхньої центральної ролі у висловлюванні, хоч семантично вони досить неінформативні, власне малоінформативні, використовувані для вираження сильних емоцій, здебільшого негативних. Навколо цієї вершини комунікативного акту побудовано власне все речення, хоч з погляду синтаксичної організації прокльони не становлять його граматичного ядра. Цей очевидний парадокс викликаний особливою конотаційною маркованістю прокльонів і спонукає пильніше придивитися до цих одиниць.

Джерела

БФСРЯ – Большой фразеологический словарь русского языка: значение, употребление, культурологический комментарий. Москва, 2006. – 781 с.

ЕСУМ II – Етимологічний словник української мови: в 7 томах. Т. 2. – Київ : Наукова думка, 1985. – 570 с.

СД – Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 томах. Т. 4. Москва, 2009.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. – Київ : Наукова думка, 2003. – 786 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 книгах. Кн. 1. – Київ : Наукова думка, 1993. – 528 с.

Література

1. В'єнчко В. Етнокультурний компонент як структурний елемент вербалізації концепту у фразеологічних одиницях. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*, 2013. – Вип. 21. – С. 123–131.

2. Виноградова Л. Н. Концептуализация понятий «добра» и «зла» в малых фольклорных жанрах (Благожелания и проклятия как аксиологические тексты). *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре*. Москва, 2015. С. 53–80.

3. Демський М. Т. Примовка / Українська мова. Енциклопедія. – Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2007. – 853 с.

4. Интенция. URL: <https://psychology.academic.ru>

5. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. *Психологическое обозрение*, 1998. – № 1. – С. 13–25.

6. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*, 1981. – № 2. – С. 22–34.

7. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – Київ : Наукова думка, 1973. – 278 с.

8. Толстая С. М. Категория оценки в языке и тексте. *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре*. Москва, 2015. – С. 11–32.

9. Peeters B. Le transculturel. Sémantique, pragmatique et axiologie. / B. Peeters // *La linguistique*, 2003. – N 1, Vol. 39. – P. 119–135.

Legend

БФСРЯ – The Big Phraseological Dictionary of the Russian Language: Meaning, Use, Culturological Commentary (2006). Moscow (in Rus.).

ЕСУМ II – Etymological dictionary of the Ukrainian language (1985). Vol. 2. Kyiv (in Ukr.).

СД – Slavic Antiquities: Ethnolinguistic Dictionary (2009). Vol. 5. Moscow (in Rus.).

СФУМ – Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language (2003). Kyiv (in Ukr.).

ФСУМ – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Kyiv (in Ukr.).

References

1. Vientsko, V. (2013). Ethnocultural component as a structural element of verbalization of the concept in phraseological units. *Bulletin of Lviv University*. Vol. 21. P. 193–198 (in Ukr.).
2. Vinogradova, L. (2015). Conceptualization of the concepts of «good» and «evil» in small folklore genres (Good wishes and curses as axiological texts). *Assessment category and value system in language and culture*. Moscow. P. 71–98 (in Rus.).
3. Demsky, M. (2007). Proverb. *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv. 853 p. (in Ukr.).
4. The intention. URL: <https://psychology.academic.ru> (in Rus.).
5. Leontiev, D. (1998). Value representations in individual and group consciousness: types, determinants and changes in time. *Psychological Review*. No. 1. P. 13–25 (in Rus.).
6. Melnychuk, O. (1981). Development of language as a real system. *Movoznavstvo*. No. 2. P. 22–34 (in Ukr.).
7. Skrypnyk, L. (1973). Phraseology of the Ukrainian language. Kyiv. 278 p. (in Ukr.).
8. Tolstaya, S. (2015). Assessment category in language and text. *Assessment category and value system in language and culture*. Moscow. P. 11–32 (in Rus.).
9. Peeters B. (2003). Le transculturel. Sémantique, pragmatique et axiologie. *La linguistique*. No. 1. Vol. 39. P. 119–135 (in English).

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Intentional power of ukrainian curses

The article is devoted to the curses witnessed in Ukrainian original and translated literary texts. The internal form, structure and features of compatibility of these inversions are shown. Without taking into account the intentional power of curses, it is impossible to create a complete picture of social values reflected in the language, so the emerging units basically through a magical function show a kind of reproduction in the language of the inverse axiological scale of Ukrainian linguistics.

Key words: curses, phraseology, dictionary, phrasebook dictionary article, Ukrainian language.

Лілія Дідун

УДК 811.161.2'373.72

**Національно-культурні особливості фразеологізмів з творів
Григора Тютюнника**

Стаття присвячена розгляду національно-культурних особливостей фразеологізмів з творів Григора Тютюнника. Проаналізовано авторські одиниці, й такі, що не відображені в академічних тлумачних та фразеологічних словниках («Словнику української мови» в 11 томах, одностомному тлумачному «Словнику української мови» (друге видання, 2016), «Словнику української мови в 11 томах. Додатковий том» (2017); академічних фразеологічних словниках «Фразеологічному словнику української мови» у 2-х кн. (1993) та «Словнику фразеологізмів української мови» (2003)). Розглянуті одиниці увійшли до матеріалів «Словника мови творчої особистості ХХ – поч. ХХІ ст.».

Ключові слова: Григор Тютюнник, фразеологічна одиниця, паремія, «Словник мови творчої особистості ХХ – поч. ХХІ ст.».

Фразеологія – багате й невичерпне джерело вивчення народної культури, в ній відтворюється колорит життя, звичаї, обряди, прикмети, загалом широкий спектр національно-культурних особливостей, це «вербальне втілення душі народу, віддзеркалення його внутрішнього світу» [10: 13]. Так, у центрі культурного простору перебуває людина і її мовний образ, життя, смерть і доля відтворені культурою [13: 291]. Адже фразеологічні одиниці (далі – ФО), що виникли на власне українському мовному ґрунті, відбивають специфіку світобачення українців й оригінальність осмислення ними реалій навколишнього світу [6: 145]. Дійсно, «навіть чи можна заперечити той факт, що різні народи, які розмовляють різними мовами, незважаючи на універсальний характер логічного мислення та способи пізнання світу, мають своє специфічне бачення навколишньої дійсності» [15: 48]. Через фразеологію можна звернутися до глибинних пластів духовної культури українців. Адже, як наголошує Є. А. Карпіловська, «у фразеології здебільшого й шукають сліди матеріальної й духовної культури суспільства давніх часів, намагаються за її допомогою змоделювати людину минулого в родинному й суспільному колі, у стосунках з іншим світом, у її думках, почуттях і пориваннях» [7: 134].

Справді, розгляд національно-культурної специфіки ФО є традиційною й актуальною складовою досліджень у галузі фразеології, що підтверджено постійним інтересом науковців й працями на матеріалі різних мов, зокрема Д. О. Добровольського, В. Д. Ужченка, В. М. Телії,

Н. Ф. Венжинович, Л. В. Савченко, А. В. Соломахи та інших. Так, Д. О. Добровольський говорить про два погляди на національну специфіку: коли національно-культурна специфіка певного явища однієї мови визначається відносно іншої мови та коли уявлення мовців про національну маркованість певної одиниці своєї мови відбувається без зіставлення з іншими мовами, коли для розпізнавання одиниці задіяна мовна інтуїція людини [5: 48]. Три способи відображення національної культури фраземами виокремлює Н. Ф. Венжинович: у фразеологічному значенні, тобто комплексно, всіма компонентами разом; у компонентному складі, тобто розчленовано; у фразеологічних генопрототипах [2: 133 – 134].

У цьому дослідженні зосередимо увагу на національно-культурних особливостях деяких фразеологізмів та паремій з творів Григора Тютюнника. Розглянуті одиниці увійшли до матеріалів «Словника мови творчої особистості ХХ – поч. ХХІ ст.» та не відображені в академічних тлумачних та фразеологічних словниках («Словнику української мови» в 11-ти томах, однотомному тлумачному «Словнику української мови» (друге видання, 2016), «Словнику української мови в 11 томах. Додатковий том» (2017); академічних фразеологічних словниках «Фразеологічному словнику української мови» у 2-х кн. (1993) та «Словнику фразеологізмів української мови» (2003)).

Оповідання, новели, повісті та твори для дітей письменника містять як узуальні фразеологізми, так і авторські, пройняті українським колоритом. Адже письменник вже змалку всотував у себе українське слово, «саме із його ще дитячого світогляду, життєвих вражень, особливо дитинства та юності, викристалізувалося самобутнє художнє світовідчуття» [8: 3]. Справедливо написала Л. Б. Тарнашинська, що Гр. Тютюнник обстоював власний кодекс добра і зла, заґрунтовуючи свої етичні погляди в народні уявлення та вірування, усталені у правічних традиціях [3: 14].

Зазначимо, що Д. О. Добровольський, розглядаючи таку властивість ФО як національна маркованість, з-поміж інших особливостей говорив про наявність у складі одиниці компонента-власного імені людини [5: 53]. Л. І. Даниленко до найбільш очевидних національних прикмет усталених виразів зараховує компоненти з «національним тавром», передусім топонімами та антропонімами [4: 6], і наголошує, що «фразеологізми з компонентами-антропонімами становлять особливо колоритний пласт будь-якої національної фразеологічної системи» [4: 7]. Цю умову для виокремлення зазначеної властивості забезпечують такі одиниці з творів Гр. Тютюнника: *і наш Хомка хліб комка: Ми з ним, звичайно, не рибалки, а так собі, як ото кажуть моя мати: «І наш Хомка хліб комка»* (ГрТХм, 2014, 74); *то ще казала Настя: Я завтра ж оформлю вам наряд на сто карбованців. Згода? – То ще казала Настя!.. – засміявся Іван, засміявся не з обіцянки Турової (він знав, що такого наряду нормувальник нізащо не підпише), а від*

радісного передчуття зустрічі з нею [провідницею], ось зараз, через кілька хвилин (ГрТХм, 2014, 294), для порівняння – у СФУМ: *вилами по воді писано* (СФУМ: 502), *баба [ще] надвоє ворожила (гадала)* (СФУМ: 22). Одиниці з останнім наведеним антропонімом фігурують у «Російсько-українському словнику сталих виразів» І. О. Виграна і М. М. Пилинської (2002): *на те й мій глек на капусту, щоб і я була Настя* (ВП: 412), *у нужді й запаска за плахту здасться [казала Настя]* (ВП: 188); у «Практичному російсько-українському словнику приказок» М. Йогансена (1929): *як це Настя скаже, так і буде* (ПРУСП). До ФО **товкучий Марко**: *Старий сутулуватий Свиридович був турботником, Товкучим Марком, інженером-трудягою* (ГрТХм, 2014, 292) для порівняння наведемо такі синонімічні ФО зі СФУМ: *як (мов, ніби і т. ін.) [той] Марко (рідше Сивко) у пеклі (по пеклу, рідше по пеклі), зі сл. товктися, гасати і т. ін.* (СФУМ: 368). Зокрема до фразеологізмів, що відображають національну картину світу, В. Д. Ужченко також зараховує одиниці з власними іменами, зазначаючи зпоміж інших й таку: *буде як буде, а ти, Марку, грай* [12: 282] – алюзія з віршем Олександра Олеся «А ти, Марку, грай...» (1922): *Посуха, Голод. Народ вмирає. / Де ж Милосердний? Нема ніде. / Нема й не буде! А Марко грає. / А Марко грає, що Бог іде*. Гр. Тютюнник задіяв її у своєму творі, розкриваючи значення «незважаючи ні на що робити свою справу»: *А відповіди ні чуть, ні видно. Ну, думаю, буде як буде, а ти, Марку, грай. Та й написав ще раз* (ГрТХм, 2014, 90).

В. Д. Ужченко розглянув ФО з культурним навантаженням, об'єднані у мікрогрупу компонентом-концептом *чоботи* [13: 302], що може позначати високий соціальний стан, добробут. Саме таке значення проєктується письменником у одиниці **на кожному дубі (кожній вільсі) – хромові чоботи висять**: *У Митра, думаєш, менше грошей, ніж у тебе? Дзуськи! У Митра, щоб ти знав, на кожному дубі – хромові чоботи висять! І на кожній вільсі!..* (ГрТХм, 2014, 271).

Із часовими народними прикметами пов'язаний фразеологізм *бабак свиснув* [13: 220]. Одиниця зафіксована у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (Гр): *бабак свиснув* «почалася весна» (Гр: 59). В. В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» (2006) пише, що «за народним повір'ям першого березня бабак просинається і свистить, що є першою ознакою весни» (Ж: 22). Також варто згадати традицію відзначення Дня бабака. Гр. Тютюнник подає одиницю так: *ще й Бабак не свистів*. «Гм, виходить, я прокинувся перший, – подумав підземельник. – А може, ще й Бабак не свистів, може, ще й не весна, а тільки відлига?» (ГрТХм, 2014: 761).

Розглянемо одиницю **тосі плескати**: – *Як же ви тут опинилися? – запитав, ніяковіючи, навіть трохи неприязно: з якої це речі мене отак любісінько, як дитину, беруть за підборіддя й роздивляються! Я вже давно*

відвик од того, щоб мені **тосі плескали** (ГрТХм, 2014, 459). Тобто мається на увазі дитяча гра, через яку інтерпретується значення «поводитися з кимось наче з дитиною». Так, у СУМ: тосі, *дит.* Вигук, яким супроводжують плескання в долоні, граючись із дитиною та приспівуючи: «Тосі, тосі лапки – поїдем до бабки» (СУМ, X: 211), у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка: *Давно тобі тосі плескали?* «Невже ти себе вважаєш дорослим?» (Гр: 2611).

Паралель з народним танцем проглядає у ФО **заграти журавля** у значенні «почати розважатися»: *Молода вона [Дарка] в мене ще – от і заграла журавля...* (ГрТХм, 2014, 396). Так, СУМ подає до слова *журавель* третє значення «народний сюжетний танець, в якому танцюючи зображують журавлів» (СУМ, II: 547), Б. Грінченко у «Словарі української мови» одним зі значень одиниці теж трактує «рід танцю» (Гр: 716).

Звернемо увагу на ФО **як галка**, зі сл. чорний: *Ми швиденько вийшли за райцентр, і там, у полі, де нікогісінько, – усі по черзі приміряли комбінезон, – чорний, як галка, блискучий, з цупкого «хебе»* (ГрТХм, 2014, 603). СФУМ подає **як сім галок** 'зі сл. чорний. Дуже, надзвичайно' (СФУМ: 651). Г. М. Сорохан наголошує на порівнянні чорного кольору з основними носіями його в природі, «еталонним виявом» кольору, зокрема з вугіллям, сажею, кольором птахів (галка, ворона). Дослідниця говорить про збіг денотативної частини – назви птаха – як в українській, так і в англійській мовах, що забезпечує функціонування компаративних одиниць з певним чином подібним позначенням кольору [12]. Погодимось з М. Є. Прохоровою, що репрезентантами кольору для різних асоціативних паралелей є конкретні предмети, які вибудовуються в свідомості людини в яскравий ментальний образ, добре знаний всіма носіями мови, зокрема це можуть бути предмети і явища живої природи [9: 376].

Цікавою є авторська одиниця Гр. Тютюнника з компонентом, що має географічне маркування – **глина опішнянська**: *А то раніш, було, вечорами коло сільбуду тільки й бачиш: хто б з хлопців не підчалив до Софійки – дивись, уже залигав рукою тоненький стан, одлучив од гурту, шепоче щось, регочеться впевнено і – веде. А вона тільки озирається немічно і – йде. Хіба то дівка? Глина опішнянська!* (ГрТХм, 2014, 321). С. П. Бибик припускає, що цей вислів виводиться з географічної назви Опішня, що в Полтавській області [1: 199]. Опішня – селище на Полтавщині, головний осередок українського гончарства. «Опішнянська кераміка» входить до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України [14]. Також зазначимо, що В. В. Жайворонок у згаданому словнику-довіднику відмітив: «оскільки глина не має власної форми, а набирає її залежно від того чи того впливу на неї, то виступає символом слабохарактерності» (Ж: 138). За властивістю ставати пластичною та регіональним від-

несенням вибудовуємо значення одиниці *глина опішнянська* «про дуже піддатливу людину».

Реалією, що належить до культурних маркерів українців, є страва національної кухні – *борщ*. Станом на 1 вересня 2020 р. до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України входить «Культура приготування українського борщу» [14]. *Борщ* як концепт дослідники згадують у контексті вивчення культурних особливостей народу (наприклад, Т. Л. Бурдейна). Зазначимо, що про український *борщ* укладено збірник текстів «Скарби українських говорів: тексти про борщ» (2019), де представлено діалектний матеріал зі ста п'ятдесяти говірок південно-західного, південно-східного та північного наріч [11]. Тексти-розповіді, уміщені у виданні, «дають змогу доволі повно представити не лише особливості приготування борщу як повсякденної кулінарної страви, а і його ритуально-обрядову значущість», тобто збірник слугує зокрема і як джерело пізнання мовно-культурного світу українців [11: 14]. Фразеологія української мови має значний ряд одиниць з компонентом *борщ* – СФУМ: *не давати (не дозволяти) / не дати (не дозволити) наплювати (плюнути) [собі] в кашу (в борщ)* (СФУМ: 184 – 185), *плювати / плюнути (наплювати) в борщ (в кашу)* (СФУМ: 521); «Словник стійких народних порівнянь» О. С. Юрченка і А. О. Івченка (1993): *взяв як на шило борщу, впав у біду як курка в борщ, впав як котя в борщ, дметься (дується) як легке в борщі, причепився як голодний до борщу* та ін. (ССНП: 18). Гр. Тютюнник, розповідаючи нам колоритну ситуацію в оповіданні «У Кравчини обідають», використав саме цей культурний маркер, збагативши фразеологію авторською одиницею *наче гарячого борщу вхопив*. Так звикли, що коли хтось на когось кричить, йому кажуть: «Чого ти репетуєш, *наче гарячого борщу вхопив?*» (ГрТХм, 2014, 243).

Письменник оригінально трансформує узуальний фразеологізм в оповіданні «Оддавали Катрю»: *схоче в гречку скакнути, то й на налигачі не вдержиш*. А за крайніми столами, де розташувалися чоловіки (коло жінки як сидеш, то хіба вип'єш по-людськи!), забубоніли: – *Як схоче в гречку скакнути, то й на налигачі не вдержиш, ги-ги-ги!..* (ГрТХм, 2014, 229), який можемо потлумачити так: «ужито у ситуації, коли хочуть підкреслити, що якщо хто-небудь надумав зрадити, то вчинить це за будь-яких умов». У СФУМ цей ФО подано так: *скакати (вскакувати) / скочити (вскочити) в гречку* 'зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки' (СФУМ: 653 – 654), у СУМ: *скакати (скочити, стрибати, стрибнути і т. ін.) в гречку* 'мати нешлюбні зв'язки' (СУМ, II: 164). Зазначимо, що трактуючи генезу згаданої узуальної одиниці, В. Д. Ужченко говорить про етнокультурний контекст компонентів-концептів, зокрема *гречка*, і зазначає, що це «місця, де закохані могли сховатися від людських очей» [13: 394].

Отже, авторську індивідуальність Григора Тютюнника розкриває зокрема колоритна фразеологія його творів, що позначена виразною національно-культурною специфікою. Письменник збагатив фразеологічний склад загальнонаціональної мови оригінальними авторськими й трансформованими одиницями, що також стали витворами його художнього світовідчуття, ґрунтованого на специфіці світобачення українського народу. Тож одиниці, з потрібною точністю і глибиною розкриваючи авторський задум митця, разом з тим відтворюють різноманітний культурний спектр життя українців – звичаї, уявлення. Письменник, світогляд якого сформувався на ґрунті духовної культури народу, спроектував всотані ним культурні особливості у фразеологізми своїх творів, як трансформовані загальномовні, так і авторські, помноживши їх на силу свого творчого генія.

Джерела

ВП – Вирган І. О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. Харків: Прапор, 2000. 864 с.

Гр – Словарь української мови / Упорядник з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. I–IV. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>

ГрТХм, 2014 – Тютюнник Г. М. Холодна м'ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / Упоряд. і передм. П. П. Засенка. [Вид. друге]. Київ: Укр. письменник, 2014. 844 с.

Ж – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра. 2006. 703 с.

ПРУСП – Практичний російсько-український словник приказок. За ред. М. Йогансена. 1929. – https://r2u.org.ua/dicts/slovnyk_prykazok

ССНП – Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. – Х.: Основа, 1993. 176 с.

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, Накова думка, 1970 – 1980.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. Київ, 2003. 1104 с.

Література

1. Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі: монографія. К.; Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.

2. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2008. 463 с.

3. Григор Тютюнник: «З любові й муки народжується письменник...»: біобібліогр. нарис. К., 2011. 136 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління; вип. 12).
4. Даниленко Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології. К., НАН України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. 176 с.
5. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II). Вопросы языкознания. 1998. № 6. С. 48 – 57.
6. Задорожний В. Б. Семантична реконструкція фразеологізму *насти задніх*. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. К., Видавничий дім Дмитра Бураго. 2011. С. 145 – 149.
7. Карпіловська Є. А. «Голоси минулого» в сучасній українській фразеології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. На честь д. філол. наук, проф. В. М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів (до 80-річчя від дня народження). Вип. 1 (43). Ужгород. 2020. С. 134 – 138.
8. Неживий О. І. Життя у слові: Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника. К.: ВЦ «Академія», 2014. 224 с.
9. Прохорова М. Е. Категория репрезентантов цвета, характеризующих человека в сравнениях. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 28. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 375 – 378.
10. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
11. Скарби українських говорів: тексти про борщ / Відп. ред. Н. Хібеба, В. Леснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с.
12. Сорохан Г. М. Колоратив чорний у фразеології як вияв ментальності нації. Филологические науки. Теоретические и методологические проблемы исследования языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Philologia/59231.doc.htm
13. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 494 с.
14. Український центр культурних досліджень. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-obiektiv/>
15. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». К., Довіра, 1996. 238 с.

Legend

ВП – Vyrhan, I. O., Pylynska, M. M. Russian-Ukrainian dictionary of regular expressions. Kharkiv: Prapor, 2000. (in Ukr.).

Гр – Dictionary of the Ukrainian language / Edited by Borys Hrinchenko with the addition of his own material. Kyiv, 1996 – 1997. – [http://r2u.org.ua/main/dicts\(inUkr.\)](http://r2u.org.ua/main/dicts(inUkr.)).

ГрТХМ, 2014 – Tiutiunyk, Hr. Cold mint: Stories, stories, works for children / Uporyad. and foreword. P. P. Zasenka. [Kind. other]. K. : Ukr. writer, 2014. (in Ukr.).

Ж – Zhaivoronok V. V. Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book. K: Trust. 2006. 703 c. (in Ukr.).

ПРУСП – Practical Russian-Ukrainian dictionary of proverbs. For the order. M. Yohansena. 1929. – Access mode: https://r2u.org.ua/dicts/slovyk_prykazok (in Rus.-Ukr.).

ССНП – Yurchenko O. S., Ivchenko A. O. Dictionary of sustainable folk comparisons. H.: Basis, 1993. 176 c. (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970 – 1980 (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseology of the Ukrainian language. V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk and others. Kyiv, 2003 (in Ukr.).

References

1. Bybyk, S. P. Narrative in Ukrainian fiction: a monograph. K. ; Luhansk: Taras Shevchenko Lviv National University Publishing House, 2010. (in Ukr.).

2. Venzhynovych N. F. Phraseics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. 2008. (in Ukr.).

3. Hryhir Tiutiunyk: «From love and torment a writer is born ...»: biobibliogr. sketch. K., 2011. 136 p. – (Sixties: profiles against the background of generation; issue 12). (in Ukr.).

4. Danylenko L. I. National and cultural semantics of Czech phraseology. K., 2000. (in Ukr.).

5. Dobrovolskyi D. O. National and cultural specifics in phraseology (II). Questions of linguistics. 1998. № 6. (in Rus.).

6. Zadorozhnyi V. B. Semantic reconstruction of the phraseology of the back paste. Ukrainian lexicography in the All-Slavic context: theory, practice, typology. K., Dmytra Buraho Publishing House. 2011. (in Ukr.).

7. Karpilovska Ye. A. «Voices of the Past» in modern Ukrainian phraseology. Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. In honor of Mr. Philol. Sciences, Prof. V. M. Mokiiienka, Honorary Chairman of the Commis-

sion on Slavic Phraseology at the International Committee of Slavists (to the 80th anniversary of his birth). Vip. 1 (43). Uzhhorod. 2020. (in Ukr.).

8. Nezhyvyi O. I. Life in a Word: Source Studies Problems of Hryhora Tiutiunnyka Works. K.: VC «Academy», 2014. (in Ukr.).

9. Prokhorova M. E. The category of color representatives that characterize a person in comparisons. Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivana Ohienka: Philological Sciences. Vip. 28. Kamyanets-Podilsky: Axiom, 2011. (in Rus.).

10. Savchenko L. V. The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects. Simferopol: Fate, 2013. (in Ukr.).

11. Treasures of ukrainian dialects: texts about borsch. Lviv, 2019.

12. Sorokhan H. M. Colorat black in phraseology as a manifestation of the mentality of the nation. Philological sciences. Theoretical and methodological problems of language research [Electronic resource]. – Access mode: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Philologia/59231.doc.htm

13. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. Phraseology of the modern Ukrainian language: textbook. way. K.: Knowledge, 2007. (in Ukr.).

14. Ukrainian Center for Cultural Studies. National list of elements of intangible cultural heritage of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/> (in Ukr.).

15. Tsymbaliuk T. V. Mykola Lukash's language of translation: Phraseology of the novel Miheliade Servantesa Saavedry «Don Kikhot». K., Trust, 1996. 238 c. (in Ukr.).

Liliia Didun

National and cultural features of phraseology from the works of Hryhir Tiutiunnyk

The article is devoted to the consideration of national and cultural features of phraseology from the works of Hryhir Tiutiunnyk. Units that are not reflected in academic explanatory and phraseological dictionaries «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes, one-volume explanatory «Dictionary of the Ukrainian language» (second edition 2016), «Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume»; phraseological dictionaries «Phraseological Dictionary of the Ukrainian language» in 2 books (1993) and «Dictionary of phraseology of the Ukrainian language» (2003). The considered units were included in the materials of the «Dictionary of the language of creative personality of the XX – early XXI centuries. XXI century». Author's and transformed phraseological units are analyzed in comparison with usual phraseological units. Emphasis is placed on the component composition of phraseological units, in particular nationally marked components.

Key words: *Hryhir Tiutiunnyk, phraseological unit, paremia, «Dictionary of the language of creative personality of the XX – early XX centuries. XXI century».*

Олена Боярчук

УДК 811.161.2.112'374.2'38

**«Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського,
В. Страшкевича цінна пам'ятка української
офіційно-ділової лексикографії**

У розвідці розглянуто «Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича (К. –Х., 1930), що відіграв важливу роль в унормуванні лексики та фразеології української ділової мови. Будучи найповнішим виданням у сфері ділового спілкування початку ХХ ст., цей словник і сьогодні не втратив своєї актуальності, а отже, може стати авторитетним джерелом під час укладання сучасних лексикографічних праць.

Ключові слова: словник ділової мови, історія української лексикографії, українізація, цінності.

У філософських категоріях поняття цінності співвідноситься із належним та бажаним. Воно тісно прив'язане до конкретної історичної доби: змінюється епоха і разом із нею втрачають значущість певні цінності, натомість з'являються нові, хоча багато цінностей, як духовних так і матеріальних, набувають позаісторичного характеру, як-от цінність людського життя чи видатні твори літератури та мистецтва. Також поняття цінності зазвичай розглядають в контексті культури певного народу. Спираючись на визначення «Філософського словника» за редакцією І. Т. Фролова, Світлана Михайлівна Казьмірик, автор наукової статті «Цінності та їх класифікація в аксіосфері людини», трактує поняття «цінність» як «соціально-філософську категорію, що позначає позитивне чи негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних учинків, духовних витворів людства, окремого суспільства, народу, соціальної групи чи особи на конкретному етапі історичного розвитку. Поняття «цінність» відображає один із найсуттєвіших моментів практичної взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми» [4: 90]. І саме завдяки такій всебічній взаємодії народжується словник як цінний культурний артефакт певної історичної доби.

В енциклопедії «Українська мова» О. О. Тараненко так визначає поняття «словник»: «довідкове зібрання у вигляді книги (тепер і в комп'ютерному варіанті) слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про їхнє значення, вживання, будову, походження тощо чи з перекладом їх на іншу мову (мовні, або лінгвістичні, філологічні, словники) або

про поняття та предмети, що ними позначаються (енциклопедичні словники)» [10: 611]. У своїй ґрунтовній праці «Словники: мистецтво та ремесло лексикографії» Сидні І. Лендау зазначає: «Словник – потужне слово. Автори та видавці виявили, що коли довідкове видання назвати словником, продавати його легше, ніж під іншою назвою, бо це слово свідчить про авторитетність, науковість і точність» [9: 21]. С. І. Лендау «словником» називає текст, який описує значення слів, ілюструє їхнє вживання в різних контекстах, подає правильну вимову. Сучасні словники «часто містять інформацію про написання (літерування), етимологію (походження слова), слововжиток, синоніми, граматичні особливості, інколи також ілюстрації» [Там само: 21]. Ці визначення дають нам зрозуміти, що кожен словник незалежно від типу (енциклопедичний чи лінгвістичний, синхронний чи діакронний, одномовний чи перекладний) чи форми (паперове видання чи онлайн-словник) є продуктом багаторічного трудомісткого процесу, в якому задіяно великі авторські колективи науковців. На підтвердження цієї думки О. М. Демська цілком справедливо зауважує, що «лексикографія, й особливо словникарство, завжди були і, зрештою, є найбільш працемісткою галуззю лінгвістики» [2: 22]. Тому різноманіття якісних нормативних лексикографічних праць у скарбниці певного народу свідчить про його високий культурний розвиток.

Український народ, маючи тяглу лексикографічну традицію, яка бере свій початок ще за часів Київської Русі, надбав чимало цінних словників. Якщо говорити про час функціонування нової української літературної мови, то серед визначних пам'яток словникарства потрібно виділити «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (1907–1909), названий Й. О. Дзендзелівським «найповнішим і лексикографічно найдосконалішим українським словником до початку ХХ століття» [10: 610], а також «Словник української мови» в 11 томах (1970–1980), створений «на базі кількомільйонної лексичної картотеки» [Там само: 612].

Об'єктом нашого аналізу в цій розвідці став «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія (проект)» (далі – Словник), укладений М. Дорошенком, М. Станиславським та В. Страшкевичем і виданий у Харкові 1930 р.

Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу цієї лексикографічної праці, аби визначити її місце та роль в історії українського словникарства, хочемо зазначити, що доба першої українізації, яка подарувала нам цей словник, була дуже плідним періодом в історії української лексикографії загалом і в історії офіційно-ділової лексикографії зокрема. За період із 1923 по 1933 рр. видано понад 10 словників ділової мови та правничої термінології. Як зазначають у передмові до репринтного видання Словника її автори, проф. П. Ю. Гриценко та проф. В. М. Брицин, «серед них були й ґрунтовні видання, зокрема: Орловський В., Шелудько І. Російсько-

український словник банкового діловодства. – К., 1925; Веретка С., Матвієвський М. Практичний правничий словник російсько-український. – Х., 1926; Гладкий М., Туркало К. Російсько-український словник ділової мови. – К., 1926; Йогансен М., Наконечний М., Німчинов К., Ткаченко Б. Практичний російсько-український словник. – Дніпр., 1926; Підмогильний В., Плужник Є. Фразеологія ділової мови. – К., 1926» та ін. [1: VIII]. Такою кількістю лексикографічних видань ми завдячуємо, насамперед, проведенню політики «українізації», впровадження якої мало «допомогти трудовим масам невеликоруських народів у розвиненні рідної мови» [6: 13], а саме: серед іншого «допомогти їм розвинути і зміцнити у себе діючі на рідній мові суд, адміністрацію, органи господарства, органи влади...» [5: 11].

За часів українізації від державних урядовців вимагали перейти на українську мову, що позитивно позначилося на розвитку офіційно-ділового стилю. Були запроваджені спеціальні курси української мови для державних службовців, по закінченні яких працівники держустанов мали складати іспити на знання мови [12: 152]. Ця вимога також посприяла появі низки словників ділової мови. А створення Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ) та затвердження Академією наук правил українського правопису, у свою чергу, посприяли централізації лексикографічної роботи й унормуванню поданого у словниках лексичного матеріалу.

«Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського і В. Страшкевича побачив світ у Харкові – на той час столиці Радянської України, – що разом із Києвом став центром лексикографічної роботи. Цей словник, хоч і мало досліджений, отримав заслужено високу оцінку сучасних мовознавців, зокрема, А. А. Москаленко називає його «найповнішим і найавторитетнішим» серед усіх словників ділової мови, виданих у 20-х рр. минулого століття [7: 123]. П. Ю. Гриценко та В. М. Брицин небезпідставно вважають, що саме цей словник «став вершиною тогочасного лексикографічного опрацювання проблеми українськомовної комунікації у діловому спілкуванні» [1: VIII]. Та й самі автори, проаналізувавши аналогічні праці колег і дійшовши висновку про те, що «дотеперішні словники [з різних причин – О. Б.] мало задовольняли лексичні потреби ділової мови» [СДМ: 6], чітко розуміли поставлене перед ними складне завдання, а саме: «дати громадянству <...> проєкт нормативного словника, цілком придатний до ділових стосунків і діловодства, складений на основі сутонародньої мови і позбавлений специфічного – селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення¹» [Там само]. Подібну мету мали автори більшості лексикографічних праць доби першої українізації (1923–1933), що якісно відрізняло словники цього періоду від праць «перехідної доби» (тобто від доби Визвольних Змагань (1917–1921), як її означили в «Передмові» укладачі «Словника ділової мови».

¹У цитатах із джерел збережено правопис оригіналу.

Його укладачами були співробітники Секції ділової мови при Соціально-економічному відділі ІУНМ – цілком компетентні лексикографи, чия праця над Словником очевидно була нелегкою, оскільки «мовленнєва сфера українськомовного ділового спілкування, на яку вони могли б спиратися в доборі матеріалу, лише формувалася [1: IV]», а тому їм у цій ситуації випала роль першопрохідців і нормотворців. На жаль, біографічні відомості збереглися не про всіх укладачів Словника: про М. Дорошенка на сьогодні ми нічого не знаємо. Микола Олексійович Станиславський (1892–1937), який входив до редакційної трійки, працював над укладанням Історичного словника української мови, а також склав «Російсько-українську ділову та газетну фразеологію», що залишилась в рукописному вигляді, але поруч з іншими друкованими словниками була одним із джерел для укладання цього академічного Словника. Головою редакційної трійки був письменник, мовознавець і викладач Володимир Михайлович Страшкевич (1875–1962), засуджений у процесі СВУ [Див. 3 VIII: 3024, 3071]. У період українізації він викладав українську мову службовцям, тому на власному досвіді відчув, наскільки складною є ситуація з формуванням новітнього українськомовного середовища [1: V]. Також відомо, що свої зауваження в процесі створення цієї праці висловлював тоді ще професор, а пізніше академік Є. К. Тимченко.

Серед основних джерел, використаних авторами для укладання Словника, були не лише авторитетні лексикографічні видання царської доби, зокрема «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки (1893–1898) і «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (1907–1909), а й найновіші термінологічні видання 1920-х років, наприклад, такі як «Практичний правничий словник російсько-український» С. Веретки та М. Матвієвського (1926), «Практичний російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої)» за ред. М. Д. Гладкого й К. Т. Туркала (1926), «Фразеологія ділової мови» В. П. Підмогильного та Є. П. Плужника (1926), а також «Російсько-український словник правничої мови» за ред. А. Ю. Кримського (1926). У процесі укладання Словника використано багато спеціальних періодичних видань 1920-х років, наприклад, «Вестник коммунального хозяйства» (1926–1927), «Вестник финансов» (1923–1925, окремі номери), «Фінансовий бюлетень» (1925–1927, окремі номери) та ін. Реєстр досліджуваної лексикографічної праці формувався також на основі лексики тогочасних інструкцій, листів, договорів і кошторисів різних відділів державних установ. Загалом використано 37 джерел різного типу.

Словник містить близько 15 000 російських термінів і фразеологізмів, розміщених за абетково-гніздовим принципом. Такий тип словника – перекладний російсько-український – переважав серед тогочасної лексикографічної продукції у сфері діловодства, що можна вважати закономірним

наслідком багаторічної русифікаційної політики, яку проводила в Україні царська влада. Такий тип словника визначило, очевидно, і його призначення – навчити української мови переважно російськомовну аудиторію службовців, а отже, виконання практичних завдань першої українізації. Як зазначають автори Словника в «Передмові»: «укладати систему термінології ділової мови довелося за російським реєстром», однак «секція не поставилася до цієї умови своєї праці формально. Вона піддала російський реєстр належній критиці...» [Там само: 6], намагаючись залучати переважно активну лексику, яка б відповідала призначенню Словника – бути довідником сучасної для того періоду ділової мови. Таким чином автори словника не включали до реєстру архаїчну лексику і фразеологію («терміни-перебутки з минулого» [Там само: 6]; гумористичні вислови; жаргонізми; новотвори перехідної доби, що з'явилися шляхом механічного перекладу російських слів («завдяки», «відносно»), а також утворені способом механічного звуконаслідування («достатньо», «необхідно», «зносини», «відношення») [Там само]. Якщо порівнювати Словник з іншими аналогічними працями початку ХХ століття, то очевидним є те, що його реєстр є значно багатший, а словникова стаття – ретельніше опрацьована. «Зокрема пильну увагу приділено висвітленню лексико-семантичних варіантів слів, а також відтворенню сполучуваності термінів, використанню аналітичних номінацій» [1: ХІІІ], зазначено у Передмові до репринтного видання. Це робило Словник довідником активного типу спрямованим на безпосереднього користувача – аби максимально полегшити мовцю процес переходу на українську мову в офіційно-діловому спілкуванні. Для прикладу наведемо словникову статтю юридичного терміна *отвод* – *відсторонення*: **Отвод:** 1) (*куда*) – відведення, відпровадження; (*действ.*) – відводження, відведення, відпровадження, відпровадження; 2) (*отклонение*) – відвертання, відвернення, відводження, відведення; 3) (*предоставление*) – визначення, приділення; (*действие*) – визначання, визначення, приділяння, приділення; 4) (*юридич.*) – відсторонення; (*действ.*) – відсторонювання, відсторонення; **делать отвод кому** – відстороняти кого; **заявить об о-де** – заявити, що маємо відсторонити; **заявление об о-де** – заява про відсторонення; **право о-да** – право відстороняти, відводити; **предъявляют о-д кому** – подавати, щоб відсторонено кого; **у нас имеются к о-ду два лица** – маємо відсторонити дві особи [СДМ: 121].

Серед головних засад, на основі яких було сформовано реєстр Словника, можемо назвати такі:

- уникання архаїзмів. Щодо цього принципу в передмові зазначено: «Секція вважає, що <...> до словника сучасної ділової мови треба брати тільки такі терміни-перебутки з минулого, також і фразеологію, з якими пов'язані вже нові поняття, подаючи до них в українській частині словника рівнобіжні сучасні розв'язання» [Там само: 6], наприклад, «жалованье (за-

работная плата)» – *платня, плата*; «служащий, -щая (в госуд. учрежд.)» – *урядовець, службовець* [Там само: 52, 198];

- уникання кальок із російської мови, які «секція не вважала за догідний науковий матеріал» [Там само: 6]. Наприклад, російське слово *ведомость* замість кальки *відомість* перекладено як *розпис, таблиця, реєстр* [Там само: 20]; до російської лексеми *доход* замість кальки *дохід* дібрано відповідник *добуток* [Там само: 51]; замість кальки *необхідний* до російського *необходимый* подано такі відповідники, як *потрібний, необійденний, незамінний, неминучий, неодмінний, доконечний* [Там само: 98]; до російського фразеологізму *относительно чего*, який часто перекладають як *відносно чого*, автори словника добирають кілька можливих відповідників: *относительно чего это сказано? – проти чого це сказано?, относительно этого дела – (об этом деле) – за цю справу, про цю справу, в цій справі, (что касается этого дела, то...) – щодо цієї справи, то..., относительно этого существуют различные мнения – про це (на це) є різні думки* [Там само: 124] тощо;

- тяжіння до однозначності. Як зазначено в передмові, «до кожного слова (з російського реєстру) суто-термінологічного Секція подавала одно розв'язання, і тільки в окремих випадках, де виправдувала практика й авторитетні джерела, подавала окрім одного рекомендованого ще другий, рівний йому термін. У гніздах слів дотичних Секція подавала повнішу синоніміку» [Там само: 6]. Таким чином, на противагу укладачам багатьох інших російсько-українських діловодних словників цього періоду та доби Визвольних Змагань, які подавали досить багато відповідників російським термінам, автори досліджуваного словника, опрацьовуючи лексику офіційно-ділового стилю, намагалися дотримуватися головних настанов цього стилю, якими є стислість та однозначність викладу. Однак навіть у тих випадках, коли автори словника подають кілька українських відповідників, читач міг легко зорієнтуватись і вибрати доречну мовній ситуації лексему, оскільки значення кожного українського слова уточнюється або російським словом, або введенням української лексеми у фразеологічний зворот. Наприклад, до російської лексеми *заключатъ* подано шість українських відповідників: 1) (делать заключение) – *виводити, вивести, робити, зробити висновок*; 2) (заключатъ в тюрьму) – *ув'язнювати, ув'язнити, садити, посадити, замикати, замкнути до в'язниці*; 3) «(оканчивать) – *закінчувати, кінчати, закінчити*; заклочать свою речь – *закінчувати свою промову*; 4) (книги, счета) – *закінчувати, закінчити, зводити, звести*; заклочать баланс – *зводити баланс*; 5) (в себе) – *мати, містити в собі, обіймати*; 6) (условие, договор) – *укладати, укласти, брати, взяти*; договори заклочаются у нотариуса – *договори укладають перед нотарем* [Там само: 57];

- намагання не уникати інтернаціоналізмів. На початку ХХ ст., у період активного формування термінології офіційно-ділового стилю важли-

вим джерелом термінотворення стали інтернаціоналізми: «Визнаючи, що інтернаціональним термінам взагалі належить певне місце в українській мові, Секція подає в словнику також і інтернаціональні терміни... Тоді ж коли в українській мові є свій влучний переклад, Секція додавала до інтернаціонального терміну й українське розв'язання, ніде, однак, не намагаючись запровадити за всяку ціну замість інтернаціонального терміну український» [Там само: 6]. Отже, на відміну від укладачів словників, виданих упродовж періоду Визвольних Змагань, які переважно уникали подавати інтернаціоналізми в українській частині словникового реєстру, намагаючись добирати, де це тільки було можливо, питома українські відповідники, автори цього Словника, як і укладачі решти лексикографічних праць періоду першої українізації, все частіше подають інтернаціоналізми. Порівняймо переклад лексем-інтернаціоналізмів у «Російсько-українському словнику» Л. В. Падалки та в досліджуваному Словнику: *антагонизм* – *противенство* (Пад.) і *антагонізм, противенство* (СДМ); *арсенал* – *збройовня* (Пад.) і *арсенал, збройниця* (СДМ); *артил(л)ерист* – *гармаш, пушкар* (Пад.) і *гарматник, гармаш, артилерист* (СДМ); *ассигновані(и)е* – *призначіння* (Пад.) і *асигнування, («действие») асигнування, призначення, приділення грошей* (СДМ); *ас(с)оці(и)аці(и)я* – *спілка* (Пад.) і *асоціація, спілка* (СДМ); *аудиторі(и)я* – *слухальня* (Пад.) і *авдиторія* (СДМ); *валюта* – *ціна, вартість* (Пад.) і *валюта* (СДМ); *депутат* – *посланець* (Пад.) і *депутат, посол* (СДМ); *доминировать* – *панувати* (Пад.) і *домінувати, панувати над ким, над чим* (СДМ) тощо;

- використання питома українських афіксів під час творення термінів. Найкращими прикладами на підтвердження цієї тези є подані в словнику українські відповідники до російських лексем на позначення осіб за видом їхньої діяльності, де замість не властивих українській мові іменникових суфіксів **-чик, -щик** автори послуговуються питома українськими – **-ник, -ач, -ар, -ець**. Наприклад, *пайщик, -ца* перекладено як *пайовик, пайовичка; поденищик, -щица* – *поденний, поденна, поденник, поденниця; подрядчик, -ца* – *підрядник, підрядниця* [Там само] тощо;

запозичання іншомовних термінів зі збереженням граматичного роду та фонетичних особливостей, які це слово мало в мові, з якої його запозичено. Так, російську лексему *класс* перекладено як *кляса* зі збереженням фонетичних та граматичних особливостей запозиченого з німецької мови слова: *dieKlassef* > *кляса*. Відповідним чином було утворено й спільнокореневі лексеми *клясифікація, клясифікувати, клясовий* [Там само: 74] тощо. Так само російське слово *клуб* в українському варіанті було передано як *клуб* [Там само] (згідно зі звучанням німецького *derKlubm*). Французьке за походженням російське слово *шоссе* укладачі словника передали зі збереженням граматичної категорії роду як *сошіа* [Там само: 245] (*chauseef* > *соша*), але в народній вимові. У період активної русифікації, що тривав із

1933 року аж до 90-х років ХХ ст., тезу про запозичення слів відповідно до їхніх фонетичних та граматичних особливостей у мові, з якої ці слова було запозичено, піддали нищівній критиці. Натомість було висунуто гасло написання запозичених слів у відповідності до «багатовікової східно-слов'янської традиції» [8: 267], що на практиці означало запозичання іншомовних слів лише за посередництвом російської мови. Тому на сьогодні нормативними вважаються *клас*, *клуб*, *шосе* тощо.

Вищеназвані засади, на яких було створено словник, цілком відповідали настановам «Інструкції для укладання словників» ІУНМ. Саме дотримання авторами Словника цих засад зробило його академічним виданням своєї доби: Словник сприяв унормуванню тогочасної української офіційно-ділової лексики та фразеології.

Наголоси проставлено тільки в правій, українській, частині реєстру. Тут також варто зазначити, що східноукраїнська акцентуація Словника походить від М. О. Станиславського (який був родом із Полтавщини): саме він проставляв наголоси [3VIII: 3024]. Хоча в багатьох випадках Секція подає «кілька можливих діалектично-паралельних наголосів з огляду на нерозробленість української ортоепії» [СДМ: 6], як зазначено в «Передмові» до Словника.

Увібравши в себе досвід української офіційно-ділової лексикографії за більш ніж десять попередніх років, «Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича став кульмінаційною працею термінографів першої третини ХХ ст. Словник «сприяв удностайненню української ділової термінології, поєднуючи галицько-буковинські і східно-українські тенденції розвитку» [3 VIII: 3071]. Безперечно, що сьогодні цей Словник потребує детального вивчення з метою залучення його реєстру до сучасних ділових словників. Проте вже попередній аналіз лексичного масиву ділової мови в Словнику засвідчує, що «багато рекомендацій М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича стали фактами історії, зберегли свою цінність для пізнання складного процесу вироблення лексичних норм у цій сфері спілкування <...> Репрезентовані на сторінках Словника перлини української мови значно розширюють межі наявних засобів комунікації, до пізнання й осмислення яких все більше наворачтаються фахівці-лексикографи, і широкі кола громадян, залюблених у свою мову» [1: XVI].

Змінюються епохи та ідеології, а разом утрачають свою цінність і культурні артефакти: переламним моментом як в історії України, так і в історії української мови став 1933 рік, коли владна партія взяла курс на відхід від українізації. Сталінські репресії не обійшли й укладачів Словника, а сам Словник був забутий на десятиліття. Проте сьогодні ми знову можемо відкрито гортати сторінки цього «цінного набутку сучасного наукового те-

рмінознавства» [Там само: XI], досліджувати його й використовувати у своїй лексикографічній роботі.

Джерела

Пад. - Падалка Л. Російсько-український діловодний словник. Полтава: [б. в.], 1918.

СДМ - Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с. *Репринтне видання. Друк. за вид. 1930 р. (Серія «Словникова спадщина України»).*

Література

1. Гриценко П. Ю., Брицин В. М. До читача. Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с. Репринтне видання. Друк. за вид. 1930 р. С. III–XVI.

2. Демська О. М. Два аспекти лексикографії: місце у системі мовознавчих дисциплін і структура. *Магістеріум*. К.: КП ВД «Педагогіка», 2009. Вип. 37. Мовознавчі студії. С. 18-23.

3. Енциклопедія українознавства: в 11 т.Т. 8. Львів: Вид-во «Молоде життя», 2000. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. С. 2805–3200.

4. Казьмірик С. М. Цінності та їх класифікація в аксіосфері людини. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Педагогіка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. Т. 209. Вип. 197. С. 90-92.

5. Кириченко І. М. Завдання радянського мовознавства в ділянці української лексикографії. Лексикографічний бюлетень. К.: Вид-во АН УРСР, 1952. Вип. II. С. 9–18.

6. Кириченко І. М. Українська лексикографія радянського періоду. Вісник АН УРСР. К.: Вид-во АН УРСР, 1954. № 10. С. 12–20.

7. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. К.: Радянська шк., 1961.

8. Русанівський В. За чим тужити? Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциту: документи і матеріали. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. С. 265–268.

9. Сидні І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії. К.: К.І.С., 2012.

10. Українська мова: Енциклопедія. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004.

11. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2008. Кн. I. Мовознавство. С. 26–279.

Legend

Пад. – Padalka, L. (1918). The Russian-Ukrainian Official-Business Language Dictionary. Poltava (inUkr.).

СДМ -Doroshenko, M., Stanyslavskyj, M., Strashkevych, V. The Official-Business Language Dictionary (2018). Kyiv: Dmitry Burago Publishing House. 248 p. Reprint from the edition of 1930 (Series “Ukrainian Heritage Dictionary”) (inUkr.).

References

1. Hrytsenko, P. Y., Brytsyn, V. M. (2018). Word to the reader. Doroshenko, M., Stanyslavskyj, M., Strashkevych, V. The Official-Business Language Dictionary. Kyiv. 248 p. Reprint from the edition of 1930. P. III–XVI (inUkr.).
2. Demska, O. M. (2009). Two aspects of lexicography: place in the system of the language arts and the structure. Mahisterium. Kyiv. Vol. 37. P. 18-23 (inUkr.).
3. UkrainianCultureandLifestyleEncyclopedia: 11 v. (2000)Vol. 8. Lviv. Reprint from the edition of 1955–1984 pp. P. 2805–3200 (inUkr.).
4. Kazmiryk, S. M. (2012). Values and their classification in the people's axiosphere. Scientific proceedings of the Petro Mohyla Black Sea National University. Series: Pedagogics. Vol. 209. Num. 197. P. 90-92 (in Ukr.).
5. Kyrychenko, I. M. (1952). Tasks of the Ukrainian lexicography as a part of the soviet linguistics. Lexicographic Journal. Kyiv, Num. II. P. 9–18 (in Ukr.).
6. Kyrychenko, I. M. (1954). The Ukrainian lexicography of the soviet time. AS of the USSR Reporter. Kyiv. № 10. P. 12–20 (inUkr.).
7. Moskalenko, A. A. (1961). Study of the Ukrainian lexicography history. Kyiv (in Ukr.).
8. Rusanivskyi, V. (2005). After what we hone? The UkrainianlanguageintheXXthcentury: historyoflingvocide: documentsandmaterial. Kyiv, 2005. P. 265–268. (in Ukr.).
9. Sidney I. Landau. (2012). Dictionaries: the Art and Craft of Lexicography. Kyiv. (in Ukr.).
10. The Ukrainian language: Encyclopedia. Kyiv, 2004. (inUkr.).
11. Philosophic encyclopaedical dictionary. Kyiv, 2002. (inUkr.).

12. Shevelov, Y. (2008). The Ukrainian language in the first half of the XXth century (1900–1941): condition and status. Shevelov, Y. *Selectas: in 2 books*. Kyiv. Book I. Linguistics. P. 26–279. (in Ukr.).

Olena Boiarchuk

The Official-Business Language Dictionary by M. Doroshenko, M. Stanyslavskyj, V. Strashkevych as valuable heritage of the Ukrainian official-business lexicography

Concept of *values* is connected to the precise historic period. This concept is usually seen in the cultural backstory of the nation. After the Philosophic Encyclopaedical Dictionary (2002) value is a socio-philosophical category that denotes the positive or negative significance of natural phenomena, products of social production, forms of social organization, historical events, moral acts, spiritual creations of mankind at a particular stage of historical development. Therefore, each dictionary is a valuable cultural creation of the particular period of time.

The article is dedicated to The Official-Business Language Dictionary by M. Doroshenko, M. Stanyslavskyj, V. Strashkevych (Kyiv - Kharkiv, 1930) that played a prominent role in the processes of standardization of the Ukrainian official-business lexis and phraseology.

Above mentioned dictionary was published during the ukrainization period. The era of ukrainization was a fruitful period in the history of Ukrainian lexicography in general and in the history of official-business lexicography in particular, giving the last more than 10 dictionaries. The analyzed dictionary is notable for the professionalism of the compilers who were employees of the Official-business Language Section at the Socio-Economic department of the IUSL, a large source base, a large register of about 15,000 units, thorough elaboration of a dictionary article, and focus on normativity. Among the main principles of formation of the dictionary register were: avoidance of the archaic lexis, avoidance of the linguistic calques from the Russian language, the tendency to the monosemy, attempts not to avoid internationalisms, the use of specifically Ukrainian affixes when creating terms, preserving the grammatical gender of the original language when borrowing foreign terms. The analyzed dictionary became the culmination publication by the terminographs of the official-business lexis in the first third of the XXth century.

Key words: *official-business language dictionary, history of Ukrainian lexicography, ukrainization, values*

Юлія Цигвинцева

УДК 811.161.2 (81'37)

Нові омоніми в поняттєвій системі сучасної української мови

Стаття присвячена дослідженню ролі нових омонімів у сучасній українській мові. На матеріалі текстів публіцистичного, художнього та розмовного стилів виокремлено омоніми – наслідки універбації та омоніми – наслідки повторного використання суфіксальної словотвірної моделі.

*Процеси універбації проаналізовано на прикладі різних за категорійним значенням назв: предметів (**материнка, цифра, читалка**), осіб (**совок**), явищ (**негатив, корона**), фінансових платежів (**комуналка**). З'ясовано природу нових омонімів, утворених за допомогою повторного використання словотвірної моделі – у межах тієї самої словотвірної категорії похідних (**народник, телевізійник**) і в різних (**мовник**).*

Показано функціональний потенціал нових омонімів, доведено їхню важливість для мовців та цінність для розвитку поняттєвої системи сучасної української мови.

Ключові слова: мовна компресія, неосемантизм, новий омонім, повторне використання словотвірної моделі, універбація

Цінність мовної одиниці визначається її зорієнтованістю на дійсність, мовленнєвим виявом певного фрагмента навколишнього світу, тобто здатністю відображати концептуальну картину світу спільноти в певний період її діяльності. Оскільки концептуальна картина світу явище динамічне, то і мовна картина світу зазнає перетворень. Ми отримуємо велику кількість нових понять, які мають бути названі. Для позначення нових понять використовуємо нові слова, серед яких і нові омоніми, або слова з уже наявною в мові формою, але з новим значенням.

Науковий інтерес до омонімів у різні періоди розвитку мовознавства виявляли українські лінгвісти О. О. Потебня, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Л. А. Лисиченко, М. П. Кочерган, Ю. О. Карпенко, Н. Ф. Клименко, О. О. Тараненко, Т. О. Грязнухіна, О. М. Демська; закордонні дослідники: Б. Трнка, С. Ульман, В. В. Виноградов, Д. М. Шмельов, О. І. Смирницький, О. О. Реформатський, Л. О. Новіков, Л. В. Малаховський, Ю. Д. Апресян та ін. Важливим для осмислення проблеми омонімів є «Словник омонімів української мови» О. М. Демської та І. М. Кульчинського, що містить понад шість тисяч реєстрових слів і спрямований на якомога глибше висвітлення семантичних відмінностей формально однакових мовних знаків. Цінними є також академічні видання «Словник української мови» в 11-ти

томах», укладений колективом Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка І. К. Білодіда (далі – СУМ-11) та «Словник української мови: В 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн.», укладений в Інституті української мови НАН України за редакцією Л. В. Мовчун під керівництвом П. Ю. Гриценка (далі – СУМД).

Новий омонім, як і будь-яка нова одиниця, засвідчує появу нового поняття. Сьогодні дослідження омонімів залишається перспективним і в контексті вивчення виникнення інновацій. З-поміж нових омонімів на основі текстів публіцистичного, художнього та розмовного стилів виокремлюємо похідні – наслідки універбації та повторного використання суфіксальної словотвірної моделі.

Термін *універбація* запропонував О. В. Ісаченко. За словами дослідника, явище універбації включає «процеси, пов'язані зі втратою семантичного членування», що є одним із законів розвитку лексики взагалі» [3: 340]. Дослідники цей спосіб творення називають стягненням, семантичною конденсацією, семантичною компресією, еліпсисом, згортанням найменувань, а найчастіше – універбацією, або універбізацією. О. В. Ісаченко виокремлював кілька способів універбації: осново- та словоскладання, еліптичний пропуск одного з членів сполуки, зрощення, афіксальне словотворення, усічення, аббревіацію тощо.

Н. Ф. Клименко зазначала, що універбація ґрунтується на відношенні семантичної еквівалентності між твірним словосполученням і похідним словом [5: 749]. Отже, наслідком універбації є похідне слово, яке за формою співвідносне лише з одним словом, а за змістом – зі словосполученням. Дослідниця трактувала універбацію як «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення з допомогою суфіксації згортається в слово» [Там само: 749]. Ми дотримуватимемося широкого трактування терміна *універбація*, залучаючи до універбів не тільки суфіксальні утворення, а всі випадки мовної конденсації.

Способом універбації утворена значна частина неологізмів у сучасній українській мові. Предметом нашого зацікавлення стали нові слова, форма яких уже наявна в мові та знайома мовцям. На прикладі цих одиниць детальніше проаналізуємо універбацію як механізм творення лексем із уже відомою формою та новим значенням, що стають новими омонімами до відомих слів.

Серед виявлених нових омонімів виокремлюємо кілька груп лексики з різним категорійним значенням, а саме: назви технічних приладів, знарядь та деталей (*материнка, плазма, цифра, читалка*), назви установ (*гу-ма*), осіб (*совок*), явищ (*негатив*), хвороб (*корона*), фінансових платежів (*комуналка*) тощо.

Найчисленнішу підгрупу становлять назви технічних пристроїв та деталей. Так, іменник *материнка* в мовленні фахівців з інформаційних те-

хнологій (ІТ) вживається як еквівалент до сполуки *материнська плата*, пор.: *Що робити, якщо материнка не запускається?* (МОУО, 27.06.19); *У системі живлення материнських плат серії TUF GAMING Z590, реалізований за схемою 14 + 2 фаз живлення, застосовуються силові модулі Dr. MOS, кожен із яких містить драйвер* (Rozetka, 24.01.22); *Пробував запустити комп'ютер з від'єднаним кабелем монітора від роз'єму материнки – та сама історія – 5 гудків і запуск* (ФБ, 17.02.21). Хоча в СУМ-11 лексема зареєстрована з єдиним значенням «пахуча трав'яниста рослина родини губоцвітих із дрібними бузково-рожевими квітками; використовується в парфюмерній промисловості» (СУМ-11 IV: 645). Функціональний потенціал іменника *материнка* засвідчують сполуки *бюджетна материнка*, *класична материнка*, *роз'єм материнки*, *материнка ноутбука*, *запустити материнку*. Лексема *материнка* та сполука *материнська плата* є розмовними еквівалентами до словосполучення *системна плата*, що походить з англійської мови, де **motherboard** – «основна плата ... ПК, на якій зазвичай розміщують процесор, ОЗП, контролер шини, головні порти вводу-виводу і різними шини розширення» (АУТС: 334). Синонімію сполук ілюструють сучасні тексти, напр.: *Одним з найважливіших елементів комп'ютера є системна, вона ж відома як материнська, плата* (ІРкеу, 27.06.17).

Іменник *цифра* зафіксований у СУМ-11 зі значеннями: 1. Знак, що позначає число; // Кілька знаків, що позначають одне (складне) число. 2. *розм.* Число, кількість чого-небудь; // Показник чого-небудь, виражений у числах; // Сума, певна кількість грошей (СУМ-11 XI: 222). Сучасні тексти засвідчують два розмовні інакші значення цього слова: те саме, що *цифровий фотоапарат*, напр.: *Фотограф Джунку Нисимура з неймовірного міста Токіо рішуче продовжує знімати на плівку та навіть не має наміру переходити на цифру* (ФБ, 04.07.17); *Як правильно фотографувати в нічний час на «цифру»* (Zkan, 19.08.21) та *цифровий формат, цифрова форма подання (інформації)*, напр.: *На Рівненщині стартує освітній проєкт «Цифра в кишені», у межах якого для мешканців громад проводитимуть безкоштовне навчання щодо користування онлайн-послугами* (Укрінформ, 23.07.21). Слово в другому значенні демонструє значний словотворчий потенціал. Нині вживають похідний прикметник-неосемантизм *цифровий* зі значенням згаданого вище терміна інформатики «який переводить інформацію в цифровий формат за допомогою електронних систем. // Признач. для оброблення, зберігання, передавання і т. ін. такої інформації» (СУМД II: 53), іменник *цифровізація* зі значенням «переведення в цифровий формат» та дієслово *оцифрувати* [заціфрувати – Ю.Ц.] – «перевести в цифровий формат» з похідними від нього *оцифровувати*, *оцифрування*, пор.: *Про особливості реалізації та мету проєкту розповіла Суспільному заступниця голови РОДА з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації* Іванна Смачило (Suspilne, 22.09.21). Вінниччина відзначає

значний прорив у агроінноваціях: вже **оцифрували** перше поле. Відтепер фермери зможуть «керувати» полями за допомогою додатку у смартфоні або у комп'ютері (ФБ, 23.09.21).

Іменник *читалка*, відомий з розмовним значенням «Те саме, що **читальня**» (СУМ-11 XI: 337), нині набув нового змісту – програма, за допомогою якої можна читати електронні книжки в різних форматах, напр.: *ReadEra* – **читалка для книг**, дозволяє читати книги безкоштовно, без Інтернету в форматах *FB2, PDF, EPUB, Microsoft Word (DOC, DOCX, RTF), DJVU, Kindle (MOBI, AZW3), TXT, ODT та CHM* (GP, 09.01.21), а також пристрій, на якому можна читати електронні книжки, напр.: **Читалка, смарт або планшет? Що обираєш ти?** (ФБ, 19.02.21). Спостерігаємо явище семантичної конденсації, за якого сполуки *пристрій для читання й програма для читання* на позначення такої реалії замінила однослівна номінація *читалка*.

Прикладом сучасної омонімії є іменник *совок*, який у СУМ-11 поданий зі значенням «Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою; // Пристрій, що формою нагадує таку лопатку» (СУМ-11 IX: 436). Однак тексти засвідчують інший його зміст, пор.: *Остан Бендер також давав поради, як обходити чинне законодавство. Думаю, що це – «совок», який залишився далеко в минулому* (УНІАН, 19.01.21); *Євген Головаха відповів Лізі Богуцькій, яка обізвала його «совком»* (ВЗ, 04.02.20); *Тепер ми бачимо, що в нас поширюється практика західного світу, яка, на противагу «совку», не толерує академічний недоброчесності* (ДТ, 14.07.20). СУМД реєструє нове значення жаргонізму: *совок* – «житель, громадянин Радянського Союзу з усіма ідеологічними, політичними і поведінковими вадами, спричиненими умовами життя в Радянському Союзі» (СУМД II: 407). Однак приклади дають змогу трактувати лексему ширше – як світогляд, спричинений умовами життя в СРСР чи симпатіями до цього ладу, що виявляється в ідеологічних, політичних і поведінкових реакціях індивіда. Л. О. Ставицька в словнику «Український жаргон» визначає лексему як «щось пронизане радянською ідеологією» (УЖ, с. 306). Іменник уживають у лапках і без, стабільно – з негативною конотацією, зневажливим, презирливим відтінком: **Тест на «совок» дуже простий – ви співчуваєте загиблим лікарям – чи ні** (Д, 12.05.20); **Якось так склалося, що совок (не)вмирущий, полюбляв чорно-біле** (ФБ, 06.02.21). Дослідники вважають, що лексема є універбом і походить від російських сполук *Советский Союз, советский человек*.

Активно вживають нині результат усічення прикметника *негативний* – іменник *негатив*. Цей новий омонім використовують у широкому контексті в різних сферах сучасної мовної практики, а саме: побутовій: *Нас змушують бачити тільки негатив, нас програмують на бідність і на відчай* (ФБ, 02.02.21), професійно-діловій: **Негатив і політика**. які «ломи»-

влогери становлять загрозу (ІМІ, 31.08.20), науковій: *Далі йде негатив: абсолютно недостатнє фінансування космічної програми, зношеність основних фондів підприємств, неможливість впровадження нових технологій, критичне старіння кадрів* (Наука, 15.12.20), мові ЗМІ: *«Не пишу, коли мене щось тривожить. **Негатив** ламає зсередини, а творити можу тільки в гармонії»* (ВЗ, 18.09.18) тощо. СУМД фіксує його як новий омонім зі збірним значенням «Властивості, риси або факти, події, що викликають несхвалення, незадоволення, негативні емоції» (СУМД II:114), адже в СУМ-11 він зареєстрований тільки як термін фотографії «Зображення на світлочутливій плівці чи пластинці, в якому світлі місця знімка виходять темними, а темні – світлими; // Плівка чи пластинка з таким зображенням» (СУМ-11 V: 276). Часто лексему сполучають з іменником *стан*, напр.: *Заганяють його [суспільство – Ю.Ц.] в стан негативу і приреченості*, – заявив Подоляк (ДТ, 16.12.20), прикметниками *політичний, суспільний, найбільший*, напр.: *Весна нівелює політичний негатив* (Д, 29.04.14); *Яценюк, який більше року тому пішов з посади прем'єр-міністра з рейтингом в межах статистичної похибки, увібравши весь суспільний негатив, прямо сказав Порошенку, що тепер люди не розрізняють, де БПП, а де «Народний фронт»* (УП, 22.05.17), дієсловами *заганяти в, нівелювати, вбирати, звучати, сіяти, отримувати* та ін., напр.: *До того ж упродовж останнього десятиліття Довгий, як суха губка, **вбирав у себе тільки негатив*** (РПР, 26.06.17); *...Для них усі однакові, а відповідно й **негатив отримують** усі* (УП, 22.05.17), Цей неосемантизм перебуває в антонімічних відношеннях з лексемою *позитив*: *Якщо взяти людське життя у глобальному [глобальному – Ю.Ц.] масштабі, то можна виділити кілька наріжних моментів, які є однозначно **або позитивом, або негативом*** (Zaxid, 10.11.17).

Прикладом усічення є також іменник *корона* – розмовна назва вірусу, який спричинив спалах коронавірусної інфекційної хвороби, що стався в грудні 2019 року. Назву *коронавірус* науковці пояснюють наявністю особливого кільця на поверхні вірусної частки з булавоподібних виростів, що нагадує корону. Іменник *корона* – звичний за формою та коротший – став популярним у мовленні: *Встигли ще пару лабораторних виконати – це +. Ох, корона-корона...* (ФБ, 09.10.20); *Українська книжка, як і українськомовна загалом, – це те, на чім у буремну **добу лютування «корони»** ... тримаються, власне, ті крихти українськості, що досі залишаються у нас із вами попри всі негаразди* (ФБ, 16.09.20). Інколи його вживають у публіцистичних статтях, наприклад: *Попри те, що в області **лютує «корона»**, гірськолижний курорт «Буковель» продовжує працювати, правда, в режимі посиленого карантину* (ДТ, 03.03.21). Для увиразнення негативної конотації лексема сполучається з прикметниками *ворожа, вбивча*, напр.: *Невже ми прагнемо під **ворожу корону** з її **убивчими вірусами**?!* (ФБ,

19.04.20). Спорадично входить до складу нових композитів, як-от : *Далі більше: корона-вакцино-експерт, трохи збиваючись на незнайомих термінах, обурюється: «Окрім цього, вакцина містить рекомбінантний аденовірус шимпанзе!!!»* (ФБ, 28.02.20).

Іменник *комуналка*, зафіксований в СУМЖ із розмовним значенням «Комунальна квартира; квартира, яка надається міськими господарством для заселення кількох родин» (СУМЖ: 452), сьогодні вживають і як розмовний відповідник до словосполучення *комунальні послуги*, пор.: *Допомоги зі сторони не маємо, виживаєм як можемо, у мене є батьки-пенсіонери, але їх статків ледве вистачає на комуналку, харчі та ліки* (ФБ, 15.02.21). З цим значенням лексему подають укладачі СУМД (СУМД І: 476). Універб функціонує в текстах з іменниками *оплата* (чого? за що?): *Кабмін пообіцяв частково відшкодувати витрати на оплату комуналки* (Д, 19.03.20); *заборгованість* (за що?): *В Україні заборгованість за комуналку зросла до 73 мільярдів гривень* (ДТ, 30.01.21); *тариф* (на що?): *Людей обурює зростання тарифів на комуналку, яке відбулося з січня 2021 року* (ФБ, 20.02.21); *прикметниками горезвісна, коштовна, дорога*, напр.: *Горезвісна комуналка вкотре придушила середній клас, за рахунок якого останніми роками в країні затикають усі дірки* (ДТ, 31.03.17); *Коштовна комуналка: через борги в українців починають відбирати квартири* (УНІАН, 05.02.17).

Продуктивним шляхом виникнення нових омонімів є утворення слів від тих самих основ за допомогою однакових афіксів. Російська лінгвістка О. П. Єрмакова щодо цього зауважує, що в деяких слов'янських мовах спостерігаємо повторну реалізацію словотвірної моделі, що базується на «використанні наявної в мові семантики похідної основи і твірного афікса», унаслідок чого з'являються, наприклад, такі російські нові омоніми, як *нічник* «особа, що працює вночі», «нічний ресторан», «тварина, активна вночі» до вже відомого слова зі значенням «лампа слабкої напруги» тощо [2: 239, 241]. Оскільки між такими одиницями неможливо встановити ієрархічних зв'язків, дослідниця вважає їх близькими до омонімів. Розглядаємо такі лексеми як власне нові омоніми. Завдяки повторній реалізації моделі словотворення утворюється кілька назв всередині однієї словотвірної структури. Словотвірна категорія назв осіб, наприклад, представлена такими новими омонімами: *державник, народник, телевізійник*.

Яскраво явище повторення словотвірної моделі демонструє іменник *народник*, утворений від прикметника *народний* за допомогою продуктивного суфікса *-ик*. Новий омонім *народник* функціонує зі значенням «той, хто грає на народних інструментах або виконує народні танці». У СУМ-11 лексема зафіксована лише зі значенням «прихильник народництва» (СУМ-11 V: 176). Проте в розмовній практиці цей іменник відомий давно. Отже, вважаємо за необхідне розрізняти узусні нові омоніми та лексикографічні

нові омоніми, які давно функціонують у мові, але не фіксовані словниками. Іменник *народник* належить до лексикографічних інновацій. Сучасні тексти засвідчують таке нове вживання іменника, напр.: *Немає майданчиків для виступів. Якщо ти – народник, то виступаєш в Академічному палаці* (Weche, 16.09.21); *По-третє, Ніжинське училище я закінчив як народник, а в Харківському інституті культури (нині – Харківська держава академія культури) навчався на хоровому факультеті* (КК, 16.09.21); *Невгамовний батл народників після майстер-класу гуцульських танців* (ФБ, 05.07.19). У деяких контекстах новий омонім реалізує словотворчий потенціал в композитах, що унааявнюють гіпо-гіперонімічні зв'язки, пор.: *На другому концерті фестивалю «Нитки Шоренкова» виступили знаменитий композитор, піаніст-віртуоз Максим Шоренков та духовик-народник Максим Бережнюк* (ВМР, 26.03.18); *Творчі успіхи хореографів-народників* (ФБ, 18.04.17) тощо.

За схожою моделлю утворився іменник *телевізійник*, зафіксований у СУМ-11 зі значенням «майстер телеателсь» (СУМ-11 Х: 60) та вживаний у нових контекстах сьогодні з іншим значенням, напр.: *Радійник, телевізійник, мовник вищого ґатунку з прекрасним інтелектуальним бекґраундом* [бекґраундом – Ю.Ц.] (ФБ, 18.11.20); *Журналісти-телевізійники продовжують навчання у «Школі якісних медіа» онлайн* (ДМ, 07.05.20); *Хай платять за рекламу товару – так думають телевізійники, а державники не думають про це зовсім* (ФБ, 03.08.19); *Як зізнаються колеги-телевізійники, вони не просто підготували якісні сюжети, а й, завітавши на виставку, залюбки ознайомлювалися з понад трьома сотнями найкращих фотографій* (Д, 24.10.14); *Нині до журналістів та працівники сфери радіо долучилися телевізійники, представники інтернет-ЗМІ* (УНН, 16.11.19). Обговорюваний новий омонім, утворений за допомогою суфікса *-ник* на позначення особи, подано в СУМД: 2. розм. Працівник телебачення (СУМД II: 443). У мові побутує також фемінітив *телевізійниця*, напр.: *Померла відома волинська телевізійниця* (Волинь24, 02.11.20).

Повторна реалізація словотвірної моделі можлива й у межах різних словотвірних категорій похідних. Наприклад, іменник *мовник* у СУМ-11 поданий з розмовним значенням «1. Те саме, що *мовознавець*; 2. Викладач мови і літератури в школі; викладач мови в інституті» (СУМ-11 IV: 60). Сучасні тексти ж засвідчують його інакший зміст, пор.: *Локальне радіо планували відкрити до кінця року, але зіткнулися з низкою процедур, які значно уповільнили запуск власного мовника* (Д, 15.06.18); *«Колектив громадського мовника приносить щирі співчуття рідним та близьким Миколи Теремка», – йдеться в повідомленні телеканалу* (ДТ, 16.05.20). Тобто нині лексема набула нового значення «теле- чи радіостанція, яка веде трансляцію, суб'єкт інформаційного (медійного) простору» (СМ: 74). Слово з такою семантикою утворилося від дієслова *мовити* за допомогою іменни-

кового суфікса **-ник**, який має омоніми з категорійними значеннями «істота» та «неістота». Це призвело до появи омоніма в уже відомого іменника *мовник*.

Розглянуті іменники-універби з новими значеннями утворюються внаслідок згортання словосполук (найчастіше – прикметниково-іменникових) в іменник (найчастіше розмовний), який стає омонімом до вже наявної одиниці (простого іменника чи універба), трапляються також усічення. Більшість нових омонімів-результатів повторного використання словотвірної моделі утворено за допомогою суфіксів **-к(а)**, **-ик** / **-ник**. Це доводить активність моделей словотворення з ними і певних твірних основ. Аналізовані нові омоніми позначають активне для мовців поняття, адже вони або називають нові реалії та явища, які нещодавно з'явилися в українському просторі (це назви нових пристроїв, знарядь та деталей, комп'ютерних програм (*материнка, цифра, читалка*), хвороб (*корона*)) або засвідчують нові значення для знайомих форм у межах однієї (*народник, телевізійник*) чи кількох словотвірних категорій (*мовник*). Чимало нових омонімів притаманні розмовній сфері, професійному сленгу та мові ЗМІ. Деякі з таких одиниць демонструють широку лексичну сполучуваність та словотворчу продуктивність, що доводить їхній значний функціональний потенціал у сучасній українській мові.

Джерела

АУТС – Пройдаков Е. М., Теплицький Л. А. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. Вид. 1. Київ: Видавничий Дім «СофтПрес», 2005. 552 с.

ВЗ – Сайт газети «Високий замок». URL: <https://wz.lviv.ua/>

ВМР – Вінницька міська рада: офіційний сайт. URL: <https://www.vmr.gov.ua/default.aspx>

Волинь24 – Волинь24. Інформаційний патруль: Інтернет-ресурс. URL: <http://www.volyn24.com/>

Д – Сайт газети «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk>

Детектор – Детектор медіа: українське інтернет-видання про медіа. URL: <https://detector.media/>

ДТ – Сайт газети «Дзеркало тижня». URL: <https://zn.ua/ukr/>

ІМІ – Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/>

КК – Київська камерата: сайт національного ансамблю солістів. URL: <http://kievkamerata.org/ukr/>

РПР – Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://rpr.org.ua/>

СМ – Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. Львів: Світ, 2002. 130 с.

СО – Словник омонімів української мови. О. М. Демська, І. М. Кульчицький. Львів: Фенікс, 1996, 223 с.

СУМ-11 – Словник української мови: В 11 томах. Київ: Наук. думка, 1970-1980.

СУМД – Словник української мови в 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2017.

СУМЖ – Словник української мови. Відп. ред. В. В. Жайворонок. 2-е вид. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1316 с.

УЖ – Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики; Національна Академія наук України, Інститут української мови. Київ: Часопис «Критика», 2005. 494 с.

Укрінформ – УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/block-lastnews>

УНІАН – Сайт інформаційної агенції. URL: <https://www.unian.ua/>

УНН – Українські національні новини. URL: <https://www.unn.com.ua/>

УП – Сайт газети «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/>

ФБ – Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/>

IPkey – Цікаві новини зі світу науки і техніки. URL: <http://ipkey.com.ua/uk/>

GP – Google Play. URL: <https://play.google.com/>

MOYO – Інтернет-магазин. URL: <https://www.moyo.ua/>

Nauka – Наукаінформ: наукова онлайн-бібліотека. URL: <http://naukainform.kpi.ua/default.aspx>

Rozetka – ROZETKA: сайт онлайн-магазину. URL: <https://rozetka.com.ua/ua/>

Suspilne – Суспільне. Новини. URL: <https://suspilne.media/>

Weche – Weche:сайт. URL: <https://weche.info/>

Zaxid – Портал Zaxid.net. Перше аналітичне інтернет-видання Львова. URL: <https://zaxid.net/>

Zkan – ZKAN.COM.UA: сайт. URL: <https://zkan.com.ua/>

Література

1. Булаховский Л. А. Об омонимии в славянских языках. Булаховський Л.А. Вибрані праці: В 5 т. К., 1978. Т. III. С. 320–329.

2. Ермакова О. П. Влияние идиоматичности семантики производных слов на повторную реализацию словообразовательных моделей в русском именном словообразовании последних десятилетий (к проблеме взаимодействия словообразования и лексики). Новые пути изучения словооб-

разования славянских языков. 2-е заседание Междунар. комиссии по славянскому словообразованию, Магдебург, 9 – 11.10.97. Magdeburg: Peter Lang, 1999. S. 239–245.

3. Исаченко А. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков. *Slavia*. 1958. XXVII, 3. С. 334–352.

4. Карпіловська Є. А. Універбація в колі інших способів мовної компресії. *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2018. S. 169-180.

5. Клименко Н. Універбація, універбізація. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. [3-є вид., випр. і доп.] Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 776.

6. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків: Вид-во при Харк. ун-ті «Вища школа», 1977. 114 с.

7. Тараненко О. О. Омоніми. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. [3-є вид., випр. і доп.] Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 454–455.

Legend

АУТС – Proidakov E. M., Teplyts'kyi L. A. (2005). *English-Ukrainian Explanatory Dictionary of Computer Science, Internet and Programming*. Ed. 1. Kyiv: SoftPress Publishing House (in Eng. and Ukr.).

ВЗ – Website of the newspaper “High Castle”. URL: <https://wz.lviv.ua/> (in Ukr.).

ВМР – Vinnytsia City Council: official site. URL: <https://www.vmr.gov.ua/default.aspx> (in Ukr.).

Волинь 24 – Volyn24. Information patrol: Internet resource. URL: <http://www.volyn24.com/> (in Ukr.).

Д – Website of the newspaper “Day”. URL: <https://day.kyiv.ua/uk> (in Ukr.).

Детектор – Media Detector: Ukrainian online publication about media. URL: <https://detector.media/> (in Ukr.).

Т – Website of the newspaper “Mirror of the Week”. URL: <https://zn.ua/ukr/> (in Ukr.).

МІ – Institute of Mass Information. URL: <https://imi.org.ua/> (in Ukrainian).

К – The National Ensemble of soloists “Kyivs’ka kamerata”. URL: <http://kievkamerata.org/ukr/> (in Ukr.).

ПР – Public Association “Reanimation Package of Reforms Coalition”. URL: <https://rpr.org.ua/> (in Ukr.).

СМ – Mazuryk, D (2002). New in Ukrainian vocabulary: Dictionary-reference book. Lviv: Svit (in Ukr.).

СО – Dems’ka, O. M., Kul’chyts’kyi, I. M. (1996). Dictionary of homonyms of the Ukrainian language. Lviv: Phoenix (in Ukr.).

СУМ-11 – Horets’kyi, P. I., Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Shvydka, N. I., Dotsenko, P. P., Chertoryz’ka, T. K. ... Iurchuk, L. A. (Eds.). (1970–1980). Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes. Kyiv: Nauk. opinion (in Ukr.).

СУМД – Hrytsenko, P. Iu., Vynnyk, V. O, Hnatiuk, I. S., Horodens’ka, K. H., Didun, L. I., Iermolenko, S. Ia., Kozyrieva, Z. H., Movchun, L. V. ... Tsymbaliuk-Skopnenko T. V. (Eds.). Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukr.).

СУМЖ – Zhaivoronok, V. V. (2016). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: VC “Prosvita” (in Ukr.).

УЖ – Stavyts’ka, L. (2005). Ukrainian slang. Vocabulary. Kyiv: Critics Magazine (in Ukr.).

Укрінформ – UKRINFORM. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine. URL: <https://www.ukrinform.ua/block-lastnews> (in Ukr.).

УАН – News agency website. URL: <https://www.unian.ua/> (in Ukr.).

УНН – Ukrainian national news. URL: <https://www.unn.com.ua/> (in Ukr.).

П – Website of the newspaper “Ukrainian Truth”. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (in Ukr.).

ФБ – Facebook. URL: <https://www.facebook.com/> (in Ukr.).

IPkey – Interesting news of science and technology. URL: <http://ipkey.com.ua/uk/> (in Ukr.).

GP – Google Play. URL: <https://play.google.com/> (in Ukr.).

MOYO – Internet-shop. URL: <https://www.moyo.ua/> (in Ukr.).

Nauka – Naukainform: scientific library. URL: <http://naukainform.kpi.ua/default.aspx> (in Ukr.).

Rozetka – ROZETKA: Internet-shop. URL: <https://rozetka.com.ua/ua/> (in Ukr.).

Suspilne – Public. News. URL: <https://suspilne.media/> (in Ukr.).

Weche – Weche: website. URL: <https://weche.info/> (in Ukr.).

Zaxid – Zaxid.net portal. The first analytical online publication in Lviv. URL: <https://zaxid.net/> (in Ukr.).

Zkan – ZKAN.COM.UA:website. URL: <https://zkan.com.ua/> (in Ukr.).

References

1. Bulakhovs`kyi, L. A. (1978). On homonymy in Slavic languages. Bulakhovs`kyi, L. A. Selected works: In 5 vols. Kyiv: Nauk. opinion. Volume III. 320–329. (in Ukr.).
2. Ermakova, O. P. (1999). Influence of idiomatic semantics of derived words on the re-implementation of word-formation models in Russian noun word-formation in recent decades (on the problem of interaction of word-formation and vocabulary). New ways of studying the word formation of Slavic languages. 2nd meeting International. Commission on Slavic Word Formation, Magdeburg, 9 – 11.10.97. Magdeburg: Peter Lang. 239–245 (in Russ.).
3. Isachenko, A. (1958). On the question of the structural typology of the vocabulary of Slavic literary languages. *Slavia*. XXVII, 3. 334–352 (in Russ.).
4. Karpilovs`ka, Ie. A. (2018). Univerbation in the circle of other methods of speech compression. *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima*. Sarajevo: Slavistički komitet. 169–180.
5. Klymenko, N. (2007). Univerbation. Univerbalization. In V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk, Ie. A. Karpilovska, I. R. Vykhovanets, P. Iu. Hrytsenko ... O. B. Tkachenko (Eds.) *Ukrainian language: encyclopedia*. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia Publishing House. M.P. Bazhana, 776 (in Ukr.).
6. Taranenko, O. O. (2007). Homonyms. In V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk, Ie. A. Karpilovs`ka, I. R. Vykhovanets, P. Iu. Hrytsenko O. B. Tkachenko (Eds.) *Ukrainian language: encyclopedia*. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia Publishing House. M.P. Bazhana, 454–455 (in Ukr.).

Yuliia Tsyhvintseva

New homonyms in the conceptual system of the modern Ukrainian language

This article focuses on the dynamic processes at the lexical level. The research was based on academic dictionaries and dictionaries of new words, online media texts, and specialized professional sites, the Ukrainian journalism, and posts by Facebook users. The author considers the phenomenon of the reuse of an existing derivation model as a way of updating the semantics of a word.

Among the new homonyms, the consequences of univerbation and the unit formed by the reuse of recurrent derivational model, which arise as a result of the further development of word ambiguity, but are perceived as independent, are singled out.

On the basis of a broad interpretation of univerbation, not only suffix formations are involved in homonyms-univerbs, but all cases of semantic conden-

sation. Among the new homonyms identified, several groups of vocabulary with different categorical meanings were identified, namely: names of technical devices, tools and parts (*материнка, цифра, читалка*), names of character traits (*совок, негатив*), names of diseases (*корона*), names of phenomena of the financial sphere (*комуналка*) etc.

It was proved that the productive way of emergence of new homonyms is the formation of words from the same roots or bases with the help of the same affixes. New homonyms formed with the help of productive in the Ukrainian language suffixes **-ик, -к(а), -ець** are analyzed. It was found that the *reuse of recurrent derivational model* is inherent in tokens within the same word-forming category of derivatives (*народник, телевізійник*) and in different (*мовник*).

It was observed that most of the new homonyms are not recorded in dictionaries, but actively function in texts of colloquial, journalistic and artistic styles.

The functional potential of new homonyms is shown, their importance for speakers and value for the development of the conceptual system of language are proved.

Key words: *linguistic compression, neosemantism, new homonym, reuse of recurrent derivational model, univerbation*

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Зінаїда Козирєва

Лексикографічне відтворення опозиційності в публіцистиці Є. Сверстюка

Зрослий в останні десятиріччя інтерес до вивчення мовотворчості як різновиду творчої діяльності окремої особистості, а часом і естетично трансформованих засобів народної мови, спричинений прагненням пізнати віддзеркалені у високохудожній формі особливості національного світовідчуття та української мовної свідомості. Джерелом збагачення національної мови новаціями (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними) є мовотворчість видатних письменників, публіцистів і перекладачів. Реалізація культури відбувається через художню мову, яка потребує закріплення в авторському словнику як надійному інструменті дослідження ідіостилю та художнього світу письменника і, ширше, творчої мовної особистості загалом. Процес цей двосторонній: з одного боку, словник є репрезентантом мови творчої особистості, з другого, – він першооснова для подальшого дослідження мови творчої особистості. Акумулюючи багатий матеріал мовно-виражальних засобів у творах письменника, словник дає змогу з'ясувати вплив його творчості на розвиток літературної мови та визначити характер наступних лінгвістичних дослідження. Отже, словник покликаний дати відповідь на два основні мовознавчі питання: 1) причина створення нових слів і висловів; 2) мовні засоби їх створення.

Попри те, що останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів представника їх радикального крила Євгена Сверстюка, помітно пожвавився (з'являються статті, в яких по-новому оцінюється творчість письменника та її значення для сучасності), майстерність Є. Сверстюка як художника слова вивчена недостатньо. Працюючи практично в усіх літературних жанрах – прозі, поезії, літературній критиці, – Є. Сверстюк доносить до читача думку, висловлену образною мовою, відточеним і вивіреним словом. Тонке розуміння сили слова, повернення йому первісного значення, точне оперування ним в образних тлумаченнях – визначальна характеристика Сверстюка-письменника, послідовного борця з «порожніми» словами і втіленими в них ідеалами. Особливістю творів Є. Сверстюка є поєднання, взаємопроникнення двох стилів – публіцистичного і релігійного. Домінантою композиційно-мовленнєвої структури публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакрально-

політичної оповіді. За жанром публіцистичні твори Є. Сверстюка («Блудні сини України», «Світлі голоси життя», «На полі честі») – філософсько-експресивні есе. Серед порушених тем – соціальна, національно-культурна, релігійна. У світоглядній системі письменника на першому місці перебуває лексика соціально-політичного, етичного змісту. Це загально-вживані терміни або слова, які в творі набувають ідеологічного змісту. Відмітна особливість творчої манери Є. Сверстюка – принципопозиційності.

Головна опозиційна пара Сверстюкових творів – країни Заходу / Росія, відповідно, імперії західні / Російська імперія. Імперії західні – *гуманний Захід, імперії рабів Божих*, які «вчать культури й господарки, щоб краще використовувати природні і людські ресурси» (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 12), Російська імперія – *імперія блудних синів, імперія закам'янілого зла, імперія терору й голодомору, імперія зла і неволі, советська[радянська]імперія брехні, колосальний концтабір, Вавилонська вежа, червона імперія зла, край беззаконня, велика зона, імперія найгіршого татунку*, яка «руйнує народне [народне] життя, природу й характер поневолених націй» (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 12). Відповідно, влада західного типу протиставлена владі російській: перша представлена як така, що не мала влади над людиною і протилежна їй – советська [радянська] система – *антинародна влада, босяцька влада, комуністична оприччина [опричнина], приречений світ, експериментальний барак, приречений корабель, край беззаконня, каральна машина, велика зона*. У «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (далі – СМТО) ця опозиція представлена типовими назвами: *Пен-Клюб і червона імперія зла*, лексикографічно оформленими у такий спосіб:

ПЕН-клуб, ПЕН-Клуб (норм. клуб), -у, ч. Міжнародна неурядова організація, що об'єднує професійних письменників, редакторів, перекладачів та ін. з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; бореться за свободу слова, права людини. *Такі символи, як ПЕН-клуб, AmnestyInternational, університети, поштиво відкладалися в окрему шухляду і начебто респектувалися* (Є. Сверстюк, *На полі честі*, 2015, 252); *Якби зібрати всі листи, телеграми, книжки і зворушливі святкові подарунки, які вислала протягом останніх десяти років своїм невідомим братам і сестрам одна тільки жінка з Бремену – Христя Бремер, ви розгубилися б і розвели руками: «Це неможливо»! Йдеться не про те, чи робить вона це на кошти Міжнародного [Міжнародного] ПЕН-Клубу [Клубу] інших добродійних організацій, чи на власний кошт – ідеться про те, що жадна радянська інституція з цілим штатом не потягла б такої роботи!* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 104); *У 1978 році Василь Стус стає почесним членом англійського ПЕН-Клубу [Клубу]* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (1993), 556). – Абревіатуру ство-

рено за подібністю до слова, що позначає традиційний атрибут письменницької праці, від англ. **poet** «поет», **essayist** «есеїст», **novelist** «романіст», які складаються в англійське слово *pen* «перо, ручка». Український відповідник **ПЕН** (*пен*). Заснований у Лондоні в 1921 р. з ініціативи англійських письменників Кетрін Емі Доусон-Скотт і Джона Голсуорсі. Останній став першим президентом пен-клубу. – У СУМЖ: пен-клуб, без іл.: у СУМД: пен-клуб, в іл. – *пен-клуб*.

імперія: червона імперія [зла], несхв. Про комуністичний СРСР як велику державу, яка несе воєнну загрозу світові. *Для нас, українських шістдесятників, звичних говорити і писати загальновизнані істини про Російську імперію, а підтекстом викривати червону імперію, звичних словами клясиків [класиків] бити сучасну неправду – позиція російських націоналістів здавалась наскрізь фальшивою!* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 127); *А тим часом падіння влади Антихриста в Європі [Європі] почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 75). – Колірний прикметник червоний пов'язаний з державним прапором СРСР – червоним полотнищем з серпом і молотом. Червоний прапор – релігійний і військово-політичний символ, здавна відомий українцям, корінним жителям Київської Русі, один з історичних символів українського народу. У XIX – XX ст. став одним з основних символів революційної боротьби, також більшовизму, соціалізму, через що на ставлення до нього стали впливати політичні уподобання людей: для одних він став символом свободи й звільнення від рабства, для інших – символом насильства, геноциду, смерті. – Див. **імперія закам'янілого зла; імперія терору й голодомору**.

Опозиція «свій» – «чужий» конкретизована поняттями «Захід» – «Схід» як діаметрально протилежними економічними системами, коли *те, проти чого вистояв Захід ... повертається назад повною мірою зі Сходу, зав'язуючи Захід у невротичний вузол* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 29). *Захід упорядкований, ситий, заматеріалізований [заматеріалізований]* (там само, 105) протистоїть плановій економіці соціалізму – *казармовому комунізму*. Автор наголошує, що мірою розрізнення «більш своїх і зовсім чужих» була міра причетності до Заходу, адже *Захід є Захід: там джерел не замулювано, рік не висушувано і відродження не розстрілювано* (там само, 28), хоч і визнає, що шістдесятники *трохи ідеалізували Захід і через панівну орієнтацію, традиційну в Російській імперії, і через заборони і таємниці за залізною завісою* (там само, 29). Словосполучення *казармовий комунізм* зареєстровано в СМТО:

комунізм: казармовий комунізм. Суспільно-політичний устрій СРСР, зокрема в 30 – 50-ті рр. XX ст., що характеризувався жорстким контролем усіх сторін життя суспільства, закритістю, репресіями. *Антихрис-*

тиянська суть **казармового комунізму** найрізкіше виступила проти заповітної Христової науки любови і прощення. Послідовна класова [класова] пильність, «нетерпимість до всяких проявів» – стала воістину новою релігією, також абсолютною, як новозавітна проповідь братолюбія (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Див. **велика казарма; апарат будівничих казарми; тоталітарна сталінська казарма**

Шістдесятники (синонімічні назви *опозиційна Україна, в'язні сумління, нонконформісти, єретики, Антеї, Прометеї*) протистоять як вірним лакеям, пружинно-спіральному негіднику, моральним мутантам неосталінізму, так і легіону [легіону] радянських письменників, літературним бовдурам, представникам радянської псевдолітератури, гнучкохребетній напівінтелігенції [напівінтелігенції], квітучому болоту, серед яких наявна внутрішня підпорядкованість «раби» – «погоничі», наприклад, у словосполученнях з компонентом *раб*:

раб: раб влади. Той, хто сенс життя бачить у кар'єрному зростанні, хто повністю підпорядковує свою волю, вчинки і т. ін. прагненню розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь, вірно служить тим, хто має владу. *Раби влади* мало відрізняються од рабів багатства і розкошів (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 301); **Раб капіталу.** Той, хто повністю підпорядковує свою волю, вчинки і т. ін. прагненню до збагачення, наживи. *Учорашні раби влади переступили свою заповідь про «священну державну власність» та Божу заповідь «не вкради» – і стали рабами капіталу* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 301); **Раб лінійний і лукавий, бібл.** Той, хто змарнував подаровану Богом, природою можливість і не примножив свій життєвий успіх, хто намагається прожити не працею, а хитрощами, інтригами. *«Раб лінійний і лукавий».. не вміє давати, хоче брати* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 15). – Вислів з «Притчі про таланти», яка міститься в Євангелії від Матвія (Мт. 25: 14 – 23) і розповідає про друге пришествя Христа; **Раб рабів. 1.** Той, хто сліпо виконує волю начальства, яке так само повністю підпорядковує кому-, чому-небудь свою волю; раб, який служить рабам. *Який високий світ свободи прийшов до мене в камеру! Як легко мені стало розмовляти з рабами рабів, заподаними слугами лжє й лукавства!* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 345); *Весь шлях – це ланцюг страшних і нелюдських засобів, що використовували людину як матеріал[матеріал], як раба рабів...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). – Пор. фразу з першого букваря, складеного А.Я. Шнеєром, що вийшов після Жовтневої революції 1917 р., яку вивчали напам'ять на заняттях з ліквідації неписьменності: «Ми – не раби! Раби – не ми!»).

Опозиційні лексеми *лицарі*, з одного боку, і *донощики, графомани*, з другого, відповідно означають письменників двох відроджень (Розстріляного відродження 30-х років і задушеного відродження 60-х років ХХ ст.)

та радянських письменників: *Перші діють проти своїх особистих інтересів, другі малодушно заробляють тридцять срібників різною монетою* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 167). Тому і стверджує автор, що «поет у нас або репресований, як Плужник, або змарнований, як Тичина», але однаково втрачені для української культури *скалічені, розстріляні ісамознівчені таланти* (там само, 220). Перші – люди, які мислять чесно, *лицарі смутної доби, розстріляні серця*, з одного боку Василь Стус, який *заяснив, наче уражений струмом, повторив невизнання у фарисейському світі, суд синедріону і страдницьку путь на Голготу* [Голгофу] і *зацькований поет Борис Пастернак*, з другого – П. Тичина – *геніальний поет, який знищив у собі душу поета, поет, який від жаху втратив лице, полонений співець, якого світ ловив і спіймав* (перефразований вислів Г.С. Сковороди). Узагальнений образ письменників-дисидентів означений словом *озон* та словосполученнями *поети національного болю, нерозмінна людська верства, випрямлений хребет, прозорі краплини сліз, погашені зорі українського небосхилу*; їм протиставлені неопозиційні письменники – *переспівувачі, епігони, «слідопити», співці-патріоти; солдати ідеологічного фронту, паперові кораблики, надуті бульбашки*.

хребёт: випрямлений хребёт, перен. Про того, хто не втрачає почуття власної гідності за будь-яких умов, ні перед ким не припинюється, не запобігає, не підлещується. *У часи глобального [глобального] релятивізму всі Франкові чесноти не дуже в пошані. Душа все ще під сумнівом, випрямлені хребти не цінуються* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (2008), 166). – У СУМ: *гнути (погнути) спіну*. – Див. **гнуцкохребётний; кїрпа гнуцкошієнков**.

гнуцкохребётний, -а, -е, перен., глузл. Слабохарактерний; який легко підпадає під чий-небудь вплив. *Гнуцкохребётна напівінтелігенція* [напівінтелігенція] (норм. напівінтелігенція). Соціальна група не зовсім інтелектуальних, малоосвічених, з невисокою культурою людей, які заради кар'єри запобігають перед владою, прогинаються перед нею, демонструючи лакейські звички. *Найбільший розрив релігійної традиції бачив Лукаш у ланці, яку Ю. Яновський назвав «гнуцкохребетна напівінтелігенція»* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 87).

кїрпа: кїрпа гнуцкошієнков, -и -а, ч., зневажл. Той, хто зверхньо ставиться до народу і запопадливо вислужується перед владою. *І «моголи», і «раби, підніжки», і «капуста голова», і «донощики і фарисеї» – то не якісь там кїрпи гнуцкошієнкови, а часто і «шанувальники Тараса»* [Т.Г. Шевченка]. *Уже не кажу про м'якосердих, які впевнені, що такі штрихи, як «люди гнуться» або «за шмат гнилої ковбаси», не стосуються народу* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (1999), 121). – Вислів на позначення «благородної фамилії» належить до так званих «значущих, промовистих імен», що були поширені в сатирі XVIII – XIX ст. На обкла-

динці першого видання «Гайдамаків» Т.Г. Шевченка семантично контрастний тричлен зі слів взаємовиключного змісту «Кирпа-Гнучкошиєнко-в», елементи якого послідовно означають: пиха, чванство + низькопоклонство, лакейство + «русифікація» українського прізвища як ознака холопства – характеристика українського панства, яке демонструвало дворянську зарозумілість перед народом, лакейство перед владою і холопську зневагу до всього українського. Тут поєднання висловів *кирпу гнути* (чванство, зарозумілість) і *гнути шию* (підлабузництво, плазування перед сильними світу цього). Пор. також у сучасних ЗМІ новини, позначені тегом «гнучкошиєнко». – Пор. прот. **випрямлений хребет; прямостояння; хребет нової української літератури.** – Див. **безхребетні; імітувати прямостояння; гнучкохребетна напівінтелігенція.**

Для розрізнення письменників-опозиціонерів і решти письменників Є. Сверстюк вдається до мовотворчості. *Путні* – це *совість народу*, письменники, які *знають добру путь, чесну дорогу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 221). Письменник *путній* *прояснює путь народу* (Там само) і *сам проходить хресну путь* (236). *Непутні* (або *безпутні, припутні* «приблуди»), *полохливі зайці, блудні*, які *обминають батьків, традицію*; тут *малодисциплінованої думки і чесних талантів*. Пор. у СМТО:

пўтній, -я, -є, авт. Який знає правильну путь, прямує нею, безкомпромісно і чесно служить своєму народу, зберігає і примножує його культурні і духовні надбання; путящий, правильний, справжній. *Антоненко-Давидович – письменник справжній, письменник п у т н і й. Це незвичне означення треба пояснити. Путній – знає добру путь, чесну дорогу. Безпутнім сином у нас називали не дурного, а блудного, що обминає путь батьків, традицію. Дорога була освячена віковим ідеалом: батько-мати, народ ставлять сина на добру дорогу (яку все ж таки ще й треба знайти самому!). Путній знаходить і реалізує себе на цій дорозі. Непутній кривими манівцями шукає легкого щастя – і вітер носить його де попало. Він може наплутати багато стежок, а будучи письменником – багато томів. На добру дорогу виходить **путній** син самовіддано і торує її, аж поки не впаде, як добре зерно в ріллю. ..Путній письменник прояснює путь народу, непутній – хитрує лукаво і видає за путь те, що йому нині вигідно* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 220 – 221). ||у знач. ім. **пўтній, -нього, ч., авт.** Той, хто наполегливо, уперто, самовіддано, всупереч усім життєвим обставинам, зберігає вірність високим ідеалам, заповітам батьків, народним звичаям і традиціям, хто ціною свого життя виборює щастя народу, не звертає з істинної путі. *У нас гори книжок і купи імен, з яких історія відбере тільки **путніх**, що торували шлях і вмирали на шляху* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 221). – Пор. прот. **припутень.** – Див. **Син і Спадкоємець.**

припутень*, -тня, ч., авт. Той, хто ідейно і світоглядно чужий якому-небудь колективу, середовищу; попутник, супутник. *Хто є батьки? Ті, що несуть обов'язок і спадщину предків, що плекають ниву, що залишають пряму і чесну дорогу... А тут Довженко вмирав від смертельних ран, з тугою до рідного краю, Рильський і Тичина мовчали під тягарем вини, а припутень Корнійчук і дрібні К* об'явилися батьками, що, продавши спадщину, жваво вимагали до себе любови. За їхнім галасом усі відчували мовчання матері, стражденної, забутої серед клопотів і обов'язків сьогодення* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 283). – У СУМ: лісовий голуб, великої породи. – Пор. прот.**п'утній**. – Див. **урочисто-чужий**.

Антипод, опозиційна фігура людини – антилюдина, яка попирає святині і традиції батьків, ганьбить їх. Уособленням першої є *рухивець*, другої – *совок, міщанин-споживач, національно індиферентний, позбавлений національної гідності хохол, маланчук, цербер, суржик, держиморда*. Відповідно, паралелі з тваринного світу (зоометафори): перший – *біла ворона*, яка не каркає і не краде, другий – *чорна ворона, сіренький горобець, собака на сіні, вчений папуга, полохливий заєць, вчений мурашник, сірий віл науки*. Наприклад, у фразеологізмі *біла ворона* первісно закладена певна внутрішня суперечність. За народними уявленнями, ворона не уособлює позитивних якостей: це простуватий, неметкий, мстивий, позбавлений будь-якої привабливості птах. Водночас білий колір в українській культурі – символ світла і чистоти, який захищає від темних сил і протистоїть чорному. У мові фразеологізм *біла ворона* зазвичай вживають для характеристики того, хто не схожий на інших, кого зневажає суспільство за цю його несхожість. У мовлення він увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. У загальномовному тлумачному словнику фразеологізм *біла ворона* має дефініцію «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним» (СУМ, I, 181). Євген Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення. У СМТО, виходячи з контексту, фразеологізм *біла ворона* подано так:

воро́на: бі́ла воро́на*, схв. Той, хто різко виділяється серед інших, несхожий на оточення своєю високою моральністю, силою духу – позитивна оцінка такої незвичайності. *Але задумаймось: у нас зовсім нема іншої зброї, крім моральної. Якщо не будемо вищі морально – нас і не помітять. ..Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них немає: силою білої ворони, яка не каркає і не краде* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 55); *На кожному кроці перед вами [в'язнями] стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: «то за відповідальність і свою честь», а то «за посольство перед людством», а то «за увагу й повагу читача»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 174). – У мов-

лення вислів увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. – У СУМ: *несхв.*; про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним. – Див. **люди орліного лѣту і сїльного дѣху; вїйти на свїй Сенáтський майдáн; на хвїлі шістдеся́тників.**

Вжита як порівняння кольороназвачорна нитка (*Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів* – Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 434; *Тургєнєву [Тургенєву] судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* – там само, 434) у текстах Є. Сверстюка підсилює вказівку на внутрішню світоглядну роздвоєність російської інтелігенції між західництвом і слов'янофільством. Значення чорного кольору у слов'янській культурі подвійне: з одного боку, – це колір жалоби, смутку і печалі, з іншого, – він пов'язаний із землею-годувальницею, в яку люди здавна вкладали свою працю, а вона віддячувала щедрими врожаями. Серед предметних символів-оберегів, що виконують захисну функцію, і чорна нитка: носіння такої нитки на зап'ястку лівої руки забирає негатив, надає власникові такої нитки спокою і врівноваженості, захищає від хвороби. Оскільки за марновірними уявленнями чорна нитка – магічний знак, пов'язаний з чаклунством, то носіння його може вказувати на роздвоєність натури власника. Отже, можливе трактування назви як того, що не викликає схвалення, свідчить про світоглядну роздвоєність особистості (тут російської інтелігенції) у виконанні нею цивілізаційної місії, а також як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте носіння такого символу свідчить про двоїсту натуру власника, який вірить в магічну силу (йдеться про світоглядну роздвоєність між західництвом і слов'янофільством). Пор. фіксацію та пояснення цієї багатокомпонентної назви в СМТО:

ні́тка: чо́рнані́тка. Те, що не викликає схвалення, свідчить про роздвоєність особистості. *Для культури, для «європеїзму» [європеїзму]... освічені росіяни почали далеко живіше інтересуватися тим, що діялось у Парижі і Берліні, аніж тим, що творилося в їх власнім домі. ..Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів. ..Тургєнєву [Тургенєву] судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 434). – Пор. також чорну нитку як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте носіння такої нитки засвідчує двоїсту натуру власника, який перебуває у полоні магічних уявлень.

Вербальним втіленням образу духовно спустошеної і скаліченої людини в тоталітарному суспільстві у Є. Сверстюка виступає низка словосполучень зі стрижневим компонентом *гвинт* (*гвинтик*), які мають таку лексикографічну дефініцію:

загв́їнчувати: гвинті́ загв́їнчувати, перен. Посилювати вимоги, вдаватися до суворого натиску. *А коли він [П.Г. Тичина] ще ставав на мості, нагадуючи: «під проводом партії всі гвинти загвинчують», тоді давав право на ненависть* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 225). – Див. загв́їнчування ѓйок; закру́чуваний і відкру́чуваний гв́интик; закру́чувати ѓйки.

гв́интик: гв́интик війни́. Той, хто змушений діяти механічно і безініціативно, чітко виконуючи військові накази. | Образно. *Якби справді йшлося про виловлювання катів, то серед білого дня на вулиці Києва чи Москви ми знайшли б такого ката, проти якого Дем'янюк – якийсь безіменний гвинтик війни* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 120). – Див. відді́лити зерно́ від полі́ви.

гв́интик: гв́интик державної машини́. Безмовний, ретельний і старанний працівник, який змушений підлаштовуватися під будь-яку владу. | Образно. *Адже тоді [в СРСР] поет був слугою партії, а робітник – гвинтиком державної машини...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 762). – Див. гв́интик системи насильства; закру́чуваний і відкру́чуваний гв́интик.

гв́интик: гв́интик системи насильства. Про того, хто втратив індивідуальність, перетворився на безвольний елемент системи підпорядкування, суворого тиску. | Образно. *Той чужий виконує функцію «защиты царя и отечества» [захисту царя і вітчизни], тобто гвинтика системи насильства над людьми, над народами* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 118). – Див. гв́интик державної машини; закру́чуваний і відкру́чуваний гв́интик.

гв́интик:закру́чуваний і відкру́чуваний гв́интик. Про ступінь крайньої несвободи людей у СРСР, якими можна легко маніпулювати, діяльність яких обмежувалася функціональною необхідністю, визначеною державою і / або партією. | Образно. *Знищити особу – це стара державна мудрість, але запізнїла. Особа стає надто великою після смерті. Найкраще – профілактика: раннє виявлення, рання неутралізація [нейтралізація], раннє знешкодження, тобто перетворення на легко закру́чуваний і відкру́чуваний гвинтик* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 94). – Вислів постав на основі цитати з роботи В.І. Леніна «Партійна організація і партійна література»: «Літературна справа має стати частиною загальнопролетарської справи, "коліщатком і гвинтиком" одного-єдиного великого соціал-демократичного механізму». Пов'язаний також зі сталінізмом – політичною системою в СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1950-х років,

для якого характерне панування авторитаризму, посилення каральних функцій держави, зрощенням державних органів і правлячої Комуністичної партії, жорсткий ідеологічний контроль у всіх сферах суспільного життя, зведення простих людей до ролі «гвинтиків» держави. – Пор. прот. **індивідуальності, обдаровані характером.** – Див. **гвінтик системи насильства; закручуваний і відкручуваний гвінтик; гвінтик державної машини; пристосований житель казарми.**

Життя в новітній демократичній Україні, на переконання автора, поки що мало відрізняється відколишнього соціалістичного і репрезентованеназвами –символами доби *кравчучка* і *кучмовоз/кучмові*; йому протистоїть надія на світле майбутнє, реалізована словосполученнями *золотий гомін*, а також *Празька весна* і *Оксамитна революція* та *Помаранчева революція*:

кучмово́з, -а ікучмові́з, -во́за, ч., розм., ірон. Двоколісний візок середнього розміру для перевезення важких вантажів: мішків з овочами, пакунків з іншими речами і т. ін. *У глухе безчасся.. народ озброївся в кравчучки і кучмовози, а вдесятеро скорочене воїнство вціляє за участю росіян російськими ракетами в російський літак, розплачуючись за це українською честю й народніми грошима* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (2004), 615). – Народні іронічні назви-синоніми набули поширення у «лихих» 90-ті минулого століття за правління другого президента України Л.Д. Кучми. Слова *кучмовоз / кучмові́з* утворено за продуктивною моделлю основоскладання (композиції) «іменник + основа -воз» дієслова возити, на базі сполук дієслова возити з іменниками на позначення об'єкта перевезення, вантажу: *молоковоз, бензовоз, вагові́з, стогові́з*. Зразком могло слугувати поширене у 80 ті рр. ХХ ст. слово *членовоз* – назви службового автомобіля найвищого класу для перевезення керівників держави і високопоставлених функціонерів КПРС: член (ЦК КПРС) + воз(ити).

го́мін: золоті́й го́мін, книжн. Про події в Києві 1917 року, пов'язані з проголошенням Центральною Радою незалежності Української Народної Республіки. *І коли над Києвом 1917 року піднявся «золотий гомін» – у Києві з'явився будівничий української церкви, людина глибокої віри, патріот Василь Липківський* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 34). – За однойменною назвою ліричної поеми П.Г. Тичини про благовіст золотоверхого міста над Дніпром, вітання Андрієм Первозванним киян, благословлення хрестом міста, предки встали з могил і приносять жертву сонцю, навколо всезагальна радість. Золоте сонце, золоті джерела, золоті куполи Лаври і Софії, золоті човни Андрія Первозванного, що причалюють із сивої давнини, створюють золотий гомін над стародавнім і новітнім Києвом. – Пор. прот. **чаву́нний ренесáнс; чаву́нні соцреалістичні стереотіпи.** – Див. **перекрича́ти го́лос душі́; да́вня українська церкóвно-хорова́ тради́ція; христия́нсько-гуманістичний.**

весна́: Пра́зька весна́. Ліберальні реформи щодо розширення прав і свобод громадян, проведення децентралізації в колишній Чехословаччині, які тривали з 5 січня до 21 серпня 1968 р. і завершилися уведенням військ країн Варшавського договору. *Виглядаю долю довгождану, А не діжду – вибуду із гри, – писав він [Василь Стус] у жовтні 68-го року – в пору, переломну після розгрому **Празької весни** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 145); Я [І. Дзюба] думав тоді – це ж був 1965 рік, тобто за три роки до чеських подій, до розгрому **Празької весни** – в мене були деякі надії, ілюзії, що можливо ще повернути справу по-іншому (І. Дзюба, Насправді було так..., 2001, 66); Здається, тут уже багато таких, хто виростав після «празької весни» й не чув гуркоту брежнєвських танків (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1987), т. 3, 140); Після придушення "**Празької весни**" в серпні 1968 року комунізм опустився до грубої сили – і стеля зовсім опустилася (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 501); Після розгрому «празької весни» у справі «Дуклі» вийшло спеціальне розпорядження, і я не маю жадного сумніву, що до цього був причетний Новиченко (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 141).* – Романтична назва запозичена у щорічного весняного фестивалю академічної музики, що відбувався в Празі з 1946 року, хоч самі події до музики стосунку не мають. Натомість очевидний перегук з європейськими революціями 1848 – 1849 років – революційними рухами, що носили антифеодальний і національно-визвольний характер, учасники яких виступали за демократизацію суспільного життя; в історію увійшли під загальною назвою «Весна народів». – Див. **Оксамітна революція**.

револю́ція: Оксамітна револю́ція [з чес. Sametová revoluce – Оксамитна (Оксамитова) революція, слц. Nežná revolúcia – Ніжна революція]. Здійснене безкровно мирне громадянське повстання в Чехословаччині в листопаді – грудні 1989 року, що привело до усунення від влади комуністичної партії і демонтажу соціалістичної системи в ЧССР (Чехословацькій Соціалістичній Республіці). *У свідомості багатьох українців імена Томаса Масарика і Вацлава Гавела є найтеплішими світилами на горизонті ХХ століття. ..Ми пережили Празьку весну 1968 року як спалах творчих сил і навіть надію на гуманізацію Негативного [Негативного] Принципу. ..ваша **Оксамітна революція** стала для усіх святом і прелюдією незалежності України, а також, певною мірою, і Помаранчевої революції (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2011), 448).* – Термін «Оксамитна революція» застосовується також в інших східноєвропейських країнах, де наприкінці 1980-х – на початку 1990-х стався безкровний (виняток – Румунія) перехід від соціалістичної системи до ліберальної. Згодом термін стали застосовувати на позначення ненасильницької революції загалом. Пор. подібне загальне значення терміна кольорова революція. – Див. **Пра́зька весна́**.

В опозиційних відношеннях перебувають також *наука і псевдонаука*. Перша прокладає дорогу до Бога, друга – *бутафорія, наука словесної спритності, вчений мурашник*, де панують *напівправа, напівкультурність і напівосвіченість*. Перша спирається на *справжніх лідерів* (священників, поетів, учителів), які, означивши критерії справжності – об'єднання навколо високих безкорисливих принципів, *поставили честь і обов'язок понад усе* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 52), друга – на *напівосвічених вчителів та професорів*. Перші служать високому обов'язку відродження нації, другі, *озброївшись заяложеною і кумедною офіційною фразеологією, поширюють псевдонаукові агітки*. В опозиційних відношеннях перебувають також поняття, виражені словосполученнями *дисциплінована творча думка і блудливо-догідлива думка*, за якою йде довгий ряд негативних синонімів: *демагогічна, лінива, хитра, формальна, партійно-кон'юнктурна, декоративна*.

Опозиція «верх» – «низ» / «високе» – «низьке» / «горішнє» – «долішнє» реалізоване поняттями *Бог (Творець, Абсолют, Святий Дух)* і його антиподом – *ідолом (Мамоною, кумирами, Золотим Телям/Тільцем, бісами)*. *Багатоликий ідол (самовдоволене божество)* виступає також в образі імперії (*поваленого ідола*), яка протистоїть Всевишньому, культивуючи неопоганство й рабство «найнижчого гатунку», обожнюючи гріх гордині. На місце одного розвінчаного ідола приходить інший – *Мамона, Золоте Теля. Христу, Сину Божому*, який прийшов виконати Закон Божий, колись протистояли фарисеї (*рід зміїний і лукавий*), тепер протистоять нові фарисеї – «генії ночі»: *войовничі атеїсти, кволі духом, страшна людина безбожна*. Наголошується на гострому протистоянні між УАПЦ (*погубленою українською сестрою, гірчицим зерном, з якого виростає велике дерево*) і РПЦ (*Антиукраїною, церквою імперською, русифікаторською, нетерпимою*). Сьогодні, коли «ряса входить в моду», виокремлюються й духовні пастирі. Протиставлені церковнослужителі УАПЦ – *пастирі добрі і їхні супротивники* – священники РПЦ: *церковні двійники партапарату, пастирі інструкцій, імперські патріоти у рясах*. На низовому рівні також відбувається гостре протистояння між прихожанами двох зазначених церков: перші – *релігійно-патріотичні сили*, другі – *побічний продукт вишколеної лояльної [лояльної] церкви, міщансько-патріотичне болото*. Як опозиційні пари тут представлено словосполучення *християнський аскетизм і революційний аскетизм*:

аскетизм: революційний аскетизм. Невибагливий спосіб життя, за якого чие-небудь суворе самообмеження, скромність і стриманість зумовлені революційними переконаннями, самовідданістю у боротьбі за соціальний прогрес, без сподівання на віддяку й на небі. **Революційний аскетизм** – *матеріалістичний [матеріалістичний]*. Він *зневажає покірність кротких і чистих серцем, відкидає співстраждання, милосердя і «всяку*

містику». Це аскетизм гордині, це скромність гордині, і мета його – здобути собі право не щадити інших, право судити суворо й нещадно (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Див. тут **гартується сталь; Християнський аскетизм**. Християнське подвижництво, засноване на ревному прагненні до єднання з Богом, духовно-моральному вдосконаленні, що здійснюється через подвиги добродісного монастирського або мирського життя. Правда, зовні схожим з християнським був революційний аскетизм. Але в цій зовнішній схожості закладена протилежна суть: **християнський аскетизм** є упокоренням гордині й не має жадних[жодних] зовнішніх цілей, – лише моральне вдосконалення через зречення насолод, які дає світ (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Пор. прот. **криві обхідні дорogi**. – Див. **дорoga на Голготу; етика живої любові; йти дорogaю Христа**.

Людське життя представлене в образі двох дорog. Одна – *хресна дорoga* того, хто бере на плечі найважчий хрест, і бере на плечі долю свого народу, друга – це *дорoga блудного сина* (інше авторське вербальне втілення – *дорoga свинопасів*), того, хто «не взяв на плечі батьківського спадку, щоб примножити його, а взяв легшу ношу – слуги в чужих панів» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 13). Біблійний вислів *дім Отця* як уособлення вільного рідного краю, України протистоїть *казармі* – *миколаївській і сталінській*. У домі прагнуть жити великі індивідуальності, дисиденти *казарм*, тоді як у *казармі* – *маси*, для яких вона прийнятна, бо там живуть «мінімумом зусиль, мінімумом віддачі» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 18), «їх єднає бездомність і відсутність святині» (14). *Світло дому Отця*, яке мерехтить здалеку, як маяк бездомним, протистоїть *імперському мороку*. *Дім Отця* осмислюється передусім як побудова Храму Божого в душах людей, і як упорядкування міжконфесійних, міжцерковних відносин. Протиставлені також висловивідсутність святинь і *принципова відсутність святинь*: перший осмислюється як біда, як особиста вада людини, другий перетворюється на гасло, а його носій – на руйнівника святинь.

Отже, СМТО стане важливим джерелом фіксації лексико-фразеологічного складу української літературної мови і забезпечить належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану української літературної мови, а також послужить надійним підґрунтям для укладання нового тлумачного словника активного типу.

Наталія Сніжко

Краса й гармонія Божого світу в художньо-образній системі Олесь Гончара (словникові матеріали)

Краса й гармонія Божої світобудови – провідна концептуальна домінанта мовосвіту Олесь Гончара. Письменник використовує низку оригінальних мовних засобів для різноаспектної характеристики гармонії й краси Божого світу (метафори, образні вислови, стійкі сполучення слів, складні слова тощо). Авторські новотвори увиразнюють кольори і звуки Всесвіту. У художньому обрамленні постають різні куточки світу, де побував Олесь Гончар [1; 2].

Систематизовані словникові матеріали увиразнюють ідіостиль письменника, постають зразком художньо-образного осмислення вічної цінності **краса**. Їх можна використати в макронаукових дослідженнях естетичної категорії **краса**, а також сучасній аксіології, яка визначає красу як найвищу ціннісну домінанту. Олесь Гончар навчає цінувати Божий світ, дбати про його збереження й розвиток. Образні вислови письменника з компонентами *вік, вічний, вічність, тисячоліття* засвідчують вічність світобудови, а низка індивідуально-авторських кольороназв відтворює безмежні ресурси її пізнання й художнього осмислення.

Виділяємо три основні тематичні групи досліджуваної лексики: 1) вічність Божої світобудови в осмисленні Олесь Гончара; 2) художньо-образне відтворення краси й гармонії Божого світу; 3) гама барв та їх відтінків у художньо-образній системі Олесь Гончара.

Ремаркою Див. у кінці словникових статей позначаємо семантично близькі слова й стійкі сполучення слів, які подані в ілюстраціях різних письменників, що ввійшли до нового «Словника мови творчих особистостей України» [3; 4]. У довідковій частині подаємо енциклопедичні дані про визначних митців світу, а також зіставляємо особливості опису реєстрових одиниць у тлумачних та фразеологічних словниках.

1. Вічність Божої світобудови в осмисленні Олесь Гончара.

світ: Божий світ, нар.-поет. Світ, створений Богом; досконала Божа світобудова. | Образно. *Їдемо з Юрком по Україні. Шлях на Полтаву. Дивлюсь на цей світ (народ називав його «Божий світ»)*, і душа справді прагне віри в отой великий акт Першотворення (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1966), т. 1, 388). – У СУМ: заст.; знач. уточн.; у СУМЖ: Божий світ (при Бог); білий світ (при світ), перен. – земля, життя; у СФУМ: білий (Божий) світ. 1. Життя у всіх його формах і виявах (з іл. Т.Г. Шевченка *І світ Божий, як Великдень*); 2. Все навколишнє. ФСУМ подає також: цей світ; той

світ; Новий світ; Старий світ та ін. – Див. **Богом дана нам Україна; степова, сонячна, козацька, [незрівнянна] Україна; Україна-ненька.**

глибінь: глибінь віків, поет. Давні часи; минувшина, сива давнина. | Образно. *Степ ковильний, розкинувшись в даль, як у глибінь віків, не втрачає від цього своєї зваби!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1954), т. 1, 164). – У СУМ: глибінь ганьби (в іл.); у СУМЖ: глибина почуття, глибина кризи. – Див. **за імлами віків; книга вічності; по́дих вічності; як крізь вікі.**

вік: як крізь вікі. Упродовж досить довгого проміжку часу; углиб віків. | Образно. *Сонячний день, ідемо розлогими долинами Західної Грузії, ідемо, як крізь віки. За темно-зеленими невисокими горами біліють, сяють гори, далекі, високі. Вони підіймають людину, дають відчуття крил* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1964), т. 1, 343). – Див. **за імлами віків; по́дих вічності; титанічно; углиб віків.**

кни́га: кни́га вічності, поет. Про плин часу, що не має початку й кінця; нескінченність. | Образно. *День і ніч за вікном шумить море, перего-ртає книгу вічності.* Шелестить хвилею, шліфує каміння берега. Вийдеш – і вночі забіліє тясма узбережжя, то згасне, то знов забіліє у своєму незмінному ритмі (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1969), т. 2, 47). – У СУМ: ціла вічність – дуже довгий час; книга життя (в іл.). – Див. **ві́чний, як житт́я; глибінь віків; за імлами віків; мелодія тисячоліть; прасвіт.**

житт́я: ві́чний, як житт́я. Про вічність, незнищенність Божого світу та сформованих людством архетипів культури, духовних цінностей. | Образно. *Все мистецтво високого Відродження (Рафаель та інші) виросло на звеличенні Богоматері, тобто звеличенні жінки, і тому воно вічне, як саме життя* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1993), т. 3, 456). – У СУМ: ціла вічність – дуже довгий час. – Див. **кни́га вічності; го́лос тисячоліть; одві́чний; прасвіт; як у Рафа́еля.**

ді́во: ві́чне ді́во, уроч. Схід сонця. | Образно. І ось воно, диво, вічне диво: сходить сонце! Полум'яніє червоно з-за лісу, швидко з'являється... І ні з чим незрівнянне хвилювання, радісно-містичне якесь, охоплює мене всього, проймає. Вічне диво світу! Красивіше за будь-яку красу! Скидаю капелюха перед ним, стою, дивлюсь і слова якісь рвуться з грудей, хочеться дякувати комусь, молитись... (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 12). – У СУМ: ді́во дівне, нар.-поет. – те саме, що ді́во. – Див. **кни́га вічності; мелодія тисячоліть; прасвіт.**

го́лос: го́лос тисячоліть, перен. Звуки, що символізують вічність світобудови; мелодія тисячоліть. | Образно. *Слухали разом під алма-атинськими тополями нічний аричок, що озивався до нас го́лосом тисячоліть* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1987), т. 3, 151). – Див. **глибінь віків; кни́га вічності; мелодія тисячоліть; му́зика рікі; по́дих вічності..**

мелодія: мелодія тисячоліть, поет, уроч. Звуки, які символізують вічність Божого світу та культурних надбань людства. | Образно. *А вповдовж вулиць, попід білокорими тополями десть унизу арики дзюрчать. Попід урагановим гіллям тихо й мелодійно дзюркочуть серед нічного безлюддя, і в тім дзюрчанні – вся Азія, її поети, мелодія тисячоліть* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1971), т. 2, 92). – Див. **глибінь віків; голос тисячоліть; музика життя**.

музика*, -и, перен., висок. Про гармонію і красу Божого світу. **Музика життя**, поет. Звуки природи, які символізують вічність Божої світобудови, усього живого. | Образно. *У Кончі цвітуть садки. Озвалися солов'ї. Знов слухаю музику життя! Який щедрий дарунок долі* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1989), т. 3, 235); **музика ландшафтів**, поет. Про гармонію природи, красу рідного краю. | Образно. *А я ще повен Бережанами, Кременцем, музикою тернопільських ландшафтів* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1987), т. 3, 150); **музика ріки**, поет. Звуки, які символізують вічність природи, усього живого, досконалого, гармонійного. | Образно. *День народження Валі. В горах відзначаємо. Тут спеки нема. Свіжо, зелено, музика ріки між камінням* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1972), т. 2, 120). – У СУМЖ: **музика 4, книжн.** – про гармонію, взаємопов'язаність чого-небудь; **музика життя** (без іл.). – Див. **безберігове море життя; голос тисячоліть; мелодія тисячоліть**.

пóдих: пóдих вічності, поет. Про вічне, первозданне, життєдайне. | Образно. *Море мене оздоровлює: і не так йодом, своїм, як тим, що несе подих вічності. Отже, не так тіло, як душу лікує* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 28). – Див. **вічне діво; за ім'ялами віків; книга вічності; одвічний; прасвіт**.

одвічний*, -а, е, уроч. Вічний. *Пульсари, недавно відкриті, ще раз підтвердили універсальність одвічних ритмів. Але ким задані? Якими силами первісно?* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1971), т. 2, 102). – У СУМ: одвічний – при відвічний; у СУМЖ: одвічний (відвічний); одвічні людські турботи, одвічний ліс, одвічна традиція, без іл. – Див. **глибінь віків; за ім'ялами віків; книга вічності; пóдих вічності**.

невідцвітний, -а, -е, перен. 1. Який не відцвітає, не зникає з пам'яті. | Образно. *Навстріч мені зачервоніли калачики.. невідцвітні калачики нашої молодості* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 89); *Жаль вірного нашого друга Миколу-поета, котрий зараз має шукати собі нових помічників і вже їм довірятиметься мріями про свою невідцвітну кременчуцьку любов* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 76). 2. Вічний, незгасний, незнищений; який сприяє розвитку, є життєдайним. **Невідцвітне у віках слово Тарасове див. слово**.

2. Художньо-образне відтворення краси й гармонії Божого світу.

симф́онія: симф́онія барв, уроч. Вдале, гармонійне поєднання, багатство різноманітних кольорів та їхнії відтінків у творі художника. | Образно. *Клод Моне. «Водяні лілії». Боже, який колорист!.. Симф́онія барв* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1973), т. 2, 172). – Оскар-Клод Моне (1840–1926) – французький художник, один із засновників імпресіонізму, автор картин «Водяні лілії», «Враження. Схід сонця», «Жінка з парасолькою», «Жінка в саду», «Гирло Сени», «Скелі в Етреті», «Руанський собор», «Міст Ватерлоо в тумані», «Тополі на сонці», «Поле маків» та ін. Клод Моне писав свої картини рядами малих кольорових цяток чистих спектральних кольорів (не змішував їх на палітрі). Це сприяло оптичному суміщенню кольорових цяток в зоровому сприйнятті, створенню оригінального враження м'якої вібрації повітря. – Див. **га́ма барв; му́зика ландша́фтів; симф́онія світа́нку.**

симф́онія: симф́онія світа́нку, перен., уроч. Краса сходу сонця, яке піднімається над обрієм і сяє все сильніше, усіма відтінками свого золотого світла. | Образно. *А на ранок знов небо в червоних хмарах, росте палаюча симф́онія світанку. Всього кілька хвилин. Озирнувся – вже хмари не трояндові, а жовто-лимонні* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1959), т. 1, 243). – Див. **ві́чне діво; га́ма барв; симф́онія барв.**

діаде́ма: діаде́ма си́ніх хмар, поет. Хмари, які за красою та способом розташування нагадують корону або вінець із дорогоцінними самоцвітами. | Образно. *А за Дніпром, над тією Переяславищиною – діаде́ма си́ніх хмар з пасмами си́ніх дощів аж до землі* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1973), т. 2, 150). – У СУМ: діаде́ма 1 – вінець або пов'язка з дорогоцінними самоцвітами; у порівн. – Див. **діаде́ма гір; кошто́вне ками́ння.**

акваре́льний*, -а, -е, перен. Ніжний, подібний до малюнка, виконаного розведеною водою аквареллю (про ранню весну). | Образно. *Весна – ніжна, акварельна. Верб зелений димок. Повінь велика. В садках – пора брунькоцвіту* (О. Гончар, Щоденник, 2008 (1970), т. 2, 63). – У СУМ: акваре́льний 1 – прикм. до акваре́ль 1; акварельні фарби (в іл.); у СУМД: без іл. – Див. **ніжне́сенький; наймально́внічіший; ні́жний-пре́ні́жний..**

алма́зно-чи́стий, -а, -е, перен. Надзвичайно чистий, прозорий, як алмаз. | Образно. *Ніч відходить, хмари по небу розігнало вітром, угорі, між верховіттям сосен проблискує зірка, одна й друга, вони ясні, алма́зно-чи́сті після дощу і розмірів аж ніби більших звичайного* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 141). – Див. **срібля́стий, а́нгельський го́лос; чи́стий-пре́чи́стий.**

блакі́ть: свята́ блакі́ть [не́ба], поет. Красиве, вічне голубе небо Божої світобудови. | Образно. *Чому такі гарні діти в колясках? Може, що бачать весь час над собою небо, його свята́у блакі́ть* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1973), т. 2, 156). – Див. **а́рка небесна; висо́ка блакі́ть украї́нського не́ба; Покрови́тель Небе́сний.**

грядка: **грядкі живіх тюльпанчиків**, *уроч.* Гурт дітей, одягнених в різнокольоровий одяг. | Образно. *Дитячі садки йдуть з парку: в кожної групи шапочки іншого кольору. Квітник! Грядки живих тюльпанчиків* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1973), т. 2, 137). – Див. **гама барв; квітча́ста ху́стка; ма́ками зацві́тати..**

га́ма: **га́ма барв.** Сукупність кольорів, які відтворюють красу природи. | Образно. *Надвечір вилітаю на Київ. Уже смеркає на землі. Круто пішли вгору, подолали шар хмар – і небо відкрилось на заході гамою барв... Йдемо зараз у третьому небі, під нами два поверхи хмар* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 230). – У СУМ: гама барв, гама настроїв (в іл.); у СУМЖ: гама кольорів, гама настроїв. – Див. **симфо́нія барв; симфо́нія світа́нку.**

га́ма: **га́ма життя́.** Послідовна зміна багатьох явищ і подій у житті людини. | Образно. *І нема всієї гами життя в цій однолінійній, штучно нагнічуваній понурості. Життя воно тому й життя, що вміє все: і страждати, й сміятись* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 225). – У СУМ: гама барв, гама настроїв (в іл.); у СУМЖ: гама кольорів, гама настроїв. – Див. **миттєво́сті ща́стя; о́браз ща́стя; со́нячність життя́.**

смúток: **смúток вікі́в, перен.** Пам'ять та глибока туга про когось або щось у віках; вічність. | Образно. *На горі сосняк молодий пахне смолисто. Спека тріскача... А в мареві, в просторах щось є одухотворене, якийсь смуток віків* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 26). – Див. **глибі́нь вікі́в, за і́млями вікі́в; кні́га ві́чності; по́дих ві́чності.**

мо́ре*, -я, с., *перен.* Велика кількість чогось, маса задоволення, естетичної насолоди тощо; надмірний вияв чогось. **Безбе́регове мо́ре життя́, експр.** Про повноцінне, не обмежене умовностями, насичене подіями, планами, сповнене активної діяльності життя творчої людини. | Образно. **Безберегове море життя** (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1965), т. 1, 368); **мо́ре блакі́ті, поет.** Безмежний повітряний простір, який має голубе забарвлення. | Образно. Стою в с. Українка за Плютами, день сонячний, сліпучий, а переді мною – море блакиті: Дніпро, острови... «Здається, кращого немає нічого в Бога, як Дніпро... Та наша славна Україна...». Отут би жити. Рибалкою. Або лісником. Жити і думати широко, вільно... (О. Гончар, Щоденники, 2008, (1981), т. 2, 464). – Подано слова з вірша Т.Г. Шевченка «І виріс я на чужині...» 1848 р., написаного на засланні у Кос-Аралі: «І виріс я на чужині / І сивію в чужому краї: / Та самотньому мені / Здається – кращого немає / Нічого в Бога, як Дніпро / Та наша слава-ная країна...», де слово *країна* Олесь Гончар замінює на *Україна*. <...> – Див. **а́рка небесна; висо́ка блакіть украї́нського не́ба; казко́во-прекра́сний; океа́н пові́тря.**

по́вінь: **по́вінь життя́, поет.** Краса та потужна життєдайна сила досконалої Божої світобудови. | Образно. *Дивної кра-*

*си архітектура хмар! Тут вирує **повінь життя*** (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1963), т. 1, 136). – Див. **Божий світ; безберегове море життя; діадэма сініх хмар**.

рай: рай земний, уроч. Красива, благодатна місцевість на Землі. Ми в Гагрі, де так любив бувати Рильський. А ми й не знали. Цвіте алича. А в Києві зима. Вітер льодяний. А тут цвіте алича й повітря весняне. Рай. Рай земний. Спасибі Богу-творцеві (О. Гончар, Щоденники, 1969, т. 2, 46). – У СУМ: рай на землі (в іл.) «У нашій раї на землі нічого кращого немає..» (Т. Шевченко). – Див. **Божий світ; книга вічності**.

зацві́тати: ма́ками зацві́тати, перен. Починати блищати, сяяти, виділятися яскравим червоним кольором (про сонячне ранкове небо в місті). | Образно. *Коли ж небо ранково **маками зацвіте** над містом, жінка підведеться, стане роззиратись, кмітливо шукаючи способу, як їй найкраще прослизнути до корпусу* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 148). – Див. **високі ма́льви по́езій; грядкі живі́х тюльпа́нчиків; зацві́сті як ма́ківка**.

плацда́рм: небесний зоряний плацда́рм, уроч. Покрите зорями небо, небесна широчінь як атрибут вічності, гармонії Божої світобудови. | Образно. *Дерева стоять тихі, в задумі, **небесний зоряний плацдарм** проглядає до нас крізь верховіття. В сутіні неподалік жебонить садовий аричок, булькає голосом дитинним, голосом життя* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 101). – Див. **небесне милосердя; Покрові́тель Небесний; Сі́ла Небесна**.

світа́нок: вселю́дський світа́нок, експр., уроч. Відродження та розквіт мирного, творчого життя людей у правовому демократичному суспільстві, де сповідують гуманістичні цінності, шанують красу й гармонію Божої світобудови. | Образно. *Хочеться вірити, що з нами завершується якийсь найтрудніший етап людської історії, відходить гнітюча, кошмарна, глобальних масштабів ніч, за якою нарешті настане **вселюдський світанок!** Адже далі неможливо так. Людина живе зади-хаючись. Звідусіль на неї полюють, її грабують, відбирають святині, лізуть в душу, в найінтимніший світ. Природне право забуте. Плоди розуму, досягнення науки повернуті на ганьбу, на те, щоб вивідувати, підслухати, вистежувати кожен крок...* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 207). – Див. **вік нові́го вселюдського Рене́сансу; духо́вне відродження; кві́тка надії**.

храм: храм ві́чності, перен., уроч. Бібліотека як місце зосередження багатовікової людської мудрості, засвідченої у книгах та інших друкованих виданнях. | Образно. *Цей стародавній університет, що вважається **світлицем науки**, ця славетна бібліотека неподалік океану, що її іноді на-зивають **храмом вічності**, вогнищем людської мислі, вони існували мовби самі по собі* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 225). – У СУМЖ: храм нау-

ки, храм мистецтва (при храм); без іл. – Див. **духовні цінності; світілище науки; храм книги.**

3. Гама барв та їх відтінків у художньо-образній системі Олеся Гончара.

жовто-лимонний, -а, -е. Який має яскраве жовте забарвлення, подібне до кольору шкірки стиглого лимона. *А на ранок знов небо в червоних хмарах, росте палаюча симфонія світанку. Всього кілька хвилин. Озирнувся – вже хмари не трояндові, а жовто-лимонні* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1959), т. 1, 243).

жовто-багряний, -а, -е. Який поєднує жовте й багряне забарвлення. *Жовто-багряне листя, наскрізь просвітлене сонцем, – весь Київ у ньому, в повені осінньої краси!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 35).

золотаво-рожевий, -а, -е. Який поєднує блискучо-жовте і рожеве забарвлення. *Найчастіше відпочивальники приходять надвечір дивитись на висаджені тут троянди, помилуватись на цю розбуялу красу, де квіття грає всіма кольорами – від золотаво-рожевих та сніжно-білих до густо-червоних, ажтемних* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 171). – Пор. у СУМ: золотавий 1 – золотистий; 2 – золотий. – Див. **блідо-рожевий**.

світло-золотистий, -а, -е. Який має світле жовте забарвлення, подібне до блискучого золота, кольору сонця. *Хліба достиглі, світло-золотисті похилили колосся, неначе намокли в сонці* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1955), т. 1, 197). – Див. **взолотітися; золотінь; сонячність життя**.

золотінь, -і, ж., перен. Те, що за кольором і якістю нагадує золото. | Образно. *Берислав – золоте місто, найзолотіше на Україні... Це в тому розумінні, що камінь, на якому місто стоїть і з якого збудоване воно (бутовий камінь), має золотистий відтінок, а ще сонце, і в цілому – золотінь!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1958), т. 1, 239). – Див. **золоті яблука церков; Михайлівський Золотоверхий собор**.

блідо-рожевий, -а, -е. Який має бліде, неяскраве рожеве забарвлення. *Трави цвітуть – гармонія найніжніших барв, васильки синіють, степовий горошок яскравіє, мов рубіни гранчасті, блідо-рожева степова рожка, сисаріки, деревій* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1953), т. 1, 156). – Див. **млісто-рожевий**.

трояндовий*, -а, е. Який має колір червоної троянди. *А на ранок знов небо в червоних хмарах, росте палаюча симфонія світанку. Всього кілька хвилин. Озирнувся – вже хмари не трояндові, а жовто-лимонні* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1959), т. 1, 243); **рожева, тремтлива, трояндова доріжка див. доріжка**.

червонясто-жовтий, -а, -е. Який поєднує жовтий колір з червоним відтінком, домішкою червоного. *Пролітаємо штат Колорадо. Висохлі русла рік. Червонясто-жовті яруги* (О. Гончар, Щоденники, 1955, т. 1, 193).

загускло-червоний, -а, -е. Який має насичений червоний колір (колір загусклої крові). *І чому так усе прекрасно в природі? Тясма на захід лежить по обрію аж червона, загускло-червона із світло-зеленавим* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 230). – Див. **густо-бордовий; іржаво-червоний**.

іржаво-червоний, -а, -е. Який має червоне забарвлення з бурим відтінком. *Крилом літак ледь-ледь не торкає вулканічних, колись облитих магмою, темних, іржаво-червоних, то сірих, то попелястих вершин* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1964), т. 1, 333). – У СУМ: іржавий 4 – який має колір іржі. – Див. **загускло-червоний**.

міднолістий, -а, -е, *перен.* З листям кольору міді (про коричневе забарвлення листя дуба-нелиня, який не скидає його на зиму). *Зима. Серед снігів міднолисті дуби-нелині мерзлим шелестом шелестять* (О. Гончар, Щоденники, 1967, т. 1, 442). – У СУМЖ: міднобородий, мідноголосий, мідноліций, міднолюбий (при мідно...). – Див. **дуб-красень; мідно-жовтий**.

млисто-рожевий, -а, е. Який поєднує рожеве й сіре (попелясте) забарвлення; димчасто-рожевий. *Млисто-рожевий попіл неба вечірнього. І з нього – незліченно – табуни птахів. У вільних просторах неба, виникаючи з тої мли, летять і летять над дунайськими очеретами і десть за вербами падають на тихі плеса* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1967), т. 1, 434). – Див. **блідо-рожевий**.

попелясто-бурій, -а, -е. Який поєднує подібне до попелу сіре забарвлення з темно-коричневим. *Попелясто-бурі гори півколом довкола синьої затоки* (О. Гончар, Щоденники, 1957, т. 1, 220).

чавунно-чорний, -а, -е. Який має насичений чорний колір з темно-сірим відтінком. *Чавунно-чорні дерева парків, розбухлі вогні ліхтарів у тумані – осінь, місто* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1957), т. 1, 228). – Див. **смолісто-чорний; як галка**.

ясно-блакитний, -а, -е. Який має світле голубе забарвлення. *Зелені тополі під ясно-блакитним українським небом... І так вабить мене той далекий виднокрай* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 194). – Див. **море блакиті; небесно-голубий; ніжно-блакитний**.

небесно-блакитний*, -а, -е. Кольору небесної блакиті; небесно-голубий, світло-голубий. *Між невисокими плавними горами, що в тумані тануть силуетно, – небесно-блакитні води морської затоки, рибалки, парусники* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1961), т. 1, 274); *На кухні молодий хлопець-реставратор (друг сім'ї) повертає до життя величезну дошку-ікону XII чи XIII століття. ..Цей хлопець (ентузіаст такий, видно, як і*

господар!) протирає ваточкою, якимись розчинами, тампончиками, і виникає з-під бруду палаюча краса барв – червоної, золотої, **небесно-блакитної**... Фарби ніби вчора покладені – такі свіжі, яскраві... (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1962), т. 1, 296). – У СУМД: небесно-блакитний – Тс. небесно-голубий; ін. іл. – Див. вічноблакитний; **ніжно-блакитний**.

ніжно-блакитний, -а, -е. Який вирізняється ніжним, світлим, ненасиченим голубим кольором. *Гори сивих гранітів, гори кольору Колізею і стародавніх руїн... А небо над похмурістю цих гір – італійське, ніжно-блакитне* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1967), т. 1, 415). – Див. небесно-блакитний; небесно-голубий; ясно-блакитний.

вічноблакитний, -а, -е, поет., уроч. Який завжди має колір голубого неба. *Викохала природа й цього [бика] десть там, у гирлі розлогої Рони, вільним сином її виростав у плавнях, під небом вічноблакитним, не знаючи ні пуг, ні ярма* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 126). – Див. небесно-голубий.

рожево-блакитний, -а, -е. Який поєднує рожеве та блакитне забарвлення. *А тим часом Рафаель – це ж «рожево-блакитні тони», кольори життя, як і половина шедеврів раннього Відродження* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 179). – Див. блідо-рожевий; млісто-рожевий; як у Рафаеля.

зеленаво-блакитний, -а, -е. Який поєднує світло-зелений колір із блакитним. *Весь захід повен світла ясного, зеленаво-блакитного, а понад ним, вінком розкинувшись на півнеба, купчасті хмарини пелюстками рожевіють, цвітуть* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 128). – У СУМ: зеленавий – з відтінком зеленого кольору; трохи зелений, зеленкуватий.

оливково-сріблястий, -а, -е. Який має сріблясте оливкове забарвлення; подібний за кольором до оливок (світло-коричневий з жовтуватим або зеленуватим відтінком). *І для міста, і для затоки, і для околиць характерний м'який, оливково-сріблястий, світлий колорит. Оце і є Каліфорнія* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1955), т. 1, 188).

океанно-сівий, -а, -е, поет. Подібний за кольором та безмежністю до океану. *Тверда, в паморозі земля, океанно-сиве, суворе небо, лише на сході червоніє смужка ранкової зорі. Грудень* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1966), т. 1, 403). – У СУМ: океанний, океанський – признач. для плавання по океану.

густо-бордовий, -а, -е. Який має насичений темно-червоний колір. *Осінь прийшла на кончівські луки. Ясно-золотим палають ліси, а по ньому вкраплене ще й багряне, а там густо-бордове, а луки зелені, а над ними – високе, блакитне* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1986), т. 3, 119). – Див. загускло-червоний; рубіново-червоний; темно-багрянний.

густо-зелений, -а, -е. Який має насичене зелене забарвлення. *Того ж дня надвечір повертаємось з Тарасової гори. Дуби густо-зелені, аж темні,*

нависають над нами, доки спускаємося вниз (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 185). – У СУМ: при гу́сто..., без іл. – Див. **яскра́во-зелéний**.

гу́сто-сі́ній, -я, -є. Який має насичений синій колір. *Небо світле, білясте, море – густо-синє* (О. Гончар, Щоденники, 2008, (1956), т. 1, 204). – У СУМ: при гу́сто..., без іл.; у СУМЖ: при густо-..., без іл.

яскра́во-зелéний, -а, -є. Який має насичений, свіжий зелений колір. *Озима де слаба, там блідо-зелена. А де хороша, то вруниста, яскрава, мовби вимочена в яскраво-зеленому густому соку. Переливається на вітрі рунами густючими. Аж сизіє – така зелена* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1949), т. 1, 125); *Їдемо в Дрезден. Autobahn – автострада пролягає між лугами яскраво-зеленими, між темною зеленню шпилькових лісів* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1963), т. 1, 313). – Див. **гу́сто-зелéний**.

Література

1. Гончар О.Т. Далекі вогнища: Нові твори. Київ: Радянський письменник, 1987. 287 с.
2. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т. / упор. В.Д. Гончар. Київ: Веселка, 2008.
3. Сніжко Н.В. Інновації лексикографічного опису українського світосприймання. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». Вип. 87. 2020. С. 26–31.
4. Сніжко Н.В. Метамова словника мови творчих особистостей України: традиції та інновації. Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Pp. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua>.

References

1. Honchar, O.T. (1987). Distant Fires: New Works. Kyiv: Soviet Writer, 287 p. (in Ukr.).
2. Honchar, Oles (2008). Diaries: in 3 volumes. Compiler Honchar, V.D. Kyiv, Veselka. (in Ukr.).
3. Snizhko, N.V. (2020). Innovations in the lexicographic description of the Ukrainian worldview. Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Philology series. No. 87. Pp. 26–31. (in Ukr.).
4. Snizhko, N.V. (2020). Metalanguage of the dictionary of the language of Ukrainian creative personalities: traditions and innovations. Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. Pp. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua>. (inUkr.).

*Олександр Скопненко
Тетяна Цимбалюк-Скопненко*

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів Миколи Лукаша» (продовження)

ГОВОРИТИ/ЗАГОВОРИТИ¹²

БУТИ НЕСТРИМАНИМ У РОЗМОВІ

да́ти во́лі язикóві

Почувши ті похвалки, комісар замахнувся на Хінеса жезлом, але Дон Кіхот став між ними й попросив не кривдити горопаху; у кого, мовляв, руки зв'язані, нехай уже **дасть** трохи **во́лі** хоч **язикóві**.

Сервантес, с. 128.

розпуста́ти язика́

Де видано, щоб отаке дівчинисько, що й прутами плетільними як слід орудувати ще не навчилось, та **розпускало язика** й наважувалось критикувати рицарські романи?

Сервантес, с. 364–365.

Та й сам надалі [Санчо,] будь обачен і не дуже **розпускай язика**, як зо мною говориш, бо скільки я не читав рицарських романів (а прочитав я їх безліченну безліч), ніде джура так із своїм паном не розп'якував, як оце ти...

Сервантес, с. 115—116.

сі́пати сло́вами

Так завзято **сіпав** він [чоловік] **словами**, що означали різне військове знаряддя, начиння та причандалля, що служить для оборони міста при ворожому штурмі, а геть потовчений Санчо мусив те все слухати й терпіти...

Сервантес, с. 579–580.

ВИКРУЧУВАТИСЯ, ПРИХОВУВАТИ ЩО-НЕБУДЬ

гра́ти в словéчка

Терпіти не можу, коли люди **грають у словечка**. І це вже не перший раз.

Стіль, с. 71.

плесті́ сто́рійку

¹Див. «Лексикографічний бюлетень», вип. 19–21, 25–26, 29.

²Визначити функціонально головний варіант серед залученого до аналізу матеріалу просто неможливо. Про причини свідомого оминання проблеми варіантності ФО під час дослідження синонімії у фраземіці перекладних творів М. Лукаша див.: Скопненко О., Цимбалюк Т. Фразеологічні синоніми в мові художніх перекладів Миколи Лукаша // Лексикографічний бюлетень. – 2004. – Вип. 10. – С. 63–71.

Заледве вона вимовила ці слова, як Карденіо з циліорником підійшли до неї ближче – цікаво їм було почути, яку *сторійку сплете* вигадлива Доротея; Санчо зробив так само, але він, як і його пан, і гадки не мав, щоб то була якась омана.

Сервантес, с. 188.

ГОВОРИТИ НЕВИРАЗНО, ЛЕДВЕ РОЗТУЛЯЮЧИ РОТА

під ніс (під носом, під носа), зі сл. бурмотіти, мімрити/промімрити, мурмотати кому

Але веселощі, які були помітні на всіх обличчях, явно псували настрій трактирниці, мадам Лефрансуа. Стоячи на рундучку своєї кухні, вона бурмотіла собі *під ніс...*

Флобер, с. 125.

...і серед того молитвування [корчмар] вліпив рицареві доброго потиличника, а потім узяв у нього меча і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі *під ніс*.

Сервантес, с. 35.

Останні слова наш гідальго промимрив собі *під ніс*, а потім знову заглаголав на повен голос...

Сервантес, с. 190.

Він [юнак] ішов, мурмотячи собі щось *під носом*, що і зблизька не розбереш, не то здалеку.

Сервантес, с. 138.

...ви [вершники] всі їхали нічною добою з палахтючими смолоскипами, в тих своїх балахонах та хламидах жалобних, ще й мурмотали щось собі *під носа...*

Сервантес, с. 106.

крізь зуби, зі сл. процідити

Недвижно, мовчки сиділи вони одне проти одного обабіч каміна. Емма знизувала плечима. Потім тупнула ногою й процідила *крізь зуби*:

– Бувши тобою, я знала б, де знайти [гроші]!

Флобер, с. 275.

ГОВОРИТИ ТЕ, ЧОГО НІКОЛИ НЕ БУЛО; ВИГАДУВАТИ ЩО-НЕБУДЬ

б́аяти б́айку

[Хор (до *Форкіади*):]

Ти таке говориш, ніби там, в альтані,
світ є цілий –

Гай і луки, гори й ріки;

байку баєш, та й уже!

Гете, с. 408.

вївести ка́зочку

Як вислухав Андреуччо сю *казочку*, що так складно та доладно вона [дама] *вивела*, ні разу в слові не затнувшись і язиком не послизнувшись, та пригадав, що його батько і справді жив колись у Палермо, він одразу повірив тому, що почув, бо по собі знав, які охочі до любощів бувають хлопці...

Боккаччо, с. 297.

казати́ ка́зку

— Як ти свою *казку* й далі отак *казатимеш*, — упав йому [Санчові] в річ Дон Кіхот, — і кожне слово двічі будеш повторяти, то й за два дні краю не дійдеш.

Сервантес, с. 111.

ГОВОРИТИ ЩО-НЕБУДЬ НЕСЕРЙОЗНЕ, БЕЗЗМІСТОВНЕ, ПУСТЕ

везти́ сухо́го ду́ба

І не думай, Санчо, що се я *сухого дуба везу*, мені є чийм слідом іти: адже так достоту було з Мамбріновим шоломом, що так дорого став Сакріпантові.

Сервантес, с. 61.

наговоріти сім міхів горіхів

А то ви накрили його [господаря] мокрим рядном, *наговорили сім міхів горіхів*, от він і розсердився...

Сервантес, с. 199.

наговоріти сім мішків (три мішки) гречаної вівни кому і без додатка

— От же хоть і закладусь, пане, — сказав Санчо, — що ви з самого першу добре втямили і зрозуміли, що я мав на думці, а нарочито хотіли збити мене з плигу, аби я вам іще *три мішки гречаної вівни наговорив*.

Сервантес, с. 368.

Такими словами скінчив Санчо свою довгеньку орацію; Дон Кіхот боявся ввесь час, щоб джура не *наговорив сім мішків гречаної вівни*, і радів душею, що обійшлося так.

Сервантес, с. 591.

намо́лоти нісе́нітниць

Парох і цілюрник дослухалися до тої троїстої суперечки з видимим задоволенням, але Дон Кіхот, боячись, аби Санчо не *намолов* і не нагородив усяких неподобних *нісенітниць* та не пробовкнув чого зайвого на шкоду його честі, гукнув його до себе, а жінкам велів замовкнути і впустити гостя.

Сервантес, с. 348.

не знáти що городíти

...розмовляє чоловік і на питання відповідає ніби цілком розумно, а зайде річ про рицарство, одразу берега пускається, *незнати що городить*.

Сервантес, с. 315.

плеска́ти дурні́ці

Так же й зробили, а тоді священик почав випитувати в селянина, де і як він знайшов Дон Кіхота. Як же селянин розповів йому все докладно, не минувши й тих *дурниць*, що *плескав* по дорозі наш рицар, то священик остаточно в своєму замірі утвердився.

Сервантес, с. 400.

пра́вити тереве́ні-вене́і з ким

А ще дехто, про славу мою реве дбаючи, волів би, щоб я витав із музами на Парнасі, замість із вами *теревені-вені правити*.

Боккаччо, с. 451.

прова́дити груш на вербі́кому

Багато він [Гуччо] іще *провадив* їй [Нуті] *груш на вербі*, та говори до гори, а гора не чує – і на сей раз, як завжди було раніше, нічого він не добився.

Боккаччо, с. 602.

ГОВОРИТИ ЩО-НЕБУДЬ ЧЕРЕЗ СИЛУ

ле́две го́лос одво́дити

...виявляючи ознаки великого жалю, почав він [Дон Кіхот] по землі качатися, і, *ледве голос одводячи*, тими словами промовляти, що їх казав нібито поранений Рицар Гаю...

Сервантес, с. 40.

(ле́две) здобу́тися (спромогті́ся) на сло́во

Дівчата й собі здивувались неабияк, угледівши сих двох недібраних прояв, що, впавши навколішки, загородили їхній товарищі дорогу; вона ж нарешті *здобулась на слово* і гукнула сердито й досить неввічливо...

Сервантес, с. 383.

Родольф стояв, а Емма *ледве здобулася на слово*, щоб відповісти на його привітання.

Флобер, с. 145.

Промовивши таку річ од імени панії, він [Дженджик] одповідав їй уже сам за себе:

– Мила моя пані, я так урадувався з вашої прихильної відповіді, що *ледве* годен *спромогтися на слово* подяки, а якби й міг говорити, то не

знайшов би ні відповідних виразів, ні досить часу, щоб подякувати вам так, як хочу й мушу...

Боккаччо, с. 399 – 400.

ОБМОВЛЯТИ, СУДИТИ КОГО-НЕБУДЬ

бра́ти на язики́ кого

...голий я вродився, та й ниньки голий ходжу, нічого не зискав, та й нічого не втратив; нехай мене хоть у книжки пхають, хоть **на язики** всім світом **беруть**, що-люблю про мене плещуть – мені про те байдужечки.

Сервантес, с. 373.

звóдити на́клепна кого

– Ну, ви **зводите наклеп** на самого себе [Родольфе], – перебила Емма.

Флобер, с. 133.

клепа́ти язи́ками про кого, кісточкі перемива́ти кому

– Джури то вічні вороги наші, – сказала донья Родрігес. – Вештаються ото по передпокоях, стикаються з нами часто, то коли не моляться (а моляться вони рідко), все про нас **язиками клеплять**, усі **кісточки** нам **перемивають**, усю добру славу перепаскудять.

Сервантес, с. 511.

перетира́ти на зуба́х

А той: «Хоробрий, але невдаха». А інший знов: «Гречний, але кумедний»... І вже як почнуть **на зубах перетирати**, то і вашій милості, і мені хіба ж так дістанеться!

Сервантес, с. 349.

ПОЧИНАТИ ГОВОРИТИ З КИМ-НЕБУДЬ, ВСТУПАТИ В РОЗМОВУ

відмика́ти гу́би

– Слухай, Філострато, – озвалась Неїфіла, – от ти хочеш нас навчити, а чи не годилося б тобі набратися розуму, як ото набрався Мазетто од черничок, і тогді тільки **губи відмикати**, як уже кості од переробу гудітимуть?

Боккаччо, с. 443.

зайня́ти сло́вомкого

Каландріно теж задивився на неї [Нікколозу], бо таки гарна була, і довгенько біля криниці барився, не вертаючись до товаришів з водою; та не знавши, хто вона така, не осмілювався **зайняти її словом**.

Боккаччо, с. 764.

зайти́ в розмо́вуз ким

Їдучи верхи до Єрусалима, він [Меліссо] спіткав по дорозі за Антіохією другого, теж молодого ще мандрівника, на ім'я Йосиф, що туди ж само путь верстав; звичаєм подорожіх Меліссо *зайшов* із ним *у розмову*...

Боккаччо, с. 780.

зламáти мовчáнку

...деякі навіть були незадоволені прочанином, що бенкет сей затіяв, і він те помітив. Тоді вирішив він, що настав уже час ту *мовчанку зламати* і, як гості їли саме овочі, устав і сказав...

Боккаччо, с. 420

розтуліти губý

Але будьте певні, що тепер уже я як і *розтулю губу*, то не для того, щоб із вас шкилювати, а щоб вас як пана мого й повелителя природного ушанувати.

Сервантес, с. 116.

упáсти в слóво

Тут *упала в слово* Філомена:

— Байдуже про те, аби я сама жила чесно і мала чисте сумління, хай плещуть, хто що хоче, а Бог і правда будуть мені покровом.

Боккаччо, с. 228

РАПТОВО, МИМОВОЛІ З'ЯВЛЯТИСЯ

зірвáтися на устá

[Поет:]

Що в глибині грудей у нас постало,

Що, тремтячи, *зірвалось на уста*,

Невдало раз, а інший раз і вдало, —

Поглине все хвилина зла й пуста...

Гете, с. 8.

злеті́ти з губі́кому що

...ви [паночку,] мудра голова, а я вісюк. Та чого це мені раптом таке слово з *губи злетіло*? Того, мабуть, що голодній курці просо на думці. Давайте вже мерщій листа, та я поїду.

Сервантес, с. 152.

СКАЗАТИ ЩО-НЕБУДЬ ВЛУЧНЕ, ДОРЕЧНЕ, ДОТЕПНЕ

улі́піти в самé óко

[Нестор:] (убік)

Оце воно! *Вліпив у саме око!*

[Діомед:] (убік)

А цей мовчить, впивається хвалою.

Шекспір, с. 370.

уцілити в самісіньке око

– Отут уже ти, Санчо, *у самісіньке око вцілив*, – сказав Дон Кіхот. –
Ся околичність може і мусить одвернуи мене од повзятого наміру.

Сервантес, с. 388.

скажу ,як до кошика грушкі зложу́; такі не змілью, а як в око вліплю

От і зараз крутиться в мене на умі їх [приповідок] четвірко, що *скажу, як до кошика грушки зложу, і такі не змилю, а як в око вліплю*; тільки, мать, не говоритиму, бо хто мовчить, той двох пересанчить.

Сервантес, с. 532.

СКАЗАТИ ЩО-НЕБУДЬ НЕДОРЕЧНЕ

схи́бити в слóві

На те Джотто одповів не гаючись:

– Гадаю, мессере, що повірив би, якби, на вас глянувши, подумав, що ви знаєте а-бе-ве-ге.

Почувши сії слова, мессер Форезе зрозумів, що *схибив у слові* і дістав доброї здачі, що йому належала.

Боккаччо, с. 591.

тулі́ти, як горба́того до стіні

– Що й казати, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – ти *тулиш* до нашого діла свої приказки, *як горбатого до стіни*; благаю Бога, щоб дав мені кращу долю, ніж тобі мову.

Сервантес, с. 380.

– А ще, Санчо, не мішай до розмови своєї приказок отих незлічених; воно-то приказка є коротка сентенція, але ти їх *тулиш* часом, *як горбатого до стіни*, і виходить уже нісенітниця.

Сервантес, с. 531.

КОМУ-НЕБУДЬ ВАЖКО СКАЗАТИ ЩОСЬ

го́лос зав'яз у горта́ні

Страх ошанув мене, *голос зав'яз у гортані*, от-от, здавалося, душі пущуся, та якось, добувши останніх сил, я спромоглась-таки на слово і тремтячим жалібним голосом стільки і такого йому наговорила, що він [велетень Маламбрун] поклав відрочити виконання тієї немилосердної кари.

Сервантес, с. 516.

мов що в го́рлі здави́ло

Не знаю, що їй сталося, та ледве вона [Люсінда] сі слова промовила, як на очах їй забриніли сльози, а **в горлі мов що здавило** – не змоглася більше на річ, сердешна, хоч, бачилось, багао дечого хотіла мені сказати.

Сервантес, с. 165.

не гóден здобу́тися на ви́слови

Нехай же хвалять тебе власні твої діяння, доблесний ламанчцю, я надаю їм слово, бо сам **не годен на вислови здобутись!**

Сервантес, с. 415.

і гла́су не гóден одвести́

Не дурно ж і боявся [Дон Кіхот], бо ті мовчазні катюги, покинувши змордовану дуенью, що **й гласу одвести не годна** була, напустились на Дон Кіхота, здерли з нього укривало і простирало і почали давати лупки та щипки, а він мусив одбиватися кулаччям...

Сервантес, с. 557.

не змогті́ся на річ

Не знаю, що їй сталося, та ледве вона [Люсінда] сі слова промовила, як на очах їй забриніли сльози, а в горлі мов що здавило – **не змоглася** більше **на річ**, сердешна, хоч, бачилось, багато дечого хотіла мені сказати.

Сервантес, с. 165.

не могті́ прийті́ до сло́ва

Коли він раз і вдруге спитав її, для чого вона його викликала, вона довго **не могла прийти до слова**; нарешті, умліваючи з любови, паленіючи з сорому, обізвалась вона до його, немов крізь плач, тремтячим і уривчастим голосом...

Боккаччо, с. 335.

Сее сказавши, замовк доброчесний і обачний Лотаріо, Ансельмо ж стояв замислений і збентежений, довгу хвилю й **до слова не міг прийти**.

Сервантес, с. 212.

язі́к прилі́п до горта́ніу ко́го, ко́му

Та вигляд у Камілли був такий скромний, вираз обличчя такий строгий, вся поведінка така гідна, що **язик** Лотарієві мимохіть **прилипав до гортані**.

Сервантес, с. 216.

«Ех, впіймав не впіймав, а погнатись можна!» – подумав Шарль і вирішив при першій же нагоді завести річ про сватання, але щоразу, коли така нагода траплялась, у нього **прилипав язик до гортані** – він не міг знайти потрібних слів.

Флобер, с. 28.

КОМУ-НЕБУДЬ ХОЧЕТЬСЯ ЩО-НЕБУДЬ СКАЗАТИ

аж язі́к свербі́ть ко́му

...**язик** йому [Дон Кіхотові] **аж свербів** завдати брехню зухвальцеві, і тисячу разів слова: «Ви брешете!» ладні були зірватися з його уст.

Сервантес, с. 398.

пориває до балачóккого

– Це-то я знаю, – відповів Санчо, – мене самого **пориває** першим ділом **до балачок**, то й мелю собі, що на язик наверзеться.

Сервантес, с. 192.

ХТО-НЕБУДЬ ПОЧАВ ГОВОРИТИ

мóва верну́ласякому

Якраз на ту пору вмер монастирський шафарь; тогді наші спасенниці, признавшись у всьому одна одній, порадилися між собою та й садівника спитали і таку поголоску навкруг пустили, що їхніми молитвами і заступництвом святого, чийм іменем монастирь той нарікався, глухонімому наймиту їхньому слух і **мова вернулися**.

Боккаччо, с. 380.

річ пусти́локому

– Паніматко, – сказав Мазетто, – я і справді німий був, тільки не зроду, а недуга губи мені замкнула; допіру сю ніч знов мені **річ пустило**, за що, як умію, дяку богові складаю.

Боккаччо, с. 379.

ХТО-НЕБУДЬ ОБМОВЛЯЄ, СУДИТЬ КОГОСЬ

пішóв погові́р по чому, про кого

Ті [подруги] переказали ту дивину [про Лізетту й архангела Гавриїла] чоловікам та іншим жінкам, а ті знов далі, так що за два дні **пійшов погові́р** по всій Венеції.

Боккаччо, с. 469.

...адже вони ладили її [Люсінду] за кавалера такого іменитого, і гарного, і багатого, що якби вона йому відмовила, то подумали б люди, що вона не при умі або вже до когось іншого серцем прихилилась, і **пішов** би про неї **погові́р** та неслава.

Сервантес, с. 169.

чу́тка побі́гла

Тогді всі сусіди і сусідки почали шпетити чоловіка, що він сам винуватий, а на жінку пеню волочить; **побігла** та **чутка** од двору до двору, поки не дійшла аж до жіничиних родичів.

Боккаччо, с. 631.

Джерела

Боккаччо – Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. – К., 2006. – 896 с.

Гете – Гете Йоганн-Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. – К., 1981. – 540 с.

Сервантес – Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепадя. – К., 1995. – 703 с.

Стіль – Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. – К., 1953. – 412 с.

Флобер – Флобер Гюстав. Мадам Боварі. Побут провінції / Пер. з франц. М. Лукаш. – К., 1961. – 237 с.

Шекспір – Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш // Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. – Т. 4. – К., 1986. – С. 331 – 435.

Legend

Bokkachcho– Bokkachcho Dzhovanni (2006) Dekameron. Per. z ital. M. Lukash. Kyiv. 896 s. (in Ukr.)

Gete– Gete Jogann. (1981) Faust: Tragediya. Per. z nim. M. Lukash. Kyiv. 896 s. (in Ukr.)

Servantes– Servantes Saavedra Migel' de. (1995) Premudrij gidal'go Don Kihot z Lamanchi. Per. z isp. M. Lukash, A. Perepadya. Kyiv. 703 s. (in Ukr.)

Stil'– Stil' Andre. (1953) Pershij udar. Per. z franc. M. Lukash. Kyiv. 412 s. (in Ukr.)

Flober– Flober Hiustav. (1961) Madam Bovari. Pobut provintsii. Per. z franc. M. Lukash. Kyiv. 237 s. (in Ukr.)

Shekspir– Shekspir Vil'yam. (1986) Troil i Kressida: Drama. Per. z angl. M. Lukash. V 6 t. T. 4. Kyiv. S. 331 – 435. (in Ukr.)

Oleksandr Skopnenko

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

Materials for the “Dictionary of phraseological synonyms of translations by Mykola Lukash” (continuation)

Лілія Дідун

Лексикографічна репрезентація творчості Григора Тютюнника

Словникові матеріали є фрагментом лексикографічного опрацювання текстів творів Григора Тютюнника у «Словнику мови творчої особистості ХХ – початку ХХІ ст.» (далі – Словник).

Критерієм для зарахування одиниці до Словника є відсутність, недостатня проілюстрованість чи наявність нового значення, не зафіксованого раніше «Словником української мови» в 11 т., однотомним тлумачним «Словником української мови» (друге видання 2016) та «Словником української мови в 11 томах. Додатковий том» (2017).

Стаття Словника містить такі компоненти: наголошене реєстрове слово, граматичну, стилістичну характеристику, тлумачення, ілюстрацію, довідкову частину, інформацію семантико-стилістичного та історико-культурного характеру. Позначка астериск (*) свідчить про фіксацію слова з іншими значеннями в ряді зазначених словників.

Джерелом для добору одиниць послуговували оповідання, новели, повісті та твори для дітей Гр. Тютюнника зі збірок «Батьківські пороги» (1972), «Климко» (1984) та «Холодна м'ята» (2014).

баклаж́аннячий, -а, -е. Належний баклажану, стосовний баклажана. *Ми вбрели у грядки. Запахло **баклажаннячим** огудинням* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 56).

благáльно-несамові́то, присл. Виражаючи благання надто емоційно. *Коли домовина порівнялася з ворітьми, Маня закричала **благально-несамовито**: – Ой, не виносьте ж бо, не виносьте його, людоньки, за ворота, бо то ж навіки!..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 359).

бу́йно-черво́ний, -а, -е. Яскравого, насиченого червоного кольору. *Воду завжди набирали весело, – може, тому, що водовоз був завжди веселий, **буйно-червоний** на виду, а вода, що так і сяяла проти вранішнього сонця, була чиста і холодна, мов з-під льоду* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 196).

бур'я́нячий, -а, -е. Скупчення бур'яну – травянистих рослин, які не культивуються людиною. *Од села потягло низами гіркий **бур'янячий** дим* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 87).

вагоново́з, -а, ч. Кінь для переміщення вагонів. *Коли ж у лікарні не стало коней і замість них прислали стареньку, певно ще фронтову півторатонку з червоним хрестом на кабіні, його взяли під землю до осліплх од електрики шахтних **вагоноводів*** (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 51).

ведмідь*, -я, ч. Намерзлий узор на віконних шибках або намерзла частина шибки. – *Ач, які ведмеді понакручувало, – сказала мати і почала хекати в шибку* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 97). – У СУМ: див. лисіця 3.

вербеня́, -я́ти, с., зменш.-пестл. Молоде дерево верби. *Я тихенько вийшов з хати, знайшов у сінях мотузок і подався на берег, до річки: може, де вільшеня або вербеня сухе трапиться – треба ж якось її втішити, щоб хоч уночі не плакала* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 226).

ві́цвіло-горіховий, -а, -е. Тьмянний, світло-коричневий колір з рудуватим відтінком. *А в очах, ви́цвіло-горіхових, масних од ласки, ворухилося два жовті лисичі хвостики: виль-виль, виль-виль...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 408).

вишкіря́чка, -и, ж., розм. Положення губ при відкритому роті, коли видно зуби. *Тарануха горбився біля свого низенького верстатика, вишкіряючись поглядав на Івана через плече, і та його вишкіря́чка була схожа на тарганячий порух вусами* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 286). – Див. **вішкір**.

ві́льшеня́, -я́ти, с., зменш. Молоде дерево вільхи. *Я тихенько вийшов з хати, знайшов у сінях мотузок і подався на берег, до річки: може, де ві́льшеня або вербеня сухе трапиться – треба ж якось її втішити, щоб хоч уночі не плакала* (ГрТХм, 2014, 226). – Див. **ві́льшечка**, **ві́льшичка**.

ві́льшечка і ві́льшичка, -и, -с., зменш.-пестл. Мала вільха, молоде дерево або кущ вільхи. *Сонце вже сховалося за ві́льшечки, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 66); *Корови одна по одній, обчухруючи рогами листя з ві́льшичок, вибродять на галявину* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 64). – Див. **ві́льшеня́**.

воло́в'ячий, -а, -е. Який стоується вола, виготовлений з його шкіри або шерсті. *Олесеві не хотілось пирога, але він зрадив примиренню і, щоб віддарувати товариша, хуменько занишпорив по кишенях, дістаючи звідти духмяні верчки хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з пряди та волов'ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 93).

гаряче́нький*, -а, -е, зменш., перен. Про того, хто перебуває під впливом нещодавно випитого алкоголю; напідпитку. – *На бісяку тобі той вагон! Жили молоді рвати? – Дядько Сашко недавно смикнув, був ще гаряченький, бідовий і говіркий* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 296).

гледеня́, -я́ти, с., зменш. Глек. *В руках вона тримала маленьке жовте гледеня з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 219).

горщенья́, -яти, с., змени. Горщик. – *Хто це нам повісив **горщенья** оте на кілку, не бачив? – спитала [Оляна] заморочено* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 341).

госпітальський, -а, -е. Який стосується госпіталю; госпітальний. *Дома Федір Несторович довго нишпорив у коморі, доки знайшов старенькі, ще **госпітальські** милиці* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 58).

гострокóстий, -а, -е. Про того, в кого дуже випинаються плечові кістки через худорлявість. *І повів [Сьома] худими **гострокостими** плечима* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 379).

грайлі́венький, -а, -е, змени.-пестл. Веселий, жвавий, пустотливий. *Грапляються такі, що й окуляри знімуть та помружать на Санька **грайливенькі** підведені очі, а здебільшого копилять губу і одвертаються: пхе...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 318).

гриб-пога́нка, ~а~и. Отруйний, неїстівний гриб. *Кузька задки вибирається з-під поріжка, біжить до старого кострища, де минулого року так весело цвіло полум'я над багаттям, пахло юшкою та свіжою рибою, але зараз тут лише вмокле в землю вугілля, вогкість та ціла черінь **грибів-поганок** навкруги* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 732). – У СУМ, СУМЖ: пога́нка.

громеня́, -яти, с., змени. Грім. Блискавиці пролітали йому над самісінькою головою, громами котилися по його спині й розбивались об неї на **громенята**... (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 776).

гру́бка-буржу́йка, ~и,~и, ж. Невелика залізна грубка. *Товсті кам'яні стіни вагової і зовні, й зсередини були густо вкриті чорною кіптявою... ..зсередини – від диму з круглої чавунної **грубки-«буржуйки»**, що виходила іржавою трубою надвір через бляшану шибку у вікні* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 198). – Була популярна в першій половині ХХ ст. Мала круглу форму, якою нагадувала часто зображуваного в карикатурах вгодованого буржуа з великим черевом. Звідси й її назва – буржуйка.

гру́ша-па́далиця, ~і-~і, ж. Плід груші, що впав. *Зайшов би в ліс, напився води з джерела, попоїв **грушок-падалиць**... Вони зараз листям прикидані* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 588).

груше́ня, -яти, с., змени. Молоде дерево груші. – *А я колись бачу: несе [Степан] в лантусі **грушеня**, вершечок виглядає* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 356).

гузнáтий, -а, -е. Який має велике гузно. – *Гляди, поїде він з города по дівку! Тут он які понаряджувані та **гузнаті** ходять – яку хоч вибере!..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 670).

да́риця, -і, ж., розм. Те, що дарують; дарунок, дарівщина. *То ж мені од нього, молоденького, **дариця** аж до віку* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 331).

двадцятихви́лінний, -а, -е. Який триває двадцять хвилин. – *Тепер чекайте, шановна Лідіє Костянтинівно, розвитку інтриги! – кажу я собі, одчиняю навстіж своє величезне, як царські врата у Володимирському соборі, вікно і роблю двадцятихви́лінну солдатську зарядку з шістнадцяти комплексів* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 670 – 671). – У СУМД: з іл. з наук. літ.

двигу́н-вітрого́н, ~а-~го́на, ч. Двигун, який створює сильну течію повітря. *Гули машини, ревів авіаційний двигун-вітрогон, кричали в мікрофон..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 703).

двозу́бо, присл. Показуючи лише два зуби. *Петько бідкався і поривався лізти поправлять, а Устим сміявся двозубо, як дитина, й казав: Хай так!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 340).

дернові́ння, -я, с. Поверхня ґрунту, густо вкрита трав'янитими рослинами. *Милиці стали дужче вгрузали в пухке дернові́ння* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 59).

деру́нячий, -а, -е. Який стосується деруна (риби), належить йому. *Вода почала темніти, смуги на деру́нячих спинах злилися* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 87).

джерельно-прозо́рий, -а, -е. Свіжий, чистий, без домішок. *Наступила та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть непомітні досі тоненькі дубчики, що там і сям стриміли у заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездонної глибочини* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 95).

ди́кий*, -а, -е. Який демонструє недобррозичливість. *Відтоді німий, забачивши Шашла, не усміхався до нього довірливо і лагідно, як то робив при зустрічі з односельцями, а зводив до переніся густі широкі брови і зорив на колишнього об'їждчика такими дикими, недобрими очима..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 198). – У СУМ: який перебуває в первісному природному стані.

ді́ння-дубі́вка, ~і-~и, ж. Плід дині сорту дубівка. *Аж різь у очах – так ясно, так жовтогаряче надворі від прив'ялого осіннього сонця, спілих динь-дубівок, жовтосподих гарбузів, позбираних у купки, та запізнілого цвіту гарбузового, на котрий уже й бджоли не сідають, бо не про нього пора, а летять собі далі, на червоний будяк чи падалишню гречку* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 136). – У СУМ, СУМЖ: дубівка.

ді́ромаччя, -я, с., збірн., розм. Дірки. *Коли сітка виставлена – зяє угорі ді́ромаччям, тільки знизу ціла, залаштована ниткою, Коряк повертається до сторожки..* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 119).

довгоно́го, присл. Довгими ногами. *І, подумавши так, Устим побіг, довгоного, по-лечечому, і речовий мішок важко чукикався йому на спині* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 343).

довгопі́ський, -а, -е, розм. Яий має довгий писок, довге обличчя; довгобразий. Побачивши бійку, [Данило] вигукнув: – А, то це ти, розбишако **довгопиский**! (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 741).

долі́вчаний, -а, -е, розм. Який має колір, що нагадує колір долівки – утрамбованої й помазаної глиною землі, підлоги в приміщенні; землистий, сірувато-жовтий. Разом з юшечкою з гирунчика випала синя картоплина і дві галушечки **долівчаного** кольору (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 98). – У СУМД: без іл.

дрезі́на-рейковóз, ~и~а. Невеликий залізничний візок. Удосвіта на станцію приїхала **дрезина-рейковоз** і привезла дядька Кирила, його помічників, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 188).

дрови́нячка, -и, ж., змени., розм. Поліно. Пріська зняла з припічка зашкарублі черевики, понадівані на **дровинячки**, пару великих онуч з лантушини і цілий жмут цупких, як дріт, зав'язок (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 98). – У СУМ: дровиняка.

дротя́нка*, -и, ж. Канат, мотузка з дроту. За **дротянку**, що перекинута з берега на берег і провисла серединою аж у воду, беруться двоє, промищик і Полька.. (Гр. Тютюнник, Батьєївські пороги, 1972, 115). – У СУМ: нагайка, зробл. з дроту.

дудя́р-стрі́лочник, ~я~а, ч. Працівник, який обслуговує стрілки на залізничних коліях і подає сигнали про їхню безпеку для поїздів. Брязкали сталевими тарелями вагонні буфери, перегукувалися **дударі-стрілочники**, сюрчали у свої сюрчки й вимахували ліхтарями зчіплювачі вагонів.. (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 187).

дятля́чий, -а, -е, перен. Подібний до дятла. Стоїть біля свого двору [Іван Шпуга] і водить голівкою (**дятлячою**) сюди-туди, сюди-туди, так само швидко, як і говорить (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 380).

дьогтя́ний, -а́, -е́. Який містить дьоготь. – А давай лишень свої граматики, подивимось, що там у тебе з науками. Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з **дьогтяною** водою.. (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 186).

жа́лібно-мо́торошно, присл. Жахно, журливо, щемно. Здригнувся увесь, а холод аж у п'яти шпигнув: що воно? І знову: у-у-у... – **жалібно-моторошно** так (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 609).

живі́й-крі́пкий, -а, -е, ч., книжн. Все благополучно, все в порядку у кого-небудь. Однак усе кінчається добре. Дядько Нікін повертається **живий-кріпкий**, ще й з хабаром: десятком груш або яблук, кавуном чи вузликом у багажнику (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 11).

живі́цевий, -а, -е. Утворений із живиці; містить живицю. Іван вліз у вагон, і в груді йому полився **живицевий** дух сирієї модрини, такий

міцнющий, такий розкішний, що він усміхнувся й сказав: – Тайга! (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 297). – У СУМ: живічний, у СУМЖ: живицєвий, живічний.

жілавенький, -а, -е, зменш.-пестл. Міцний, мускулистий. *А ти чіпкий у руках, видно, жілавенький...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 511).

жовтогаряче, присл. Жовтим, золотистим кольором з червонуватим відтінком; оранжево, помаранчево. *Сонце вже, мабуть, заходило, бо хрестити на Андріївській церкві жовтогаряче засяяли, а латка води в Дніпрі, яку мені видно з вікна крізь безлисту ще берестову гілку, зробилася густо-синьою – то впала на неї тінь од круч* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 705).

жовтогрудка, -и, жс. Маленька пташка ряду горобцеподібних з жовтим черевцем; жовтобрюшка. *Дві жовтогрудки, що досі веселенько вицвірінькували в припорошеному гіллі – вони вже чули весну, – принишли і, допитливо схиливши голівки набік, дивилися зверху крізь сітку на пишно, тоді осмілилися, спурхнули з дерева на сніг...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 500).

жовто-медово, присл., поет. Золотистого кольору, з солодким відтінком живиці. *До вечора похмує Климкове житло проясніло, нагрілося, а тирса жовто-медово запахла сосною* (Гр. Тютюнник, Климко, 1986, 199).

жовтувато-медовий, -а, -е. Золотавий з жовтим відтінком; кольору меду. | Образно. *Уранці мене розбудило сонце. Його жовтувато-медове проміння, що ледь тремтіло на стіні, на якусь мить воскресило в мені тиху, давно забуту радість, котрою я зустрічав зимові ранки в нашої з бабусею хаті..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 454).

забужавілий, -а, -е. Забруднений, забрюханий. *Я зліг на них [мішки] боком, дотягся до забужавілого кабінного віконця і крикнув: – Дядю! Там попереду два хлопці йдуть, візьміть їх!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 641). – Див. **забарлжаний**.

загальнолюдськіший, -а, -е. Загальнолюдський, властивий усім людям більшою мірою. – *Так, але тут є щось складніше, загальнолюдськіше* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 663).

загніжджений, -а, -е. Покритий гніздами. *Попереду з прозорої імлі виступило містечко: невисока пожежна каланча з грибком снігу на гострому дашку, кілька цегляних будинків між голими загніждженими осоками, а далі хати й хати – рівні й перехняблені, під соломою і черепицею, як у селі* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 103).

імлісто-блакитний, -а, -е. Тьмяного блакитного кольору. *Можє, картопелька вихолонула, то я свіженької всмажу, – казала Киля своєму небожєві Демидові Пиляю, найкращому в селі тєсляревї й столярівї, і підсовувала йому то хлїб, нарізаний тоненько, не по-селянському, то ви-*

делку, важку, з **імлісто-блакитного** срібла, то пляшку, почату вже (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 407).

інтимно-товариський, -а, -е. Сердечно-щирий, задушевний, приятний, властивий щирим товаришам, довірочний. – *Директор, освічена людина, а не розумієте, що «Костя» за наших з вами інтимно-товариських стосунків звучить надто офіційно і, я б сказав, образливо* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 447).

іржаво-сівий, -а, -е. Рудого кольору з сивиною (про волосся). | Образно. *Василь Васильович був рудий і негарний з себе: обличчя брезкле, під очима важкі міхури, нижня губа бридливо і водночас насмішувато відкотилена, і лише чоло, високе, біле, ясне – воно ніби світилося з-під іржаво-сивого чуба..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 721).

іржавчаний, -а, -е. Який містить у собі іржу. *Став я належати до пануючого класу, ходив через оспівану заводську прохідну...ів по талончиках у цеховій їдальні, одержував 900 крб. щомісяця, доки не закашлявся од іржавчаної пилуги поганим, нездоровим кашлем* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 837). – У СУМ: іржавий.

їстівний*, -а, -е. Який має хороший апетит; багато їсть. *Ти, як я купила отоді поросятко, казав, що воно хороше буде, їстівне й веселе, а воно ні к трясці – гурчить та й гурчить, що не понесу, не їсть, а тільки смоче* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 696). – У СУМ, СУМЖ; який можна споживати.

кавунчя́, -а́ти, с., *пестл.* Маленький кавун; кавунець, кавунчик. *То була не копичка, а старий курінь на баштанищі з прив'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат. А на баштанищі то тут, то там блищали холодною росою кавунчата* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 197).

катува́льниця, -і, *ж.* Та, яка піддає мукам (про роботу письменника). | Образно. – *Е, хлопчику мій малий, оце тобі й є чорна письменницька робота, катувальниця наша і радість* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 826). – Спогад про сказане Г. М. Тютюнником.

катіу́шник, -а, ч., *розм.* Той, хто обслуговує реактивний міномет, встановлений на автомашині, який під час другої світової війни бійці прозвали «катюшею». – *Ану, Льонько, піди спитай, чи він не з катюшниками їздить?* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 460).

ка́шлик, -а, ч., *змениш.* Напружені видихи з хрипінням і шумом. *А вночі він [Степан] обережним кашликом розбудив рибалку, подякував йому за хліб-сіль та притулок і пішов у село* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 398).

кв́ашененький, -а, -е, *змениш.-пестл.* Одержаний внаслідок бродіння; мочений. *Ходила вчора відвідувати діда Трохима, пирогів гаряченьких по-*

несла та яблук **квашененьких**, м'які такі, і беззубому можна їсти (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 697).

кімна́та-ке́лія, ~и-~ї, ж. Невеликакімната самотньої людини. | Образно. *Тепер живу в цій кімнаті-келії і почувуюся в ній як безквитковий пасажир на третій полиці вагона чи ще й гірше, бо пасажир знає, де йому вставати, а я й цього поки що не знаю* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 646).

кінь-гарматово́з, коня-~а, ч. Кінь, якого використовують для перевезення гармат. *У сорок третьому Іван Іванович стояв у Силки разом з іншими артилеристами; його вбито під час бомбардування, коли він держав за поводи коней-гарматовозів, щоб вони не злякалися вибухів та не забігли* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 614).

кінь-ломові́к, коня-~а, ч. Кінь, якого використовують для перевезення важких вантажів. *Гладкі куцохвості коні-ломовики хекали парю* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 189).

кле́сний, -а, -е. З'єднаний з окремих частин за допомогою клею. *Оце вони й камеру покинули, спасибі їм, бо я клеєні калози ще з війни так понаравив, що лавошині як узую, так немов тобі зовсім босий* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 63). – У СУМ, СУМЖ: без худ. іл.

кле́шнявий, -а, -е. Який ідучи повертає передню частину стопи всередину. *Тоді, як із-за столу підвелися, збагнула: кривенький він, клешнявий на одну ногу* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 457).

коверзлі́вий, -а, -е. Примхливий, вередливий, капризний. *Обличчя бліде, як трава під каменем, губи пошерхлі й, здавалося мені, трохи коверзливі, руде волосся з-під хустки стирчить, наче воно з тонкого жовтого дроту, тільки очі – може, тому, що з виду вона така непоказна, – здалися мені незвичайними* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 700).

колі́йський, -а, -е. Стос. колія (того, хто коле свиней). *А ще в мені й досі живе од учорашнього дня оте велике торжество, як по всьому селу ще з досвітку то там, то там шугали вгору червоні проти сипього-пресинього неба стовписька полум'я, поміж дворами тягло уже напівзабутим, аж солодким околотяним димом – колійське свято!..* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 10). – У СУМЖ: без іл.

колупа́чка, -и, ж., розм. Предмет для колупання в зубах; зубочистка. *Потім усі троє сиділи за столом, і Устим викладав те, що приніс за плечима з війни: плескатий німецький казанок, у якому щось побрязкувало, баклажку в повстяному чохлі, алюмінієву ложку з виделкою, що складалися пополам, складаний ніжик, при якому теж були куці ложка та виделка, а ще лезо, рогова колупачка для зубів і терпужок, щоб нігті спилювати..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 345).

колю́чий*, -а, -е. Сильний, терпкий, різкий (про запах). | Образно. *До деревію у Данила пристрасть мало кому зрозуміла, і те, що він, понад усе*

любить деревіїв дух, пояснюють одним: змалечку Коряк чинбарював з батьком, то й звик, щоб у хаті міцним, **колючим**, як нашатир, дубовим настоем пахло (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 112).

контртактика, -и, ж. Протидія тактиці, відповідь на тактику суперника. Чабан якийсь час вагався, переводячи погляд з одного кулака на другий, кілька разів піднімав руку, щоб ляснути долонею по правому Помазановому кулакові, і раптом швидко ляскав по лівому – це була його **контртактика!** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 370).

коропчак, -а, ч., розм. Невеликий короп. Там попід лозами шуки ходять такі, як нога, в корчаках лінки кубляться, а бува, що й **коропчаки**, то, може б, і ви якогось висмикнули (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 89). – У СУМ: коропчук.

кру́ча-воро́та, ~і~ріт. Відстань між небом і землею, крайнебо. | Образно. Мені ж іще йти до свого [крайнеба], що он воно, либонь, уже близько між **кручами-ворітьми**, з місяцем та зорею при землі (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 337).

криволáпий, -а, -е. Який має криві лапи. А зібравшись, вирушає [Данило] в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку, – він-бо справді як той жучок, що живе на колосках, – рудий та **криволáпий** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 729).

крині́ця-саморóдок, ~і~дка. Криниця, у якій свіжа, приємна на смак вода; криниця, зроблена на джерелі. Славний [Терешко] своєю **криницею-самородком** та ремеслом своїм, давнім, як світ (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 334).

круглобóкий, -а, -е, розм. З круглими боками; бокатий, кулеподібний. Німий діставав з рубцюватого піщаного дна на перека́ті **круглобоке**, одишлифоване бистроводдям каміння, човном возив його до берега і складав попід кручами – те каміння мало стати фундаментом майбутньої хати (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 193). – У СУМ, СУМЖ: у статті до основи кругло... без іл.; у СУМД з іл. зі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка. – Див. **круглотовстї́; круглоту́лубий**.

круглотовстї́й, -а, -е. Огрядний, дебелий. Сивий, вусатий і **круглотовстї́й**, як справжнісінький бочонок, аптекар любив походжати ранками по базару – в широких смугастих штанях, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці, підперезаній крученим шовковим поясом з білими китицями (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 191 – 192). – Див. **круглобóкий; круглоту́лубий**.

круті́ший, -а, -е. Крутий більшою мірою. Дим од багаття погустішав у ній, став **круті́ший**, бо вологість налягла (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 120). – У СУМЖ: без іл.

крутояре́ць, -рцю, ч., несл. Невелика балка зі стрімкими схилами. Попереду був **крутояре́ць**, і Григорій по-хлоп'ячому весело, аж зухвало ви-

гукнув: – Ну, моряк, держи свій кльош, зараз атакуєм отой трамплін! (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 827). – Спогад про сказане Григорієм Михайловичем Тютюнником.

ку́р'явічка, -и, ж., зменш.-пестл. Дрібні тверді частини, що зависають у повітрі та осідають на поверхні чого-небудь. *Вона майже зовсім сховалася у бугилі і подорожнику, обіч неї на травах не сіріла курявичка, збита людськими ногами: недовго жила стежка після того, як забули її люди* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 60).

куці́ший, -а, -е. Куций більшою мірою; коротший, менший за розміром. *З ярка воно [небо], мов з ями, здавалося нижчим і куцішим, а сам ярк – глибшим, крутосхилишим* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 65). – У СУМЖ: без іл.

кущ-ха́та, ~а-и. Зігнутий, прихилений до землі під вагою снігу кущ, що нагадує дім. | Образно. *А то ще натрапиш на прихилений сніговою брилою верболозовий кущ-хату* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 656).

ластів'я́ччя, -я, с., збірн. Ластівки. *А надворі по небу – багряне мереживо, деркачі в лазу турчать, ластів'яччя поміж дворами в'ється – незабаром йому відлітати...* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 86).

лопуша́ччя, -я, збірн. Лопухи; лопушиння. *Лише теляткам розвага: гасаять у лопушаччі, бо воно їх лоскоче, розгедзькує, чіпляючи на хвості тугі кім'яхи червоних реп'яшків* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 65).

лоши́ця-ма́ма, ~і-и, ж. Молода кобила, яка народила лоша. *Так лоша тицьнеться губами в шию лошиці-мами і знову вскоки та вбрики по луку...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 824).

лука́віший, -а, -е. Лукавий, хитрий більшою мірою. *Незлостиві дядьки на те тільки головами підкивують, а лукавіші, тамуючи занудиступосмішку, питають, наче й не підступно, а з щирої цікавості..* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 42).

люті́ший, -а, -е. Лютий, гнівний, роздратований, сердитий більшою мірою. *А як голодний, то лютішої людини, аніж Юхим, у всій слободі не знайдеш* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 44). – У СУМЖ: без іл.

Джерела

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970 – 1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. – Кн. 1. А – Л.; Кн. 2. М – Я. Київ, 2017.

СУМЖ – Словник української мови. Відпов. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 2016.

Legend

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970 – 1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. – Book.1. A – L.; Book 2. M – J. Kyiv, 2017 (in Ukr.).

СУМЖ – Dictionary of the Ukrainian language. Answer.ed. V. V. Zhaivoronok. Kyiv, 2016 (in Ukr.).

ХРОНІКА

Лілія Дідун

**Міжнародний науковий семінар
«Поняття цінності в суспільному житті і в мові»
(8 - 9 червня 2021 р.)**

У рамках спільних дослідницьких проєктів Інституту української мови НАН України та Інституту славістики Польської Академії наук **8 - 9 червня 2021 р.** на платформі GoogleMeet відбувся **Міжнародний науковий семінар «Поняття цінності в суспільному житті і в мові»**, проведений відділом лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики спільно з дирекцією Інституту української мови.

Співробітники відділу беруть активну участь у міжнародному науковому співробітництві. Зокрема група структурно-математичної лінгвістики в координації зі співробітниками Інституту славістики Польської Академії наук (м. Варшава) виконує 2 міжнародні наукові проєкти в межах Угоди про наукове співробітництво НАН України з ПАН: «Онлайн-бібліографія світового славістичного мовознавства» і «Лексичні, словотвірні та фразеологічні інновації у слов'янських мовах». Координатор проєктів з української сторони – зав. відділу д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська, з польської сторони – керівник Центру славістичної інформації Інституту славістики ПАН д-р Павел Ковальський.

У семінарі взяли участь усі співробітники відділу, колеги з університетів України, польські колеги з Інституту славістики Польської Академії наук (м. Варшава): д-р **Paweł Kowalski** (Warszawa, Instytut Slawistyky PAN) виголосив доповідь «Hierarchia i wartościowanie a postęp w opisach języka (perspektywa słowotwórcza) / Ієрархізація та визначення цінності в мові та мовознавстві», д-р **Jakub Banasiak** (Warszawa, Instytut Slawistyky PAN) представив тему «Wartościowanie informacji w języku bułgarskim i polskim / Визначення цінності інформації в болгарській і польській мовах».

У ході заходу прозвучало 18 ґрунтовних доповідей на актуальну тему сучасної мовознавчої науки. Відзначимо, що кожний з доповідачів візуалізував свій матеріал у презентаціях. Відбулися цікаві дискусії, у яких взяли активну участь доповідачі, колеги з Інституту української мови та Інституту славістики ПАН, зацікавлені слухачі. Семінар розпочав вступним словом директор Інституту української мови, д.філол.н., проф. **П. Ю. Гриценко**, який побажав учасникам семінару плідної роботи та взяв активну участь у дискусіях.

Л. П. Гнатюк (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) присвятила доповідь «Життя як цінність у дзеркалі староукраїнської мови (на матеріалі текстів Григорія Сковороди)» цінностям видатного філософа Г. С. Сковороди, об'єктивованим засобами старої української літературної мови, зокрема найбільшій цінності для людини у всі часи – *життю*.

М. П. Препотенська (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського») виголосила доповідь на тему «Риторика сучасності в аксіологічному аспекті», у якій зосередила увагу зокрема на такій аксіологічній опорі, як *совість*; на трьох риторичних феноменах в епоху глобалізації.

С. П. Гірняк (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) у доповіді «Образ Тараса Шевченка в житті та творчості Костянтини Малицької» окреслила життєвий шлях видатної громадської діячки, письменниці, просвітянки, перекладачки й педагога К. І. Малицької; розглянула, як творчий доробок Т. Г. Шевченка вплинув на її погляди, педагогічну й громадську діяльність.

Л. П. Кислюк (Інститут української мови НАН України) поінформувала про «Маркери «цінності» похідного слова для його лексикографування», зосередивши свою увагу на реєстрі активного словника середнього типу, зокрема його ядрі, що складається зі стилістично нейтральних одиниць (переважно багатозначних і словотвірно активних), та похідних слів, що становлять цінність для комунікації, категоризуючи фрагменти дійсності.

З. Г. Козирєва (Інститут української мови НАН України) розглянула проблему «Мовна норма як загальнонаціональна цінність», зазначивши, що у своїй доповіді спробує дещо спростувати думку, що у сучасному житті все має ціну і ніщо не має цінності. Доповідачка говорила про цінність лексикографічної продукції, дотримання норм літературної мови й наголосила, що виваженням шляхом розбудови й нормалізації українського літературного лексикону з огляду на динамічні процеси сучасності має бути принцип розумної збалансованості між традицією і потребами в нормативному оновленні.

Л. В. Мовчун (Інститут української мови НАН України) у доповіді «Лексема *місто*: римові константи і маркери епохи» розглянула римові зв'язки лексеми *місто* та астіонімів – назв українських міст, з'ясувала чинники актуалізації рим, обравши джерелом римового матеріалу словники українських рим, римових асоціацій та суцільну вибірку з текстів 50 авторів від Т. Г. Шевченка до поетів поч. ХХІ ст.

Т. В. Цимбалюк-Скопненко (Інститут української мови НАН України) виголосила доповідь «Іntenційна потужність українських прокльонів», у межах якої розглянула *прокльін* як мовну формулу; статус

прокльонів, які перебувають в перехідній зоні між фраземікою та пареміологією; формули прокльонів; 9 семантичних моделей українських прокльонів, згрупованих за мотивами побажань.

Ю. В. Романюк (Інститут української мови НАН України) поінформувала про «Стабільне семантичне ядро одиниці як показник її цінності для мовців», зосередивши увагу на аналізі лексичних значень слів за їхніми словниковими дефініціями. Доповідачка залучила для аналізу матеріал, що увійде до реєстру «Активного словника української мови»; проаналізувала дієслова *активізувати, активізуватися, активувати, активуватися*.

І. А. Самойлова (Інститут української мови НАН України) розповіла про «Лінгвокультурно марковані одиниці як відображення традицій у життєдіяльності етногрупи литвинів», побудувавши своє дослідження на основі статті В. Горленка «Литвини півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян» з журналу «Пам'ятки України. Історія і культура» та проаналізувавши етнічно марковані лінгвістичні уявлення литвинів про свій побут.

Н. В. Сніжко (Інститут української мови НАН України) у доповіді «Лексикографічне систематизування знань про ціннісні домінанти українського світосприймання» підсумувала, що активна розбудова джерельної бази сучасної тлумачної лексикографії увиразнює традиційні й нові чесноти українського соціуму, а дослідження історії аксіологічного спрямування вітчизняної лексикографії підкреслює її загальнонаціональну вагомість.

Є. А. Карпіловська (Інститут української мови НАН України) виголосила доповідь «Критерії визначення цінності мовної одиниці в активному тлумачному словнику української мови», у якій розглянула питання активності реєстру «Активного словника української мови», над укладанням якого зараз працює відділ, та зосредила увагу на критеріях визначення важливих цінностей одиниць (цінність для збереження української ідентичності, цінність для концептуальної картини світу у сучасних українців, цінність для широкого спектру стилів і сфер функціонування мови, семантико-функціональний потенціал, відповідність нормам комунікації в культурному товаристві).

О. М. Тищенко (Інститут української мови НАН України) у доповіді «Мова як цінність і цінності в мові: що *на хліб не намастиш*» поставила за мету актуалізувати мову як цивілізаційну цінність й з'ясувати формальне та змістове мовне вираження цінностей у зіткненні двох світоглядних систем, побачити пошуки причин і наслідків культивування тих чи тих пріоритетів. Доповідачка зазначила, що *свобода, гідність, мова* є цінностями далекої дії, які закладають тривкий фундамент незалежності і процвітання держави і народу.

Л. І. Дідун (Інститут української мови НАН України) у доповіді «Репрезентація морально-психологічних характеристик людини у фразеології»

на матеріалі одиниць із фразеологічних словників, творів Гр. Тютюнника (за матеріалами «Словника мови творчої особистості ХХ – поч. ХХІ ст.») та творів В. Дрозда розглянула внутрішню сферу буття людини, різноаспектну репрезентацію її моральних цінностей як у позитивному, так і у негативному плані.

О. С. Боярчук (Інститут української мови НАН України) представила тему «Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича – цінна пам'ятка української офіційно-ділової лексикографії», наголосивши на важливій ролі розгляданого словника в унормуванні лексики та фразеології української ділової мови та його актуальності як можливого авторитетного джерела під час укладання сучасних лексикографічних праць.

Ю. О. Цигвінцева (Інститут української мови НАН України) представила доповідь «Роль нових омонімів у розвитку поняттєвої системи сучасної української мови», у якій на матеріалі текстів публіцистичного, художнього та розмовного стилів проаналізувала омоніми (наслідки універбації та наслідки повторного використання суфіксальної словотвірної моделі) та представила процеси універбації на прикладі конкретних й абстрактних назв.

О. М. Богомолець-Бараш (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) у доповіді «Неймінг як репрезентація європейських цінностей українцям у ХХІ ст.» поінформував про *євроремонт* (та інші євроназви) як репрезентативний фрагмент мовної й концептуальної картин світу українців; європейські цінності та їхню значущість для українців; традицію європейського комфорту в історичному аспекті; висвітлив *Європу* в лінгвістичному ландшафті українських міст.

Ґрунтовні доповіді, що прозвучали на семінарі, поглиблюють актуальну тему цінностей в суспільному житті та в мові, збагачуючи новими науковими розвідками сучасну мовознавчу науку. Зокрема співробітники відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики вдало залучили для тематичного напрямку семінару свої матеріали для «Активного словника української мови», над укладанням якого нині зосереджені наукові інтереси відділу.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Оксана Тищенко

Інвалід чи особа з інвалідністю?

В українській мові вислови *інвалід* та *особа з інвалідністю* є рівнозначними щодо змісту, однак перший вислів більше притаманний розмовній мові та неофіційній мові фахівців (т. зв. професіоналізм), другий – офіційній мові документів та науковому стилю, отже, їхнє вживання регулює головню сфера вживання. До прикладу, нормативний на поч. ХХ ст. термін *дефективний* (*дефективна людина/особа*), що набув негативного емоційного забарвлення, із часом замінили на *інвалід* (*людина/особа з інвалідністю*), проте останнім часом цей термін рекомендували замінити на нейтральні: *людина/особа з особливими потребами*, *людина/особа з вадами розвитку* (*слуху, зору та ін.*), *особа з обмеженими* (*функціональними*) *можливостями*.

Таким чином, навіть у неофіційному мовленні, зокрема в мові радіо, вислів *особа з інвалідністю* має менш «образливе» забарвлення, ніж *інвалід*, а 2018 р. термін *інвалід* узагалі рекомендовано вилючити з офіційної документації, із законодавчих актів. Так, Закон України № 2249 – VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (ухвалений Верховною Радою України 19.12.2017, підписаний Президентом у січні 2018 р.) містить таке: «У Кодексі законів про працю України ... слова «інвалідам війни» замінити словами «особам з інвалідністю внаслідок війни»; ... слова «дитину – інваліда з дитинства» замінити словами «дитину з інвалідністю з дитинства»; ... слова «інвалід» та «дитина-інвалід» ... замінити відповідно словами «особа з інвалідністю» та «дитина з інвалідністю» (Законодавство України, zakon.rada.gov.ua). Отже, *недитина-інвалід*, *інвалід війни*, а *дитина з інвалідністю*, *особа з інвалідністю внаслідок війни* (між етичною коректністю та лаконічністю терміна перевагу надано коректності).

Щодо синтаксичної конструкції, то прийменник «з (із, зі)» одним із значень має таке: «12. *чого, чим*. Указує на постійну або тимчасову ознаку, властивість кого-, чого-н. *Дівчина з косою; Вітер з півдня; Фахівець із вищою освітою*» тощо (Словник української мови. К., 2016. С. 290). Інвалідність – це постійна або тимчасова властивість людини (особи), а отже, синтаксична конструкція *особа з інвалідністю* так само нормативна, як і *дівчина з косою* чи *фахівець із вищою освітою*; наводити ж у словнику всі можливі варіанти наявних у мові конструкцій нераціонально, тому подано найпоказовіші.

Таким чином, нормативно вживати термін *людина/особа з інвалідністю*, а термін *інвалід* вийшов з офіційного вжитку через негативне емоційне забарвлення, може бути вживаний тільки в неофіційному мовленні.

Оксана Тищенко

Підгрудні відносини – труднощі перекладу

З-поміж мовних запитів трапилося таке: *«Просимо роз'яснити, що означає термін «підгрудні відносини» у юридичному тексті?»*

«Словник української мови» фіксує лексему *підгрудний* з ремаркою *анат.* (анатомія) зі значенням *'який міститься нижче грудей'* (СУМ). Із цим словом можуть бути утворені вільні сполуки, напр.: *підгрудний корсет, підгрудний ремінь* (у збруї), *підгрудний розріз, підгрудна складка* тощо, які вживають у різних сферах спілкування для означення об'єкта, що міститься під грудьми. Жоден юридичний словник не містить термінологічної словосполуки *підгрудні відносини (стосунки)*. Витлумачення ж ізольованого від контексту та мовної ситуації вислову *підгрудні відносини*, виявлення юридичних відтінків значення за відсутності такого словосполучення в галузевих термінологічних словниках вважаємо некоректними, про що й сповістили автору запитання.

А от на запит *підгрудні відносини* у пошуковій системі «Гугл» ми виявили такі тексти: *«За попередньою інформацією підозрюваний почав стріляти в бік свого знайомого на підгрудні неприязних відносин»* (Час Закарпаття, Новини, 2016); *«Склались неприязні взаємовідносини на підгрудні постійних сварок, скандалів, що призвело до взаємного непорозуміння, відчуження і розпаду родин»* (ЄДРСР, Євпаторійський міський суд АРК, 2010). Очевидно: *підгрудні відносини* – це неоковирний результат автоматичного коригування українського вислову *на підгрунті (сварок, відносин та ін.)* – під час або голосового, або письмового набору тексту.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К., 1975. – т. 6. – С. 420.

Оксана Тищенко

***Смерть, смуток, сміття* – чи є сполука “см” носієм негативного значення?**

Щоб не робити поспішних висновків, завжди звертаємося до «Етимологічного словника» (Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982–2012). Можна побачити, що у слові *смерть* крізь історію прозирають два компоненти: *съ-* (*su* – ‘добрий’, ‘*suus*’ – свій) та *merti* – ‘умирати’ (лат. *mors*, *mortis* – ‘смерть’), що означає ‘своя смерть’, тобто увиразнюється відмінність від загибелі, напр., від убивства. Лексема *сміння* також історично складається з префікса *съ-* та дієслівної основи *mesti*, тобто *сміння* – те, що змітають. А слово *смуток* так само утворений за допомогою префікса та дієслівної основи *мутити*. Тож видно, що збіг сполучення звуків і літер «см» в обох словах – випадковий і свого особливого смислу це звукосполучення не має.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БОЯРЧУК Олена Сергіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДИДУН Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

КОВАЛЬСЬКИЙ Павел – доктор філософії, Інститут славістики Польської Академії наук (Варшава)

КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

МОВЧУН Лариса Вікторівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

САМОЙЛОВА ІРИНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СКОПНЕНКО Олександр Іванович – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні (Київ)

СНІЖКО Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИГВІНЦЕВА Юлія Олександрівна – аспірантка, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДЛЯ АВТОРІВ

Редколегія збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані наукові статті, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного, соціо- та етнокультурного аналізу мовних фактів, словникові матеріали, рецензії, хроніки, огляди, присвячені видатним мовознавцям та науковим заходам. Публікація статей для авторів – безкоштовна.

Збірник містить рубрики: *Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика; Словникові матеріали; Комп'ютерні технології у лексикографії; Персоналії; Рецензії, анотації; Хроніки; Лексикографічні консультації; Різне.*

Рукописи можна подавати українською, іншими слов'янськими та англійською мовами.

Рукописи подавати ідентичними в паперовому (у 2-х пронумерованих примірниках) та електронному варіантах на адресу електронної пошти редколегії: slovsprava@ukr.net

Автор підписує першу сторінку паперового варіанта статті (дата, ПІБ).

Аспіранти і здобувачі подають статті з рекомендацією завідувача відділу чи наукового керівника.

Разом зі статтею подається підписаний Ліцензійний договір на використання твору.

Назва файлу має містити прізвище автора, наприклад: Петренко_стаття.doc

Кожна стаття рубрики «Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика» повинна мати такі компоненти: код УДК, назву статті та відомості про автора українською та англійською мовами. Інформація про автора обов'язково подається в такій послідовності: ПІБ повністю, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, поштова адреса з індексом, адреса електронної пошти. Ця інформація обов'язково дублюється українською й англійською мовами.

Вимоги до оформлення

Формат: А-4, через 1,5 інтервали.

Поля: праве – 1,5 см.; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см; абзац – відступ на 1,25 см.

Шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп'ютері у редакторі WordforWindows (*.doc, *.docx, *.rtf). Для набору формул,

графіків і таблиць треба використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows.

Спеціальні символи:

лапковий українських текстах використовувати лише друкарські«», проте“ ” – в іншомовних текстах;

знак тире ставити комбінацією клавіш – Ctrl–мінус;

ініціали в межах статті подавати уніфіковано через знак «не-розривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий.

Спеціальні шрифти (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті. У статті не ставимо переноси слів та кольорові виділення. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису. На першій сторінці номер не ставимо.

Ім'я та прізвище автора розміщувати справа, нижче зліва – УДК; назву друкувати по центру з великої літери:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

Потім через рядок анотацію та ключові слова українською мовою. Анотацію англійською мовою розміщувати через рядок після Legend та References.

Вимоги до анотацій статей

– українською мовою: анотація (до 500 знаків) з ключовими словами (до 80 знаків, не більше восьми слів) без загальних слів, методологічних деталей, абревіатур;

– англійською мовою: науковий реферат статті (від 1800 до 2000 знаків) з ключовими словами.

До рубрик *«Персоналії»*, *«Рецензії, анотації»*, *«Хроніки»*, *«Лексикографічні консультації»*, *«Різне»* – УДК, анотацію з ключовими словами українською мовою не подавати (англійською – за бажанням).

Покликання

–**на наукові джерела списку літератури** брати в квадратні дужки, сторінку зазначати через двокрапку після порядкового номера джерела, напр.: [21: 107], [Там само], [Там само: 108]; [22: 15; 23];

– **на джерела списку умовних скорочень** брати в круглі дужки, напр.: (СФУМ: 85), (Там само: 115);

– том багатотомного видання позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: [7 V: 112].

Списки умовних скорочень та літератури

Джерела та Література подаються мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання.

Загальні положення та правила складання (див. http://library.nlu.edu.ua/Biblioteka/sait/DSTU_8302-2015.pdf)

Список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку через рядок після тексту статті. Літературу в алфавітному порядку слід подавати через рядок після списку умовних скорочень джерел. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог. Обов'язково зазначати: для багатотомних видань – скільки всього томів має видання, рік публікації першого та останнього тому; для статей – початкову та кінцеву сторінки в джерелі:

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. Київ, 1982–2012.

Св. Л. – Люборадські. Семейна хроника А. Патриченка Свидницкого. Зоря. 1886. № 1–22.

Св. Л. 1 – Свидницький Анатоль. Люборацькі. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 3. № 3663. ч. 1. 373 с.

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків, 1977. 114 с.

2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. Львів, 1990. 240 с.

Legend (подавати після Літератури): ліва колонка – мовою оригіналу, а права – переклад англійською. **References** (через рядок після **Legend**) подаємо таким можливим варіантом структури бібліографічних посилань: транслітеровані прізвище й ініціали автора (між ініціалами і прізвищем – кома), в круглих дужках рік видання, переклад назви статті та джерела англійською мовою, вихідні дані з позначеннями англійською, в круглих дужках мова видання.

СТАТТІ, ПОДАНІ БЕЗ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ, НЕ ПУБЛІКУЄМО.

Матеріали, подані для публікації у збірнику, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія збірника залишає за собою право рецензувати та редагувати статті. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія збірника. До друку збірник рекомендує Вчена рада Інституту української мови НАН України.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, посилань та правильність перекладу англійською мовою несе автор (автори) публікації.

Матеріали, що публікуються у збірнику, відбивають точку зору авторів, яка не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії.

Для безпосереднього зв'язку редколегії збірника з автором до статті додається інформація: ПІБ автора, номер мобільного чи стаціонарного домашнього телефону, адреса електронної пошти.

На сайті <http://www.slovnyk.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту латиницею.

На сайті <http://www.translit.ru> – транслітерація текстів старослов'янською та російською мовами.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 30

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної
лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 044 279-60-17.

e-mail: slovsprava@ukr.net